

T.C.

TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

**16. ASIR OSMANLI FETVALARINDA İMAMLARLA İLGİLİ
HUKUKİ SORUNLAR VE ÇÖZÜMLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hasan ÖZÇELİK

Danışman

Prof. Dr. Ahmet İNANIR

TOKAT-2023

T.C.

TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

**16. ASIR OSMANLI FETVALARINDA İMAMLARLA İLGİLİ
HUKUKİ SORUNLAR VE ÇÖZÜMLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hasan ÖZÇELİK

Danışman

Prof. Dr. Ahmet İNANIR

TOKAT-2023

ETİK SÖZLEŞME

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü tez yazım kılavuzuna göre, Prof. Dr. Ahmet İNANIR danışmanlığında hazırlamış olduğum “16. Asır Osmanlı Fetvalarında İmamlarla İlgili Hukuki Sorunlar ve Çözümleri” adlı Yüksek Lisans tezinin bilimsel etik değerlere ve kurallara uygun, özgün bir çalışma olduğun, aksinin tespit edilmesi halinde her türlü yasal yaptırımını kabul edeceğimi beyan ederim.

.../.../....

HASAN ÖZÇELİK

JÜRİ KABUL VE ONAY

Hasan Özçelik tarafından hazırlanan “**16. Asır Osmanlı Fetvalarında İmamlarla İlgili Hukuki Sorunlar ve Çözümleri**” adlı tez çalışmasının savunma sınavı ../../.... tarihinde yapılmış olup aşağıda verilen Jüri tarafından Oy Birliği ile Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temel İslam Bilimleri/ İslam Hukuku Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri (Unvanı, Adı Soyadı)

İmzası

Üye (Başkan) :.....

.....

Üye :.....

.....

Üye :.....

.....

Üye :.....

.....

Üye :.....

.....

ONAY

...../...../.....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

ÖNSÖZ

İmamlar, genellikle insanlara dini irşat eden örnek şahsiyet sahibi kimselerdir. İmam kavramı hem namaz kıldırان hem de idareci (halife) olan kişiler için kullanılmıştır. Bütün bu kullanım şekillerini Hz. Peygamber'in üstlenmiş olduğu peygamberlik makamından almıştır.

Her dönemde imamların, dinin toplumda doğru bir şekilde anlaşılması ve ibadetlerin yerine getirilmesinde önemli rolü olmuştur. Ancak bu görevlilerin hem insan olmaları hem de görevleri bağlamında bazı eksik ve kusurları olabilmektedir. Fetvalara konu olan bu haller genellikle hakkında farklı görüşlerin bulunduğu ihtilaflı meselelerle ilgilidir. Nitekim hayatın normal seyri içerisinde karşılaşılan problemler ve istisnai durumlar fetvalarda geçmiştir. Örneğin, hatasız namaz kıldırان veya kıraati düzgün olan imamların bu durumları fetvalara çok fazla yansımamış, daha çok ibadetler yerine getirilirken yapılan yanlışlar ve birey olarak karşılaşılan sorunlu alanlar fetvalara konu olmuştur.

Osmanlı'da şeyhülislâmlık, karşılaşılan dini-hukuki bir meselenin yazılı olarak sorulduğu ve çözümlerinin arandığı son fetva makamıdır. Bu fetvalar Osmanlı fakihleri tarafından önemli görülmüş ve mecmualar halinde bir araya getirilmiştir. Fetva mecmuaları, başta hukuk tarihi olmak üzere toplumların tarihi ve çeşitli meslek guruplarının tarihine ilişkin çalışmaların birincil kaynaklarındandır. İmamlar da fetva mecmualarında konu edilen meslek guruplarından biridir. Nitekim bu araştırmada imam ve imâmetle ilgili gerek birey gerekse görev olarak karşılaşılan sorunlar ve çözümleri fetvalardan hareketle elde edilen bilgileri ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır.

Bu çalışmada, "16. Asır Osmanlı Dönemi Fetvalarında İmamlarla İlgili Hukuki Sorunlar ve Çözümleri" konusu incelendi. Böylece imamlıkla ilgili yapılan bu çalışmayla literatüre katkıda bulunma amaçlandı. Tez giriş, iki bölüm ve sonuçtan meydana gelmektedir. Giriş kısmında çalışmanın konusuna, önemine, amacına, kullanılan yöntem ve kaynakları ile sınırlılıklarına ilişkin bilgiler yer almaktadır.

Birinci bölümünde imam kelimesinin kavramsal analizi, imamda aranan şartlar ve imamlığın tarihi arka planına dair bilgiler bulunmaktadır. İkinci bölümde Zenbilli Ali Efendi (ö. 932/1526), İbn Kemal (ö. 940/1534), Çivizâde Muhiddin Mehmed Efendi (ö. 954/1547), Ebussuûd Efendi (ö. 982/1574) ve Sun'ullah Efendiler'in (ö. 1021/1612)

vermiş oldukları fetvalarda, imamlık ve imâmet alanına dair ibadet, aile, ticaret, yargı, ceza ve vakıf bahisleri incelenmiştir. Özellikle İbn Kemal ve Ebussuûd Efendi'nin fetva mecmualarından istifade edilmiştir. Latinize edilmiş ve Türkçeye çevrilmiş çalışmalardan yararlanılmıştır. Fetvalar açıklanırken İslâm hukuku kaynaklarından mezheplerin görüşlerine yer verilmiştir. Tez, araştırma neticesinde ulaşılan sonuçlar ve önerilerin yer aldığı sonuç bölümüyle nihayete ermektedir.

Çalışmamın her safhasında yardımlarını, tecrübelerini ve desteklerini esirgemeyen başta danışman hocam Prof. Dr. Ahmet İNANIR'a ve çalışmalarım boyunca dualarını esirgemeyen aileme, anlayış ve desteklerini eksik etmeyen eşime ve oğluma çok teşekkür ederim.

Hasan ÖZÇELİK
Tokat-2023

ÖZET

16. ASIR OSMANLI FETVALARINDA İMAMLARLA İLGİLİ HUKUKİ SORUNLAR VE ÇÖZÜMLERİ

Özçelik, Hasan

Yüksek Lisans Tezi, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, İslam Hukuku Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ahmet İnanır

Aralık 2023, xii + 135

16. Asır Osmanlı Dönemi Fetvalarında İmamlarla İlgili Hukuki Sorunlar ve Çözümleri adlı bu tezde imamların imâmetle ilgili görevleri, yetki ve sorumlulukları, devlet ve toplum hayatındaki yeri ve önemi fetva mecmualarından hareketle incelenmiştir. İmamda aranan şartlar ve imamlıkta liyakat şartları mezheplerin görüşlerinden yararlanılarak hükümlerin, durum ve şartlara göre nasıl yorumlandığı ifade edilmiştir.

Fetvalar, imamların görevleri, sorumlulukları ve toplumsal konumları hakkında rehberlik sağlayan önemli kaynaklardandır. Araştırmada 16. asır şeyhülişlâmlarından özellikle İbn Kemal (ö. 940/1534) ve Ebussuûd Efendi'nin (ö. 982/1574) fetvalarından konuyla ilgili iki yüze yakın fetva tespit edilerek imamların imâmetle ilgili durumları ve karşılaştıkları dini, hukuki, siyasi ve iktisadi sorunlar ortaya konulmaya çalışılmıştır.

İmamların insan olmaları sebebiyle kendisi, görevi ve muhatap olduğu kişilerden kaynaklı hataları, kusurları ve eksiklikleri fetvalarda geçmektedir. Bu fetvalar kendi içinde tasnif edilerek onların ibadet, liyakat, aile, ceza, ticaret, vakıf, tasavvuf vb. alanlarıyla ilgili tutumları değerlendirilerek imam ve imâmet konusu anlaşılmasına çalışılmıştır. Şeyhülişlâmlar fetvalara genellikle Hanefî mezhebine göre cevap vermiş, farklı durumlarla karşılaştıklarında ise diğer mezhepler ve maslahata uygun görüşü tercih etmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, Fetva, İmam, Osmanlı Devleti, 16. Asır.

ABSTRACT

LEGAL ISSUES AND SOLUTIONS REGARDING IMAMS IN THE 16TH CENTURY OTTOMAN FATWAS

Özçelik, Hasan

Master Thesis, Department of Basic Islamic Sciences, Scholar of Islamic Law

Thesis advisor: Prof. Dr. Ahmet İNANIR

Dec 2023, xii + 135

This thesis, titled “Legal Issues and Solutions Regarding Imams in the 16th Century Ottoman Fatwas”, examines the duties, authority, and responsibilities of imams in relation to leadership, as well as their role and significance in state and societal life based on the compilations of fatwa collections. The qualifications required for an imam and the criteria for competence in the position of imamate have been explained by drawing upon the opinions of various schools of thought, highlighting how the rulings are interpreted based on circumstances and conditions.

Fatwas are important sources that provide guidance about the duties, responsibilities and social positions of imams. In the research, around two hundred fatwas related to the topic were identified, especially from the chief jurists of the 16th century, namely Ibn Kemal (d. 940/1534) and Ebussuûd Efendi (d. 982/1574). An attempt has been made to elucidate the situations of imams concerning leadership and to highlight the religious, legal, political, and economic issues they faced.

The errors, shortcomings, and deficiencies arising from the fact that imams are human beings, including themselves, their duties, and the individuals they interact with, have been reflected in the fatwas. These fatwas are classified within themselves and they are divided into categories such as worship, merit, family, punishment, trade, foundation, Sufism, etc. The issue of imam and imamate was tried to be understood by evaluating their attitudes towards their fields. Shaykh al-Islams generally responded to fatwas according to the Hanafi sect, but when faced with different situations, they preferred the opinion in accordance with other sects and interests.

Key Words: Fiqh, Fatwa, Imam, Ottoman Empire, 16th Century.

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa.</u>
ETİK SÖZLEŞME	i
JÜRİ KABUL VE ONAY.....	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
ÖNSÖZ	iii
ÖZET	v
ABSTRACT.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar LİSTESİ	xi
KISALTMALAR	xii
GİRİŞ	1
1. ÇALIŞMANIN KONUSU VE SINIRLARI.....	2
2. ÇALIŞMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	2
3. ÇALIŞMANIN YÖNTEM VE KAYNAKLARI.....	4
BÖLÜM 1: İSLÂM HUKUKU AÇISINDAN İMAM	7
1.1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE: İMAM.....	7
1.2. İMAMDA ARANAN ŞARTLAR	12
1.2.1. Müslüman Olmak	12
1.2.2. Ergen Olmak.....	13
1.2.3. Akıllı Olmak.....	13
1.2.4. Erkek Olmak.....	13
1.2.5. Kıraat Sahibi Olmak	14
1.2.6. Özürlü Olmamak	14
1.2.7. İmamlıkta Ehil Olma Şartları	14
1.3. İMAMLIĞIN TARİHİ	16
1.3.1. Hz. Peygamber Döneminde İmamlık	16
1.3.2. Dört Halife Döneminde İmamlık.....	19
1.3.3. Emeviler Döneminde İmamlık	20
1.3.4. Abbasiler Döneminde İmamlık	23
1.3.5. Selçuklular Döneminde İmamlık.....	25
1.3.6. Osmanlı Döneminde İmamlık	27
1.4. 16. ASIR OSMANLI DEVLETİ'NDE FETVA	33
Tablo 1. Fetvaların geçtiği konu başlıklarının dağılımı.	38

Tablo 2. Fetvaların şeyhülislâmlara göre dağılımı.....	38
--	----

BÖLÜM 2: 16. ASIR FETVALARINDA İMAMLARLA İLGİLİ HUKUKİ SORUNLAR VE ÇÖZÜMLERİ 39

2.1. İBADETLERİN YERİNE GETİRİLMESİYLE İLGİLİ SORUNLAR	39
2.1.1. Cuma Namazı	39
2.1.2. Teravih Namazı	42
2.1.3. Nafile Namazlar.....	43
2.1.4. Cenaze Namazı	45
2.1.5. Yolculukta Namaz	46
2.1.6. Özür Halinde Namaz	47
2.2. NAMAZDA KIRAATLE İLGİLİ SORUNLAR.....	51
2.3. NAMAZDA HATALARLA İLGİLİ SORUNLAR.....	54
2.3.1. Namazı Bozan ve Bozmayan Haller.....	54
2.3.2. Sehib Secdesi.....	56
2.4. İMAMLARIN GÖREV MAHALİYLE İLGİLİ SORUNLAR	58
2.4.1. Camide Saf Düzeni.....	58
2.4.1. Namaz Kılma Yerleri	59
2.5. İMAMA İKTİDA EDENLERLE İLGİLİ SORUNLAR	60
2.5.1. Namazda İktida.....	60
2.5.2. İmama Uyanın Halleri	63
2.6. İMAM VE MÜEZZİNLE İLGİLİ SORUNLAR.....	67
2.7. TERCİH SEBEBİYLE İMAMLIĞA UYGUN OLUP OLMAMASIYLA İLGİLİ SORUNLAR	68
2.7.1. Cemaatin İstemediği Birinin İmamlığı.....	68
2.7.2. Evli Olmayanın İmamlığı	69
2.8. İMAMLIKTA LİYAKATLA İLGİLİ SORUNLAR	69
2.8.1. Hüsnânın İmamlığı	69
2.8.2. Veled-i Zinanın İmamlığı	69
2.8.3. Fasığın İmamlığı.....	70
2.8.4. Mecnunun İmamlığı	71
2.8.5. Çocuğun İmamlığı	71
2.8.6. Emredin İmamlığı.....	71
2.9. GÖREVDEN AZLI GEREKTİRECEK HALLER.....	72
2.9.1. Yalancının İmamlığı.....	73

2.9.2. Söz Taşıyanın ve Koğucunun İmamlığı	73
2.9.3. İmamın Haram Yemek Yemesi	73
2.9.4. Âdil Olmayan Kimsenin İmamlığı	74
2.9.5. Farklı Suçlar ve Günahlar İşleyenlerin İmamlığı	74
2.10. NÂİBLERİN İMAMLIĞIYLA İLGİLİ SORUNLAR	75
2.11. MAAŞLA İLGİLİ SORUNLAR.....	75
2.12. İMAMLARIN HARAM OLAN FİİLLERİ İŞLEMESİ	77
2.12.1. Livâta Yapanın İmamlığı.....	77
2.12.2. Esrar ve Afyon Kullananın İmamlığı	78
2.13. İMAMLARIN EK İŞ YAPMASI	79
2.14. İMAMLAR ve AİLE.....	79
2.14.1. İmamların Nikâh, Tescil ve İzin Konusundaki Yetkileri	80
2.14.2. İmamların Talâkla İlgili Karşılaştığı Sorunlar	83
2.14.2.1. Şarta Bağlı Talâk	83
2.14.2.2. İrtidâd Sebebiyle Talâk.....	84
2.14.2.3. Evliliği Sona Erdirmeyen Durumlar.....	84
2.15. İMAMLAR ve YARGI.....	85
2.15.1. İmamların Görevlendirilmesinde Kadıların Yetki ve Sınırları.....	85
2.15.2. Kadıların İmamlıkla İlgili Yetkileri.....	86
2.15.3. Şahitlik Konusunda İmamlar	87
2.16. İMAMLARIN TARAF OLDUKLARI DAVALAR VE CEZALARI	87
2.16.1. Zina Suçuyla İlgili Fetvalar	89
2.16.2. İçki İçme Suçuyla İlgili Fetvalar	90
2.16.3. Dinden Dönme (İrtidâd) Suçuyla İlgili Fetvalar	91
2.16.4. Şahsa Karşı İşlenen Suçlar	92
2.16.5. Dini Hükümleri Yerine Getirmeyen İmamlarla ilgili Fetvalar.....	92
2.16.6. İmamlar ve Hakaret	94
2.16.7. İmam ve Ta'zir	94
2.17. İMAMLARIN TİCARETLE İLGİLİ KARŞILAŞTIKLARI SORUNLAR.....	95
2.17.1. Alışverişte Fiyat Artımı Yapan İmamın Durumu.....	95
2.17.2. Muâmele-i Şer'iyye ve İmam.....	96
2.17.3. İmam ve Hatim Okuma Ücreti	97
2.18. İMAM ve VAKIF	99
2.19. İMAM ve TASAVVUF	102

2.20. İMAM ve YEMİN.....	107
2.21. İMAMLARLA İLGİLİ YAPTIRIMLAR.....	109
2.21.1. Tâundan Kaçan Kimsenin İmamlığı.....	109
2.21.2. Çalgılı Düğün, Oyun ve Eğlencede Bulunan Kimsenin İmamlığı	110
2.21.3. Fal Bakan Kimsenin İmamlığı.....	111
2.21.4. Gölge Oyunu İzleyen Kimsenin İmamlığı	112
2.21.5. Sakallarını Kesen Kimsenin İmamlığı.....	113
SONUÇ	115
KAYNAKÇA.....	121
ÖZGEÇMİŞ	135

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo No.....Sayfa

Tablo 1. Fetvaların geçtiği konu başlıklarının dağılımı. 38

Tablo 2. Fetvaların şeyhülişlâmlara göre dağılımı. 38

KISALTMALAR

a.s.	Aleyhi Selam
b.	Bin
C.	Cilt
cc.	Celle Celalühü
çev.	Çeviren
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
ed.	Editör
haz.	Hazırlayan
Hz.	Hazreti
İLSAM	İlahiyat İlimleri Araştırma Merkezi
İSAM	İslam Araştırmaları Merkezi
KSÜ	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
MEB	Milli Eğitim Bakanlığa
nşr.	Neşreden
ö.	Ölüm
red.	Redaksiyon
s.	Sayfa
S.	Sayı
s.a.v.	Sallallahu aleyhi ve selem
TALİD	Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
TESAM	Türkiye Ekonomik Siyasal ve Stratejik Araştırma Merkezi
thk.	Tahkik
ts.	Tarihsiz
TTK	Türk Tarih Kurumu
vb.	Ve benzeri
yy.	Yüzyıl

GİRİŞ

İmamlık, Hz. Peygamber (s.a.v.) ile başlayan ve günümüze kadar gelen önemli bir meslektir. Peygamber döneminden bugüne kadar varlığını devam ettiren imamlık değişime ve dönüşüme uğramıştır. Her ne kadar değişime ve dönüşüme uğrasa da kökleri sağlam yapılar üzerine kurulmuştur. İmamet görevinin temelleri de Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından atılmıştır.

İmam ve imâmet kavramları ilk dönemlerinden itibaren toplumun dini, idari, askeri ve hukuki işlerini yürüten kimseler için kullanılmıştır. Tarihi süreç içerisinde bu kavramlar devlet başkanından mahalledeki din görevlisine kadar anlam ve etkinlik bakımından değişime uğramıştır. İmamlar, dinin toplumda doğru bir şekilde anlaşılması ve yaşanması ve namazların kıldırılması noktasında her dönemde toplumun ihtiyaç duyduğu kimseler olmuştur. İmamlarla ilgili meseleler fıkıh kitaplarında başta ibadet bölümü olmak üzere diğer bölümlerde dağınık olarak yer almaktadır. Bu çerçevede imamda aranan şartlar, görev esnasında uyulması gereken kurallar, görevde ehliyet ve liyakat sırası gibi birçok mesele incelenmektedir.

İmamlar, 16. asır Osmanlı'da başta namaz gibi bazı ibadetlerin yerine getirilmesi, dini bilgilerin öğretilmesi, evlilikte dini nikâhın kıyılması, doğumda çocuğun kulağına ezan okunması, ölümden cenaze işlerinin yerine getirilmesi gibi insan hayatında önemli yeri olan birçok hizmeti ifâ etmektedir.¹ Nitekim imamlık, Peygamber mesleğidir. Hz. Peygamber (s.a.v.) Allah'ın emir ve yasaklarını insanlara tebliğ etmiş, ardından âlimleri varis bırakmıştır. "*Âlimler Peygamberlerin varisleridir*"² hadisi, âlimlerin dini tebliğ etme ve açıklama görevlerinin bulunduğunu gösterir.

Geçmişten günümüze dini ve ahlaki değerleri nesilden nesile taşıyanların başında da imamlar gelmektedir. Hz. Peygamber'in "*Seferde üç kişi olursanız, aranızdan birini imam tayin ediniz*"³ hadisi gereği bir topluluk, yolculuk sırasında namaz kılacakları zaman sayıları üç kişi olduğunda içlerinden bir kişiyi imam seçmesi gerekir. Bu kişinin cemaatin en zâhidi, takvada üstün olanı, sehâvet ve mürüvvet konusunda ise en ileride olması gerekir. Onların gerek ibadet gerekse muâmelatla ilgili

¹ Kemal Beydilli, "Osmanlı Devleti'nde İmamlık", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/181.

² Ebû Dâvud Süleyman b. el- Eş'as b. İshak es-Sicistâni el-Ezdî, *Sünen-i Ebû Dâvud*, nşr. Şuayb el-Arnâvut, Daru'l-Risaletü'l-Alemiyye, 1430/2010, "İlim", 1.

³ Ebû Dâvud, "Cihâd", 85.

soru ve sorunlarının ilk muhatapları imamlardır. İmamlar, insanlara dini tebliğ eden ve dinin yaşanmasında öncülük yapan toplumda örnek şahsiyet sahibi kimselerdir. Ancak bu görevliler sosyal hayat içerisinde ve görevleri sırasında bazı hatalar ve günahlar işlemişlerdir. İşte bu araştırma 16. asır Osmanlı fetva mecmualarında geçen fetvalar bağlamında imamların taraf olduğu hukuki sorunları incelemeyi amaçlamaktadır.

1. ÇALIŞMANIN KONUSU VE SINIRLARI

Bu araştırmanın konusu, “16. Asır Osmanlı Fetvalarında İmamlarla İlgili Hukuki Sorunlar ve Çözümleri”dir. Çalışmada kavramsal çerçeve belirlenerek imam kelimesinin sözlük ve terim anlamları açıklanmıştır. İmam kelimesinin Kur’an’ı Kerim, Hadis, Âkaid ve Kelam, Tasavvuf ve Fıkıh ilimlerindeki yeri ortaya konmuştur. İmamda bulunması gereken vasıflar ve imâmette ehil olma şartları ile liyakatte öncelik konuları incelenmiştir. İmamlığın tarihsel süreci içerisinde Hz. Peygamber (s.a.v.), Dört Halife, Emevi, Abbasi, Selçuklu, Osmanlı ve günümüz dönemlerine ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

16. asır Osmanlı Devleti fetva mecmualarından hareketle imam ve imâmetle ilgili konular, 16. asır şeyhülislâmları Zenbilli Ali Efendi, İbn Kemal, Çivizade Muhiddin Mehmed Efendi, Ebussuûd Efendi ve Sun’ullah Efendi’lerin vermiş oldukları fetvalar özelinde çeşitli ana başlıklar etrafında değerlendirilmiştir. Bunların bir kısmı cuma, teravih, nafile ve cenaze namazı gibi ibadetlerle ilgili bir kısmı imamların görev alıp almaması ve görev mahaliyle ilgili bir kısmı ise görev yetkinliklerini kaybedip kaybetmemesiyle ilgilidir. Diğer bir kısmı da onların birey olarak diğer insanlarla münasebetlerine yansıyan aile, ticaret, yargı, vakıf, ceza ve dini yaşam alanlarıyla ilgilidir.

Tez başlığında ‘16. asır Osmanlı fetvaları’ ifadesi kullanılsa da mecmualarda yer alan tüm fetvalara yer vermek bu çalışmanın sınırlarını aşacağından konuyu en iyi ifade edecek meselelere yer verilmiştir. Birçok şeyhülislâm, yüzlerce müftü ve fetva eminlerinin olduğu bu asırda özellikle İbn Kemal ve Ebussuûd Efendi’ye nispet edilen fetva mecmualarında imamlarla ilgili meselelerin daha çok yer aldığı tespit edilmiştir.

2. ÇALIŞMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Namaz ibadetinin önemli olması, dini de hayatın merkezine alan Osmanlı Devleti’nde bu ibadetin yerine getiricisi olan imamları farklı bir konuma getirmiştir.

Devletin idarî yapısı içerisinde, imamlar ve görev alanları olan camiler, oldukça başarılı ve etkin müesseseler olarak görülmüştür. Özellikle de Osmanlı şehircilik hayatı içerisinde mahalle ve köylerde kendilerini göstermiştir.

İmamlar namaz kıldırma, nikâh kıyma ve cenaze ve defin işleri gibi görevleri dışında idari, mali, adli, askeri, eğitim ve asayiş gibi birçok resmi görevi yerine getirmiştir. İmamların bu görevleri yerine getiriş şekilleriyle ilgili çalışmalar yapılmıştır. Ancak yapılan bu çalışmalar teorik çerçevededir. Osmanlı Devleti'nin din, dil, ırk gibi farklılıkları bir arada bulunduran çok yönlü yapısı içerisinde bu görevleri yerine getiren imamların namaz kıldırma görevleri, imâmette ehil ve liyakat sahibi olma durumlarıyla ilgili çalışmalar sınırlıdır. 16. asır Osmanlı dönemi fetvalarından hareketle yapılan araştırmalar ise pek azdır. Var olan konular ise ya konu içerisinde geçmekte ya da makaleler düzeyinde kalmaktadır. Hâlbuki fetva mecmuaları araştırmacılara imamlarla ilgili birçok sorunu tespit etme ve değerlendirme imkânı vermektedir. Her konu gibi önemli bir meslek gurubunu oluşturan imamlarla da ilgili birçok soru ve sorun fetvalara yansımıştır. Günümüzde de imamlar Diyanet İşleri Başkanlığı'nda önemli bir meslek grubunu teşkil ettikleri için bu konu seçilmiştir. Bu çalışma belli bir dönemde imamların Osmanlı devlet ve toplum hayatındaki yeri ve önemini ve görevlerini yerine getirirken karşılaştıkları hukuki sorunlar ve bu sorunlara getirilen çözümleri incelemeyi amaçlamaktadır.

Bu çalışmanın temel amacı 16. asır fetvalarından hareketle imamların görevlerindeki hal ve davranışları, görevlerini yerine getiriş şekilleri, yapmış oldukları hatalar, işledikleri suç ve günahlar, diğer insanlarla olan münasebetleri ve onlardan kaynaklanan durumları fetvalar çerçevesinde açıklayarak ortaya çıkarmayı hedeflemektedir. Buradan hareketle; imamların hangi sebeplerle muhâkeme edildikleri? Ceza almalarına ve görevden azledilmelerine sebep olan suçlamalar? İmamate layık olma ve olmama durumları? İmamlıkta liyakatin önemi? Kendisinden kaynaklanmayıp kendisini de ilgilendiren konular? İşledikleri suçlar dolayısıyla kendilerine verilen cezalar nelerdir? gibi sorulara yanıt aranmıştır. Konuyla ilgili önemli bir eksikliği gidereceği ümit edilmektedir.

3. ÇALIŞMANIN YÖNTEM VE KAYNAKLARI

Konu başlığında geçen kelimeler literatür kaynak taraması yapılarak konuyla ilgili mecmular, kitaplar, tezler, makaleler ve bildiriler gibi materyaller ortaya çıkarılmıştır. Fetva mecmualarının traskibe ve latinize edilmiş çalışmaları tespit edilerek nüshalarla karşılaştırmalar yapılmıştır. Fetva mecmualarında yer alan fetvalar imam, i'timam, me'mum vb. anahtar kavramlar üzerinden taranarak imamlarla ilgili olanlar tespit edilmiştir. Ulaşılan fetvalarda anlaşılmayan kelimeler, Osmanlıca ve Arapça sözlükler yardımıyla Türkçeye çevrilmiştir. Anlaşılır hale gelen fetvalar ibadetler ve diğerleri diye iki kısma ayrılmış, akabinde bu fetvalar konularına göre tasnif edilerek alt başlıklar altında mezheplerin görüşlerinden de istifade edilerek değerlendirilmiştir. Birbiriyle aynı olan ve aynı konuda olan fetvalar tespit edilerek tekrara düşmekten kaçınılmış konuyu en iyi şekilde ifade edecek fetvalara yer verilmiştir. Fetvaların sayıları hangi ana başlıklar ve alt başlıkları ile birlikte kullanıldı ise tablo halinde sunulmuştur. Aynı şekilde şeyhülislamırlara ait fetva sayıları hakkında tablo oluşturulmuştur.

Araştırmanın ana kaynakları 16. asır Osmanlı dönemi şeyhülislâmları Zenbilli Ali Efendi, İbn Kemal, Çivizâde Muhiddin Mehmed Efendi, Ebussuûd Efendi ve Sun'ullah Efendi'lere nispet edilen fetva mecmualarıdır. Her ne kadar fetva mecmuaları ana kaynak olsa da fetvaların açıklanması ve yorumlanması için ikincil kaynaklara da başvurulmuştur. Bu bağlamda konuyla ilgili kitap, tez, makale, sözlük, bildiri ve ansiklopedi maddelerinden istifade edilmiştir. Bu çerçevede Necati Döğüş'ün "Osmanlı Devleti'nde İmamlık (19. Yüzyıl İstanbul Örneği)" adlı doktora tezi, Faruk Tut'un hazırladığı "Osmanlılar'da İmam-Hatiplik Müessesesi" adlı yüksek lisans tezi, Hacı Mustafa Kiriş'in "Yaygın Din Eğitimi Alanında Önemli Bir Meslek Olarak İmam-Hatiplik ve Statüsü" ve Zeynep Kübra Dalmışlar'ın "Osmanlı Döneminde İmamların Ortaya Koyduğu Faaliyetlerin Günümüz Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Açısından Değerlendirilmesi" makalelerinden yararlanılmıştır.

Diyanet İslâm Ansiklopedisi'nde yer alan "İmam" maddeleri, Necati Döğüş'ün "Dini Terminolojide İmam: Analitik Bir Yaklaşım" adlı makalesi ve Ali Duman ve Abdullah Önder'in "Tarihi Süreç İçerisinde Cami Görevlileri İmamlığın Tarihçesi" adlı sempozyum bildirilerinden istifade edilmiştir.

Çalışmada konuyla ilgili fetvalara ulaşmada Ahmet İnanır'ın "İbn Kemal'in Fetvaları Işığında Osmanlı'da İslâm Hukuku" ve "Şeyhülislâm İbn Kemal'in Fetvaları Işığında Kanûnî Devrinde Osmanlı Hayatı Sorunlar ve Çözümleri (Fetâvâ-yı İbn Kemal)" adlı eserleri, Pehlül Düzenli'nin "Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi ve Fetvaları" adlı eseri, M. Ertuğrul Düzdağ'ın "Şeyhülislâm Ebussuûd Fetvaları Işığında 16. asır Türk Hayatı" ve Abdullah Demir ve Ramazan Günay'ın "Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi'nin Fetvaları" adlı eserlerinden araştırmada yararlanılan kaynaklar arasındadır.

Şeyhülislâm Zenbilli Ali'ye ait olan "Muhtarât li'l- fetva" adlı mecmuanın, Mehmet Ali Sarı ve İbrahim Ural tarafından tercüme edilen "el-Muhtarât minel fetava: Seçme Fetvalar"⁴ ismiyle yayınlanan eserden ise bazı fetvaların açıklanması hususunda istifade edildi.

Fetâvâ-yı İbn Kemal: İbn Kemal'in fetvalarını içeren müstakil mecmuaların yanı sıra belli konuları ihtiva eden İbnü'l Edhemi, Lâlî Saruhânî ve Velî b. Yusuf tarafından dönemin şeyhülislâmlarının fetvalarını içeren, seçme fetvaların bulunduğu derleme mecmualar da vardır. Çalışmada Nuruosmaniye'de bulunan, Muhammed b. Ahmed b. Mü'min tarafından tertip edilmiş 1967 numara kayıtlı nüsha esas alınmıştır. Esas alınan nüsha içerisinde azda olsa Çivizâde, Sa'di Çelebi (ö. 945/1539) ve Ebussuûd Efendi'nin fetvaları da bulunmaktadır. Zikredilen fetvaların sonunda fetvanın kime ait olduğu ifade edilmiştir.⁵ Aynı zamanda Ahmet İnanır'ın, latineze ettiği "İbn Kemal'in Fetvaları Işığında Osmanlı'da İslâm Hukuku" ve "Şeyhülislâm İbn Kemal'in Fetvaları Işığında Kanûnî Devrinde Osmanlı Hayatı Sorunlar ve Çözümleri (Fetâvâ-yı İbn Kemal)" adlı çalışmalarından büyük ölçüde istifade edilmiştir.

Fetâvâ-yı Ebussuûd: Kanûni Sultan Süleyman (ö. 974/1566) ve II. Selim (ö. 982/1574) devirleri arasında şeyhülislâmlık yapmış olan Ebussuûd Efendi'nin fetvalarından oluşan bir eserdir.⁶ Ebussuûd Efendi'ye nispet edilen fetvaların bir araya getirilmesiyle oluşturulan birçok fetva mecmuası vardır. Çeşitli kütüphanelerde bulunan en eski nüshalara ayrıntılı bir şekilde Ahmet Akgündüz'ün İslâm ansiklopedisi "Fetâvâ-

⁴ Şükrü Özen, "Osmanlı Dönemi Fetva Literatürü", *TALİD* 3/5 (2005), 249-378.

⁵ Ahmet İnanır, *İbn Kemal'in Fetvaları Işığında Osmanlı'da İslâm Hukuku* (Ankara: Gece Kitaplığı, 2015), 42; Özen, "Osmanlı Dönemi", 284.

⁶ Ahmet Akgündüz, "Fetâvâ-yı Ebussuûd Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/441.

yı Ebussuûd Efendi” maddesinden ve Pehlül Düzenli’nin Doktora tezinden bakılabilir. Çalışmada bu nüshalardan Fetâvâ-yı Ebussuûd, Süleymaniye Kütüphanesi, İsmihan Sultan 241 numaralı nüsha ve Şehid Ali Paşa, 2867 ve 2868 numaralı mecmualar esas alınmıştır.

Mecmau’l-fetâvâ: Ebussuûd Efendi’nin fetva kâtipliği ve öğrenciliğini yapan Velî b. Yusuf el-İskilibî (ö. 998/1590) tarafından klasik fıkıh kitaplarına göre derlediği bir mecmuadır. Çoğu yazma nüshalarına Fetâvâ-yı Ebussuûd ismiyle kaydedilmiştir. Eserinde az da olsa Zenbilli Ali Efendi, İbn Kemal, Çivizâde Muhiddin Mehmed Efendi ve Sâdi Çelebi gibi şeyhülslâmların fetvaları da vardır. Fetvaların çoğu Ebussuûd Efendi’ye aittir. Velî (Yegân) b. Yusuf, Ebussuûd Efendi’nin yazılı fetvalarının haricinde sözlü fetvalarını da nakletmiştir.⁷ Çalışma için Süleymaniye Kütüphanesinde kayıtlı 223 numaralı nüsha esas alınmıştır. Fetvalar okunurken Ertuğrul Düzdağ ve Abdullah Demir- Ramazan Günay’ın latinize ettiği eserlerden yararlanılmıştır.

Fetâvâ-yı Sun’ullah: Sun’ullah Efendi’nin çeşitli nüshaları bulunan ve çeşitli konularda verdiği fetvaları içeren yazma fetva mecmuasıdır. Fıkıh bablarına göre tertip edilmiş olan mecmua, Kitâbü’t-Tahâre bölümü ile başlamaktadır.⁸ Çalışmada Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Hasan Hüsnü Paşa Koleksiyonu, 502 numaralı nüsha esas alınmıştır. Sümeyra Bağdat Arslan⁹ ve Büşra Ünalı’nın¹⁰ Sun’ullah Efendi ile ilgili Yüksek Lisans çalışmalarından istifade edilmiştir.

Mecmûatü’l-fetâvâ: Boyabâdi Sağır Mehmet Efendi (ö. 1066/1656) tarafından fıkıh bablarına göre derlenen mecmua içerisinden Çivizâde’ye nispet edilen fetvalar esas alınmıştır. Nüshanın başında geçen “Mecmua-i fetâvâ-i Türkiyye el-müsemmât bi-mecmua min hatihi es-sağır Mehmet Efendi” ifadesiyle eserin kendisine ait olduğu ve Türkçe Fetvalar Mecmuası olduğu anlaşılmıştır. Süleymaniye kütüphanesinde bulunan Şehid Ali Paşa koleksiyonu, 1067 numaralı mecmûanın istinsah tarihi 1087’dir.¹¹ Yardımcı olması hususunda Ahmet Aydın’ın “Çivizâde Muhiddin Mehmed Efendi’nin Fikhi Görüşleri” adlı Yüksek Lisans çalışmasından da yararlanılmış

⁷ Özen, “Osmanlı Dönemi”, 263.

⁸ Özen, “Osmanlı Dönemi”, 290.

⁹ Sümeyra Bağdat Arslan, *Şeyhülslâm Sun’ullah Efendi’nin Hayatı Ve Eserleri (Fetâvâ Sun’ullah Efendi Çerçevesinde)* (Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

¹⁰ Büşra Ünalı, “*Sun’ullah Efendi’nin Fetâvâ’sı Ve Tahlili*” (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018).

¹¹ Özen, “Osmanlı Dönemi”, 264.

BÖLÜM 1: İSLÂM HUKUKU AÇISINDAN İMAM

İmam kelimesi sözlük ve terim anlamıyla tahlil edildikten sonra imamlık mesleğinin tarihi arka planına yer verilecektir. Sonra da İslâm hukukunda imamda aranan şartlar, yetki ve sorumlulukları konuyla ilişkili olduğu kadarıyla kısaca açıklanacaktır.

1.1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE: İMAM

İmam kelimesi Arapça “ام” kökünden türemiştir.¹² Fiil olarak “kast etmek, amaçlamak, kendisine uyulan, yönetmek, öne geçmek” isim olarak ise “anne ve başlangıç” gibi anlamlara gelir.¹³ Sözlükte “kendisine uyulan kişi; önder, reis, işaret misal, öne geçmek, niyet etmek, istemek ve arz etmek, idare ve sevk etmek” gibi manalara gelmektedir. Bu çerçevede imam “doğru ya da yanlış bir yolda toplumun kendisine tabi olduğu herkesi” kapsamaktadır.¹⁴ Literatürde ise imam kelimesi iki manada geçmektedir. Birincisi, “devlet başkanı” ikincisi ise “cemaate namaz kıldırın, önderlik eden kimse” manasındadır.¹⁵

Kur'an-ı Kerim'de imam kelimesi yedisi tekil,¹⁶ beşi ise çoğul¹⁷ olarak on iki yerde geçer. Bunlar “önder, lider, reis, yönetici ve rehber” gibi hakiki manalarda; kitab-ı mübin, levh-i mahfuz, sicill-i mahlûkat, Tevrat; açıkça bilinen yol ve göz önünde bulunma¹⁸ gibi mecâzi manalarda kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu kavramın Kur'an'da namaz kıldırarak görevli kişi anlamında doğrudan yer almadığı söylenebilir. Hadislerde ifade edilen imam kavramı literatürde geçen manaları yansıtmaktadır.

¹² Muhammed b. Ebû Bekir er-Râzî, *Muhtârü's-Sihah*, nşr. Mahmud Hatır (Kahire: Darü'l-Hadis, 1311), “Emm”, 26; Mecdüddin Muhammed b. Ya'kub b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, thk. Mektebu Tahkiki't-Turas fî Müessesetü'r-Risâle (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1987), “Emme”, 1391.

¹³ Ebu'l-Fazl Cemâluddin Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, nşr. Yusuf Bakai-İbrahim Şemsüddin-Nedâl Ali (Beyrut: Müessesetü'l-Â'lâmi li'l-Matbuati, 2005), “el-Emm”, 1/ 148.

¹⁴ Rağîb el-İsfehani, *Müfredatü'l-Elfazî'l-Kur'an*, nşr. Safvan Adnan Davudi (Dimaşk: Daru'l-Kalem-Beyrut: Daru's-Şamiye 1997), “el-Emm”, 84-85; Rağîb el-İsfehani, *Müfredât Kur'an Kavramları Sözlüğü*, çev. Abdülbaki Güneş ve Mehmet Yolcu (İstanbul: Çıra Yayınları, 2012), “E-m-m”, 93; Mustafa Sabri Küçükaşcı, “İmam”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/178.

¹⁵ Salim Ögüt, “İmam”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/188; Bayraktar Bayraklı, “Kur'an-ı Kerim'de Din Adamı Kavramı”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 1 (1994), 147-162.

¹⁶ el-Bakara 2/124; Hûd 11/17; el-İsrâ 17/71; el-Furkân 25/74; el-Ahkaf 46/12; el-Hicr 15/79; Yâsîn 36/12.

¹⁷ et-Tevbe 9/12; el-Enbiyâ 21/73; el-Kasas 28/5, 41; es-Secde 32/24.

¹⁸ Abdullah Turhan, *Kur'an'da Yönetim Kavram ve İlkeleri* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal BilimlerEnstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 28-33; Mehmet Okuyan, *Çok Anlamlılık Bağlamında Kur'an-ı Kerim Sözlüğü* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2015), 95-96.

Örneğin “İmam ancak kendisine tabi olmak için vardır. O halde namazda ondan farklı davranmayın. O rükûa eğilince siz de eğilin. Secdeye vardığı zaman siz de secdeye gidin”¹⁹ hadisinde imam kelimesi namaz kıldırان kişi anlamında kullanılmaktadır. “İmamlar Kureyş’tendir”²⁰ hadisinde ise, imam lafzı ile “halife, devlet başkanı, sultan, emir” gibi anlamlar kastedilmiştir.²¹

Çeşitli ilim dallarında imam kelimesi farklı anlamlarda da kullanılmıştır. Mesela Hadis ilminde hadisleri senet ve metinleriyle birlikte ezberlemede yüksek derecelere ulaşmış muhaddislere lakap olarak verilmiştir.²²

Kelam ekollerinden Şia; imâmeti, akaid esasları içerisinde değerlendirmiştir. “Vekâlet etmek ya da temsil etmek” manasında kullanılan “hilafet” yerine “imâmet” kavramını kullanmıştır. İmam, Şia’da daha çok siyasi manada kullanılır. Toplumun idaresini üstlenen kişilerin görevleri ve makamları imam kelimesiyle ifade edilir. Kelamcılar siyasetle ilgili meseleleri genellikle imâmet başlığı altında inceler. Ehl-i Sünnet ve Mu’tezili kelamcılar, imâmeti nübüvvetin yerini alan devlet başkanı²³ olarak değerlendirir. Şia mensubu kelamcılar ise, sadece dünyevi yönüyle değil aynı zamanda ruhani yönüyle de nübüvvetin devamı olarak görür.²⁴ İmamet kavramının kelamcılar arasında sık kullanılmasının sebepleri arasında Şia âlimlerinin “Kitabü’l-imame” adlı eserlerinde dinin temel prensibi olarak bu kavrama yer vermeleri etkili olduğu söylenebilir.²⁵ Öyle ki bu durum Şia’da “İmamiyye” isminde bir fırkanın ortaya çıkmasına sebep olmuştur. İmamiyye fırkası, Hz. Peygamber’in vefatından sonra Hz. Ali’nin (ö. 40/661) açık bir nas ve tayin ile imam olduğunu iddia etmişlerdir.²⁶ Cemel Vak’ası ve Sıffin savaşı ile başlayan, hakem olayı ile devam eden meseleler Şia, Harici ve Mürcie gibi ekolleri şekillendirmiştir. İmamlığa kimin geleceği, imamda bulunması gereken özellikler gibi meseleler tartışılmış ve fırkalarca ayrıntılı bir şekilde ortaya

¹⁹ Ebû Abdillâh b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, nşr. Mustafa Dibe el-Beğa (Dimeşk: Dâru İbn Kesir, 1414/1993), “Ezan”, 74.

²⁰ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *el-Müsned*, nşr. Hamza Ahmed ez-Zeyn (Kahire: Dâru’l-Hadis, 1995), 5/33.

²¹ İbrahim Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı ve Tercüme Şerhi* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1995), 6/405-450.

²² Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü* (Ankara: TDV, 1992), “İmam”, 161.

²³ Ebu’l-Hasan el-Mâverdi, *el-Ahkamu’s-Sultaniyye (İslâmda Hilafet ve Devlet Hukuku)*, çev. Ali Şafak (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1976), 3-29.

²⁴ Necati Döğüş, “Dini Terminolojide İmam: Analitik Bir Yaklaşım”, *Balıkesir İlahiyat Dergisi* 15 (Haziran 2022), 115-147.

²⁵ Bekir Topaloğlu-İlyas Çelebi, *Kelam Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: İSAM, 2010), “İmâmet”, 153.

²⁶ Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristânî, *El-Milel ve’n-Nihal*, çev. Muharrem Tan (İzmir: Yeni Akademi Yayınları, 2006), 146-147.

konulmuştur.²⁷ Şia'ya göre imamlar büyük ve küçük bütün günahlardan masumdur. Hz. Ali ve onun soyundan gelenler İslâm'ın liderleridir.²⁸

Tasavvufta imam, “Kur'an, levh-i mahfuz, İslâm'ı ayakta tutacak halife ve şeyh”, “gavs-ı azam” veya “kutb-ı âlem” olarak ifade edilmektedir.²⁹ Kutup, sahabiden sonra gelen velilerin en büyüğünü ifade etmektedir. Kutbun iki tarafında bulunan kişilere iki imam anlamında “İmâman” adı verilir. Sağ tarafında bulunan “melekût” âlemine, sol tarafında bulunan “mülk” âlemine bakar. İmâmân'ın zahirî ve batınî amelleri vardır. “Zühd, vera, iyiliği emretmek ve kötülüğü yasaklamak” zahirî amelleri, “sıdk, ihlâs, hayâ ve murakabe” ise batını amelleridir. Tasavvufta “İmâmân” haricinde imam kelimesi farklı olarak “İmâmu'l-mübin”, “imâmu'l-ârifin” ve “İmâmu'l-müttakîn” gibi isimlerle de kullanılmıştır. Kevnî ve ilahi tüm hakikatler insan-ı kâmilde toplanmıştır. Temkin makamlarının zirvesine ulaşan kişi “imâmu'l-arifin”, Allah'ın emir ve yasaklarına karşı çıkmaktan koruduğu kimse ise İmâmu'l-müttakin” dir. Yine tasavvuf ilminde Allah Teâlâ için “imâm-ı hass ve “imâm-ı kalb; Peygamber Efendimiz (s.a.v.) için “imâm-ı evvel ve “imâm-ı ten”, Kur'an-ı Kerim için “imâm-ı sâni” ve “imâm-ı can” isimleri verilmiştir.³⁰ Tasavvufta imamlık yapacak kişi de on şart ararlar. Bu on şartın altı tanesi ergenlik, akıl, hürriyet, erkek olmak, kör ve sağır olmamaktır ve doğuştan gelir, çalışmakla kazanılmaz. Çalışmak ve gayret etmekle kazanılan özellikler ise şecaat ve cesaret, ilim, yeterlilik ve vera (şüpheli şeylerden uzaklaşma hassasiyeti) dir.³¹

İmam kelimesinin sözlük ve ıstılah manalarının içerdiği anlamlar genel olarak şu şekilde özetlenebilir:

- 1) İmam, cinsiyet fark etmeksizin kadın ve erkeklerin doğru yolda olsun veya olmasın tabi olduğu, takip ettiği şahıslardır.³²

²⁷ Mustafa Öz-Avni İlhan, “İmamet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/201.

²⁸ Ali b. Bâbeveyh el-Kummî, *Risaletü'l-i'tikâdiyyeti'l-imâmiyye*, çev. Ethem Ruhi Fıglalı (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1978), 113.

²⁹ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (İstanbul: Anka Yayınları, 2004), “imam”, 308.

³⁰ Döğüş, “Dini Terminolojide İmam”, 134-135.

³¹ Zafer Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kalem Yayınevi, 2006), “İmaman”, 454-455.

³² İbn Manzûr, “el-emm”, 1/148.

- 2) İmam, her hangi bir işi üstlenen, yerine getiren, takip eden veya düzelten, daha iyi hale getiren kişilerdir.³³
- 3) İmam kelimesi son ilahi kitap Kur'an'ı Kerim için de kullanılmıştır. Hz. Ebûbekir (ö.13/634) döneminde kitap haline gelen, Hz. Osman (ö. 35/656) döneminde ise çoğaltılan mushaflara kendisine uyulan manasında imam denmiştir.³⁴
- 4) İmam, son peygamber Hz. Peygamber (s.a.v.) için "İmâmu'l-eimme" imamların imamı şeklinde kullanılmıştır.³⁵
- 5) İmam tabiri halife ve devlet başkanı için kullanılmıştır. İslâm devletlerinde Hz. Peygamber (s.a.v.) vefat ettikten sonra onun yerine geçen ve ona vekil olan kişilere denir.³⁶
- 6) İmam, namaz ibadetinin cemaatle yerine getirilmesini sağlayan, cemaatin önünde olan, namazı kıldıran ve kendisine uyulan kişidir.³⁷
- 7) İmam kelimesi, askeri birliğe komuta eden ordu komutanı için kullanılmıştır.³⁸
- 8) İmam Âzam (ö. 150/767) ve İmam Şâfiî (ö. 204/820) gibi mezhep kurucusu veya bir mezhebin öncüsü olan kişiler için imam kelimesi kullanılmıştır.³⁹
- 9) İmam Muhammed (ö. 189/805) ve Ebû Yûsuf (ö.192/798) gibi içtihat ve rey sahibi müçtehitler için imam kelimesi kullanılmıştır.⁴⁰
- 10) İmam Gazâlî (ö. 505/1111) gibi herhangi bir ilimde ehliyet sahibi olan ve önderliği bulunan kişiler için imam tabiri kullanılmıştır.⁴¹
- 11) Hz. Ali'nin soyundan gelen ve ona vekil kabul edilen kişiler için imam unvanı kullanılmıştır.⁴²
- 12) İmam Buhârî ve İmam Müslim gibi alanında güvenilir ve otoriter kabul edilen hadis ravileri için imam tabiri kullanılmıştır.⁴³

³³ Mütercim Asım Efendi, *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, ed. Mustafa Koç-Eyyüp Tanrıverdi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014), "Emme", 5/4852.

³⁴ Yunus Emre Gördük, "İmam Mushaf'ın Hangi Mushaf Olduğuna Dâir Kronolojik Bir Tetkik", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 8/17 (Ekim 2016), 15-37.

³⁵ İbn Manzûr, "el-Emm", 1/149; Mütercim Asım Efendi, "Emm", 5/4852.

³⁶ Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türki* (Dersaadet: İkdâm Matbaası, 1317), "İmam", 162.

³⁷ Dini Kavramlar Sözlüğü, haz. Komisyon (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2010), "İmam", 314.

³⁸ İbn Manzûr, "el-Emm", 1/149.

³⁹ Dini Kavramlar Sözlüğü, "İmam", 314.

⁴⁰ W. İvanov, "İmam", *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1977), 5/980.

⁴¹ Şemseddin Sami, "İmam", 162.

⁴² İvanov, "İmam", 5/981.

⁴³ Fehmi Yılmaz, *Osmanlı Tarih Sözlüğü* (İstanbul: Bilimevi Basın Yayın, 2010), 279.

13) Cenaze ve nikâh işlemlerinin yanı sıra mahalle halkının belediye ile alakalı işlerini yerine getiren mahalle imamları için de bu tanım özel olarak kullanılmıştır.⁴⁴

Kısaca imam kavramının sözlük ve ıstılahi manalarının örtüştüğü görülmektedir. Buna göre imam “erkek veya kadın toplumun uyduğu, kendisine tabi olduğu, adından gittiği kişi ya da rehber,⁴⁵ “önder, halife, devlet başkanı, mezhep kurucuları” gibi birçok anlama gelmektedir.⁴⁶

Fıkıhta imam kelimesi ıstılah manası ile aynı anlamda kullanılmaktadır. İmam, amme hukukunda “devlet başkanı” ibadetler bahsinde “cemaate namaz kıldırın kişi” ile ifade edilmektedir. Fakihler bu ayrımı gözetmek için devlet başkanına “imâmet-i kübra” (büyük imâmet), cemaate namaz kıldırın kimseye ise “imâmet-i suğra” (küçük imâmet) tabirlerini kullanmışlardır. Mâverdi (ö. 450/1058) ve İbn Haldun (ö. 808/1406) imâmet-i kübra için halife tabirini kullanmıştır. Dini ve dünyevi işlerin yürütülmesi hususunda peygambere vekillik etmek için konulmuş bir müessese olarak tarif etmişlerdir.⁴⁷ Halifeye imam isminin verilmesi, namaz kıldırın imama ittiba ve iktida açısından benzetilmesinden dolayıdır.⁴⁸

Fıkıhta namazı cemaatle kılariken imamlık yapmaya “i’timâm” imama uymaya “iktidâ” imama uyana ise “me’mûm” denilmiştir. Namaz ibadeti İslâm dininin direği olduğu gibi namazların cemaatle yerine getirilmesi de dinin şiar ve sembolleri arasında kabul edilmiştir. Kur’an’da bu husus “*Sen de içlerinde bulunup onlara namaz kıldırдыңın zaman onlardan bir bölük seninle beraber namaza dursun*”⁴⁹ âyeti ile ifade edilmiştir. İmamlık görevini Hz. Peygamber’in bizzat yerine getirmiş olması ona örneklik olması sebebiyle amellerin en hayırlılarından biri olarak kabul edilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.), namazın farz kılınmasından itibaren hayatının sonuna kadar

⁴⁴ Şemseddin Sami, “İmam”, 162.

⁴⁵ Necati Döğüş, *Osmanlı Devleti’nde İmamlık (19. Yüzyıl İstanbul Örneği)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 26; Ali Duman-Abdullah Önder, “Uluslar Arası Cami Sempozyumu Bildiriler Kitabı” *Tarihi Süreç İçerisinde Cami Görevlileri-İmamlığın Tarihi*, ed. Fikret Karaman (Ankara: İnönü Üniversitesi Yayınevi, 2018), 22.

⁴⁶ Muallim Naci, *Lügat-ı Nâcî* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1995), “İmam”, 115; Ferid Develioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat* (Ankara: Aydın Kitabevi, 2005), “İmam” 432; İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük* (İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2005), “İmam” 2/1394-1395; Ziya Kazıcı, *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2013), 269-278.

⁴⁷ Mâverdi, *el-Ahkamu’s-Sultaniyye*, 5.

⁴⁸ Küçükaşcı, “İmam”, 22/178.

⁴⁹ en-Nisâ 4/132.

namazları cemaate imam olarak kıldırılmış, Müslümanları da namazların cemaatle kılınması yönünde teşvik etmiştir.⁵⁰ Namazların cemaatle kılınmasının önemine dair birçok hadis bulunmaktadır. Hz. Peygamber (s.a.v.), “*Cemaatle kılınan namaz, yalnız kılınan namazdan yirmi beş derece daha faziletli olur*”⁵¹ ve “*Üç kişi bir köyde veya kırdaki bulunur ve namazlarını cemaatle kılmazlarsa, şeytan onlara hâkim olur. Öyleyse cemaatten ayrılma. Çünkü kurt ancak sürüden ayrılan koyunu yer*”⁵² buyurmaktadır. Bir başka hadiste ise, “*Canım kudret elinde olan Allah’a yemin ederim ki, ateş yakılması için odun toplanmasını emretmeyi, sonra da namaz için ezan okunmasını, daha sonra da bir kimseye emredip imam olmasını, sonra da cemaatle namaza gelmeyenlere gidip evlerini yakmayı düşündüm*”⁵³ diyerek cemaatle namaz kılmayanlara ciddi uyarılarda bulunmuş, özendirmek içinse cemaatle kılınan namazın sevabının, yalnız kılınandan daha fazla olduğunu belirtmiştir. İmamda aranan şartlar, göreve ehliyetle sıralama, imamlığın ifasına dair hükümler, imama uymanın şartları gibi konular fıkıh âlimlerince titizlikle üzerinde durulan konular arasında olmuştur.

1.2. İMAMDA ARANAN ŞARTLAR

Cemaatle kılınan namazda namazın sahih olabilmesi için imamda birtakım vasıfların bulunması gerekir. Bunlar Müslüman olmak, ergenlik çağına gelmiş olmak, akıllı olmak, erkek olmak, namazda yetecek kadar Kur’an okumak ve özür sahibi olmamak olarak özetlenebilir.

1.2.1. Müslüman Olmak

İmamın Müslüman olması imamlığın ilk şartıdır. Müşriğin kıldırıldığı namaz geçersiz sayılmıştır. Bu görüş ittifakla sabittir.⁵⁴ İmamın günah işlemekten sakınması gerekir. Hanefî, Şâfiî ve Mâlikî mezheplerine göre açıkça günah işleyen fasığın imam olması mekruhtur. Hanbelî mezhebi ise fasık olan kimsenin fasık olmayan kimselere imâmetini câiz görmemiştir.⁵⁵

⁵⁰ Ebû Dâvûd, “Salât”, 48-49; Din İşleri Yüksek Kurulu, *Fetvalar* (İstanbul: DİB Yayınları, 2019), 171.

⁵¹ Buhârî, “Ezan”, 30.

⁵² Ebû Dâvûd, “Salât”, 47.

⁵³ Ebu’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Camiu’s-sahih*, nşr. Muhammed Fârâbî (Riyad: Dâru Tayyibe, 1426), “Mesâcid”, 293.

⁵⁴ Muvaffakuddîn Ebu Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed İbn Kudâme, *el-Muğnî*, thk. Abdullah b. Abdî’l-Muhsin et-Türkî-Abdülfehtah Muhammed el-Hulv (Riyad: Daru Âlemi’l-Kütüb, ts.), 3/17-32; Hamdi Döndüren, *Delilleriyle İslâm İlmihali* (Bursa: Erkam Yayınları, 1991), 316.

⁵⁵ Muhammed Emîn İbn Âbidîn, *Reddü’l-Muhtâr ale’d-Dürri’l-Muhtâr Şerhu Tenviri’l-Ebsâr*, thk. Şirketü Mektebetü ve Matbaatü Mustafa el-Bâbî (Beyrut: Dâru’l-Fikri, 1486/1966), 1/562.

1.2.2. Ergen Olmak

İmamlığın dinen geçerli olması için imamın buluğa ermiş olması konusunda mezhepler farklı görüşlere sahiptir. Hanefilere göre, buluğ çağına ermemiş çocuğun, girmiş kimselere imamlık yapması geçerli değildir. Malikî ve Hanbelîler ise bunu sadece farz namazlar için şart koşturmuşlardır. Şâfiîlere göre ise hem farz hem de nafile namazlar için imamın buluğa ermiş olması uygun olmakla birlikte temyiz sahibi olması da yeterlidir.⁵⁶

1.2.3. Akıllı Olmak

İmam olacak kişinin aklen ma'lul olmaması gerekir. Deli ve sarhoşun kıldıracağı namaz geçersiz sayılır. Akıl hastası, bunak ve deliye namaz farz olmadığından böyle birinin imâmeti de câiz değildir. Akıl rahatsızlığı bulunan bir kimsenin akli bazen gidip bazen geliyorsa böyle birinin arkasında namaz kılmak ise mekruhtur.⁵⁷

1.2.4. Erkek Olmak

Bütün mezheplere göre kadının erkeklere imamlık yapması câiz değildir. Fakihler bu konuda ittifak etmişlerdir.⁵⁸ Kadının kadınlara imamlığı hususunda ise Şâfiî ve Hanbelî mezheplerine göre sakınca görülmemiştir. Buna sebep olarak Hz. Peygamber'in, Ümmü Varaka'ya (ö. 23/644) kendi ev halkına namaz kıldırmasına izin vermesini delil göstermişlerdir.⁵⁹ Hanefî mezhebi ise kadının kadına imamlığını mekruh görmüştür. Kadının kadınlara imam olması hâlinde, cemaatten öne geçmeyip diğer kadınların safında durması gerekir.⁶⁰ Bir erkeğin, kendisinden başka bir erkeğin veya bir mahreminin olmadığı bir evde kadınlara namaz kıldırması da uygun görülmemiştir. Eğer kadın cemaati içinde mahremlerden birisi bulunur veya erkek, kadınlara mescidde namaz kıldırırsa, böyle bir cemaat mekruh olmaz. Çünkü Resûlullah, erkeklerin yabancı kadınlarla bir arada bulunmasını yasaklamıştır.⁶¹

⁵⁶ Döndüren, *Delilleriyle İslâm İlmihali*, 277.

⁵⁷ Ögüt, "İmam", 22/189.

⁵⁸ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 3/32-33.

⁵⁹ Ebû Dâvûd, "Salât", 62.

⁶⁰ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 3/37-38.

⁶¹ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 1/561-563.

1.2.5. Kıraat Sahibi Olmak

Kıraat namazın rükünlerinden birisidir. İmamın namazının sahih olabilmesi için ezberinden Kur'an okuyabilmesi gerekir. Aynı şekilde imamın Kur'an harflerini düzgün okuyabilmesi ve düzgün bir okuyuşa sahip olması gerekir. Örneğin "sin" harfini ya da "zal" harfini "ze" olarak okuyan imamın imâmeti câiz görülmemiştir.⁶² Okuma bilmeyen ümmi imamın, okuma bilen kimselere imamlık yapması câiz değildir. Ancak imamın kendisi gibi olmaları durumunda fakihler imamlık için cevazlığa ittifak etmişlerdir. Çünkü imamın namazdaki durumu, cemaatin durumundan aşağı olmamalıdır.⁶³

1.2.6. Özürlü Olmamak

Hiz. Peygamber (s.a.v.), hadislerinde imamların ilim, kıraat ve bedeninin sağlıklı olması yönünden kendisine uyanlardan üstün ya da eş olmasını tavsiye etmiştir. Bu sebeptendir ki imamın namazın rükünlerini yerine getirebilecek derecede bedeninin sağlıklı olması gerekir.⁶⁴ Hanefî ve Hanbelî mezhebine göre imamda meydana gelen sürekli burun kanaması, yellenme, idrar tutamama vb. durumlar özür sebebidir. İmamlık yapacak kişinin bunlardan uzak olması gerekir. Bu özürleri kendisinde bulunduran imamların ancak kendisi gibi özür sahibi olanlara imam olması gerekir. İmamla kendisine uyan cemaatin özürleri farklı olursa namaz câiz değildir. Örneğin, idrarını tutamayan imama, aynı şekilde idrarını tutamayan bir kişi uysa namaz geçerli olur. Ancak bu özre ilaveten başka bir özür eklense, tek özürlü biri imama cemaat olamaz. Çünkü imamın iki özrü, ona tabi olan kişinin bir özrü olmuş olur.⁶⁵ Şâfiî ve Malikî mezheplerinde ise özürlünün namazı kendisi için sahih olacağından imam olması halinde kendisine uyacak olan kişilerinde sahih olur.⁶⁶ Özürlünün özürlüye imamlığı ise bütün mezheplerin ittifakıyla câiz görülmüştür.⁶⁷

1.2.7. İmamlıkta Ehil Olma Şartları

İmametın şartlarını kendisinde bulunduran bir imamda aranacak olan vasıf ve liyakatte öncelik olan hususlar vardır. Bunlar şunlardır:

⁶² İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 1/532.

⁶³ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 3/11; Döndüren, *Delilleriyle İslâm İlmihali*, 322.

⁶⁴ Ögüt, "İmam", 22/189.

⁶⁵ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 1/504-505; Döndüren, *Delilleriyle İslâm İlmihali*, 320-321.

⁶⁶ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 3/163; Ögüt, "İmam", 22/189.

⁶⁷ Ömer Nasuhî Bilmen, *Büyük İslâm İlmihali*, sad. Ali Fikri Yavuz (İstanbul: Merve Yayınları), 139.

1) Bir cami veya mescidde görevli bir imam varsa namaz kıldırma işi kendisine aittir. Kendisine uyanların içerisinde daha bilgili ve Kur'an'ı daha güzel okuyan birisinin olması bu durumu değiştirmez. Görevli imam dilerse bu işi yapabilecek birisine imamlığı verebilir.⁶⁸

2) Namazla ilgili fıkhi meseleleri bilmek.

3) Kur'an-ı Kerim'i güzel okumak, aynı zamanda namaz sahih olacak kadar Kur'an'dan ezberi olmak.

4) Kur'an'ı, tecvid ve tilâvet bakımından düzgün okumak.

5) Haram, mekruh ve şüpheli şeylerden kaçınmak, takva sahibi olmak.

6) Ahlaki değerlere sahip olmak.

7) Yaş bakımından büyük olmak.

8) Yüzü güzel olmak.

9) Asalet ve nesepçe tanınan bir kimse olmak.

10) Sesi güzel olmak.

11) Elbisesi düzgün ve temiz olmak.

12) Herkes tarafından sevilen ve saygı duyulan bir kişi olmak.

Bu özelliklerden birkaçına sahip olan ya da eşitlik durumunda kim imamlığa tercih edilecek konusu mezheplerce farkı görüşlere sebep olmuştur. Hanefî, Şâfiî ve Malikî mezheplerine göre namazla ilgili fıkhi meseleleri bilen, Kur'an'ı güzel okuyana tercih edilir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.), güzel Kur'an okuyan Übey b. Ka'b (ö. 33/654) yerine hasta haliyle Hz. Ebûbekir'i imamlığa geçirmiştir. Bunun sebebi ise onun sahabe içinde en bilgili kişi olmasıdır.⁶⁹

Hanbelî mezhebi ve Ebû Yûsuf'a göre ise Kur'an okuması düzgün olanın imamlığa daha layık olacağı görüşüdür. Bu görüşe dayanak olarak Hz. Peygamber'in *"Müslümanlar üç kişi olduğunda aralarından birinin imam olmasını, imamlığa en lâyık kimsenin de kıraati en iyi olan kişi olduğunu"*⁷⁰ ifade etmesidir. Fıkıh ilminde ve kıraatte eşitlik olması durumunda takva sahibi olmak imamlığa tercih sebebidir. Bu üç vasfa sahip olunması durumunda daha yaşlı olan imamlığa tercih edilir.⁷¹ Bu özelliklerde de eşit olmaları halinde sırasıyla, ahlakı güzel olan, yüzce, soyca, sesçe,

⁶⁸ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 3/11.

⁶⁹ Ögüt, "İmam", 22/189.

⁷⁰ Müslim, "Mesâcid", 301.

⁷¹ Kemaleddin Muhammed b. Abdülvâhid Ma'ruf İbnü'l Hümâm el-Hanefî, *Fethu'l-Kadir ala'l-Hidaye* (Lübnan: Bulak Matbaası, Daru'l Fikr, 1389), 1/64.

elbise bakımından temizlikçe güzel olan imamlığa tercih sebebidir. Yine eşitlik olması halinde en son yapılacak işlemse aralarında kura çekilmesidir. Bütün bunlar namaz kıldırma görevine verilen önemin büyüklüğünü gösterir. Aynı zamanda daha ehil bir kişinin bu görevi yerine getirmesi muhtemel bir ihtilafı önler. İmamlıkta ehil olma sıralamasına uymak dinen vacip değil müstehaptır. Buna riayet etmeden imamlık vazifesini yerine getirmek namazın kabul olmasına bir engel teşkil etmez.⁷²

1.3. İMAMLIĞIN TARİHİ

1.3.1. Hz. Peygamber Döneminde İmamlık

Hz. Peygamber (s.a.v.), bugünkü manada bildiğimiz ilk imamdır. O, hem “imâmet-i kübra” hem de “imâmet-i suğra” görevlerini birlikte yerine getirmiştir. Rivayetlere göre Cebrail (a.s.) vakit namazlarının kılınışını her bir namazın ilk ve son vakitlerinde kıldırarak Hz. Peygamber'e öğretmiştir. Cebrail (a.s.) Kur'an'ın nazil olmaya başladığı ilk dönemlerde Peygamberimizi Mekke'ye yakın bir vadiye götürmüş ve orada bulunan su ile abdest alarak Hz. Peygamber'e abdest almayı ve ona namaz kılmayı göstermiştir.⁷³

Hz. Peygamber (s.a.v.), davetin açıktan yapıldığı dönemde Kâbe'nin yanında, müşriklerin baskısının arttığı dönemde ise Mekke'nin gözden ırak kesimlerindeki yerlerde kendisine tâbi olanlara namaz kıldırıştır. Evinde hanımı Hz. Hatice ile yeğeni Hz. Ali'ye, İslâm'ı tebliğ etmiş olduğu Darü'l-Erkam'da ise insanlara cemaatle namaz kıldırıştır.⁷⁴ Hz. Peygamber (s.a.v.), bu görevi, sağlık nedenlerinden dolayı zaman zaman başkasına bıraksa da ömrünün sonuna kadar devam ettirmiştir.⁷⁵

Hz. Peygamber (s.a.v.), Birinci Akabe Biatı'nın ardından İslâm'ın anlatılması için Medine'ye Mus'ab b. Umeyr (ö. 3/625) ve Es'ad b. Zürrare'yi (ö.1/623) görevli göndermiştir. İki sahabe peygamberimizi temsil etmelerinin yanı sıra hem vakit hem de cuma namazlarının imamlığını yapmışlardır.⁷⁶ Muhacirlerin imamı olarak bilinen Ebû Huzeyfe'nin (ö. 12/633) azatlısı Salim, Hicretten önce Kuba mevkisinde Müslümanlara imamlık yapmıştır. Hz. Peygamber de Medine'ye hicretinde Kuba'ya uğramıştır.

⁷² Ögüt, “İmam”, 22/189.

⁷³ İbn Hişam, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, (*Siret-i İbn Hişam Tercümesi*), çev. Hasan Ege (İstanbul, Kahraman Yayınları, 2006), 1/324-325.

⁷⁴ Duman-Önder, “Tarihi Süreç”, 427.

⁷⁵ Buhârî, “el-Cemaatü ve'l-imâmetü”, 15.

⁷⁶ Yaşar Kurt, “Kıraat ve İmamet”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 5/4 (2005), 137-165.

Burada mescit inşa etmişler ve cemaatle birlikte kendisinin imam olduğu namazı kılmışlardır. Buradan ayrılan Hz. Peygamber (s.a.v.), Ranuna vadisinde bulunan Salim b. Avf yurdunda ilk Cuma namazını kıldırıştır.⁷⁷ Hz. Peygamber (s.a.v.), Medine’de ilk iş olarak Mescid-i Nebevi’yi inşa etmiştir. Müslümanlar artık vakit namazlarını Hz. Peygamber’in imâmetinde açık ve rahat bir şekilde cemaatle kılmaya başlamıştır.⁷⁸ Hz. Peygamber (s.a.v.) Medine’de kaldığı süre içerisinde namaz imamlığını kendisi yapmıştır. Herhangi bir sebeple şehirden ayrılacağı vakit yerine vekil bırakmıştır. Ayakta duramayacak derecede hastalığının artması sebebiyle de yerine Hz. Ebûbekir’i görevlendirmiştir.⁷⁹

Medine’de Müslümanların sayısı gün geçtikçe artmaya başlamış, bu durum beraberinde farklı yerlere mescit inşa etmeyi gerektirmiştir. İnşa edilen mescitlere Hz. Peygamber (s.a.v.) namaz kıldırarak kişileri tayin etmiştir. Bunlardan biri de â’ma olan Abdullah b. Ümmü Mektum’dur.(ö. 15/636) Yine Hz. Peygamber (s.a.v.) Hayber fethi sırasında Gıfar oğullarından birisini Medine’de namaz kıldırarak görevlendirmiştir.⁸⁰ Fetihler veya sulh yolu ile Medine dışında Müslümanların sayısı artınca burada bulunan kabileler, İslâm’ı öğrenmek için bir öğretici istediler. Hz. Peygamber de bu şehirlere, Suffa’da eğitim görmüş olan sahabelerden öğretmenler göndermiştir. Bu sahabeler hem İslâm’ı öğretmişler hem de halka imamlık yapmışlardır. Aynı şekilde Hz. Peygamber (s.a.v.) fethedilen bölgelere yönetici gönderdiği vakit, idari yükümlülükleri yanında imamlık vazifesini de yerine getirmesini istemiştir.⁸¹

Hz. Peygamber (s.a.v.), Kur’an’ı güzel okuyan ve onu iyi anlayan kişileri bu özellikleri sebebiyle imamlık vazifesine seçerdi. Örneğin Cermaoğulları kabilesinden Amir b. Selime henüz sekiz yaşında olmasına rağmen Kur’an bilgisinin iyi olmasından ötürü Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından imamlığa seçilmiştir. Bu görevi de hayatının sonuna kadar yapmıştır.⁸² Hz. Peygamber (s.a.v.) ayrıca çevre kabilelere gönderdiği imamların Kur’an bilgisinin yanı sıra dini hükümleri bilen, onlarla amel eden, toplum içerisinde saygınlığı olan kişilerden olmasına özen göstermiştir. “İçinizde en hayırlılarınız, size müezzinlik yapsın, Kur'an'ı en iyi bilenleriniz de

⁷⁷ Küçükbaşcı, “İmam”, 22/178.

⁷⁸ Döğüş, *Osmanlı Devleti’nde İmamlık*, 428.

⁷⁹ Buhârî, “Ezan”, 38.

⁸⁰ Duman-Önder, “Tarihi Süreç”, 428.

⁸¹ Hüseyin Algül, *İslâm Tarihi* (İstanbul: Gonca Yayınevi, 1986), 2/193.

⁸² Buhârî, “Meğazi”, 50.

size imamlık yapsın.” hadisinde en iyi bilenleriniz sözüyle “en âlim” olanınız kastedilmektedir. Çünkü imam namazda cemaate önder olduğu gibi bilgi yönü ile de öncülük etmelidir.⁸³

Hız. Peygamber (s.a.v.) imamda bulunması gereken vasıfları ifade ederken bir hadisi şeriflerinde: “*Bir topluluğa Allah'ın (cc) Kitabı'nı en iyi okuyup bilen imam olsun. Kur'an'ı okuma (ve anlama) konusunda eşit iseler sünneti en iyi bilen imam olsun... Bir kimse, izin vermedikçe bir başkasının yetkili olduğu yerde imamlık yapmasın ve kişinin evindeki özel mekânına oturmasın*”⁸⁴ buyurarak en yetkin kişinin bu görevi yapması gerektiğine işaret etmiştir. Hız. Peygamber (s.a.v.) bu vasıfların yanı sıra imamlık görevi verdiği kişilere, özel tavsiyelerde bulunmuştur. Bunlardan bir tanesi namazda iken kıraatin kısa tutulması hususu olmuştur. Kendisi öğle namazını kıldırırken ilk rek'atı uzun, ikinci rek'atı kısa; ikindi ve akşam namazlarını kısa yatsı namazını orta, sabah namazında ise uzun bir okuyuşla kıldırmıştır. Nitekim Muaz b. Cebel (ö. 17/638) yatsı namazını kıldırıldığında cemaatten biri namazdan ayrılmış tek başına kılmıştır. Muaz bu duruma kızınca, namazdan ayrılan şahıs, işlerinin olduğunu namazın uzun sürmesinden dolayı işine yetişemeyeceğini söylemiştir. Durum Hız. Peygamber'e anlatılınca, Peygamber Efendimiz Muaz'ı uyarmış ve namazı uzatmaması gerektiğini ifade etmiştir.⁸⁵

Kıraatin kısa tutulmasından maksat cemaat içerisinde yaşlı, hasta ve işi olanların bulunması ihtimalidir. Bu husustaki nasihatini Taif'e vali olarak gönderdiği Osman b. el- Ebû As'a (ö. 51/671) “*Ey Osman! Namazı kısa tut ve halkın hepsini, içlerindeki en zayıf kişiye göre hesapla. Çünkü onların içinde büyük, küçük, hasta, evi uzak ve iş, güç sahibi olanlar vardır*”⁸⁶ diyerek yapmıştır.

Hız. Peygamber (s.a.v.) döneminde sefere giden komutanlar kumandanlık görevi yanında imamlık görevini de üstlenmiştir. Zatü's-selasil Seriiyesi sırasında yardımcı birlik kumandanı Ebû Ubeyde b. Cerrah (ö. 18/639) ile seriyye kumandanı Amr b. As (ö. 43/664) arasında kimin imam olacağı konusunda istişare yapılmış ve neticede seriyye kumandanı imam olmuştur. Hız. Peygamber (s.a.v.) döneminde kadınların da

⁸³ Ebû Dâvûd “Salât”, 61.

⁸⁴ Müslim “Mesâcid”, 90.

⁸⁵ Duman-Önder, “Tarihi Süreç”, 429.

⁸⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî, *Sünen*, nşr. Şuayb el-Arnâvut-Adil Mürşid (Dımaşk: Daru'r-Risale el-Alemyye, 1430/2009), “İkâmet”, 43.

imamlık yaptığı olmuştur. Allah resulünün eşlerinden Hz. Aişe (ö. 58/678), Ümmü Seleme (ö. 62/681) ve Sa'de bint Kamame kadın cemaate imamlık yapmışlardır.⁸⁷

İmamlığın vazifelerinden birisi de hutbe okumaktır. Hz. Peygamber de hutbe yolu ile tavsiye, emir ve buyruklarını iletmiştir. Nitekim Mekke'de "*Yakın akrabalarını uyar*"⁸⁸ âyetinin nazil olmasıyla akrabalarını Safa tepesinde toplamış ve onlara ilk hutbesini irâd etmiştir.⁸⁹ Hz. Peygamber (s.a.v.) Medine'de bir kütük üzerinde daha sonraları ise üç basamaklı minber üzerinde hutbeler vermiştir.⁹⁰

1.3.2. Dört Halife Döneminde İmamlık

Dört halife döneminde cami, yönetim merkezi olarak görülmüştür. Burada hem devlet başkanlığı hem de namaz imamlığı görevleri yerine getirilmiştir. Halifeler, merkezde cuma ve bayram namazlarını kendileri kıldırıp, hutbeleri de kendileri okumuşlardır. Özellikle cuma namazları merkezde halife tarafından kıldırılmıştır. Diğer merkezi yerlerde ise valiler tarafından kılınmasına önem verilmiştir. Bu dönemlerde hutbelerin önemi artmıştır. Çünkü hutbe cemaate bilgi aktarmanın yanında siyasi gücün göstergesidir. Hz. Ebûbekir, halife seçildiği zaman hangi siyaseti izleyeceğini Mescid-i Nebvî'de vermiş olduğu hutbe ile ortaya koymuştur.⁹¹ Onlar cemaate namaz kıldırma görevini zaruret dışında, asla terk etmemişlerdir.

Hz. Ömer (ö. 23/644) ve Hz. Ali'nin namazdayken şehit edilmeleri bu duruma ne kadar ehemmiyet verdiklerini göstermektedir.⁹² Yaşadıkları bölgelerde başka mescidler varsa, oralara da Hz. Peygamber'in yaptığı gibi imamlar tayin etmişlerdir. Ayrıca fethedilen ve merkezi idarenin kontrolünde olan bölgelere kadı ve vali atadıklarında, idari görevlerinin yanı sıra namaz kıldırma görevini de vermişlerdir. Bazen de vali ve kadı göreviyle gönderilen yöneticilerin, yoğunluklarının olması sebebiyle ayrıca namaz kıldırma görevli imam tayin edildiği de olmuştur. Örneğin; Hz. Ebûbekir Necran bölgesine, Hz. Ömer ise Filistin, Dımaşk ve Humus bölgelerine vali dışında imam da tayin etmiştir. Hz. Ömer, Sevad arazisi fetih olunduktan sonra Ammar b. Yasir'i (ö.

⁸⁷ Küçükaşcı, "İmam", 22/178.

⁸⁸ eş-Şuara 26/214.

⁸⁹ Duman-Önder, "Tarihi Süreç", 430.

⁹⁰ Casim Avcı, "Hz. Peygamber Nasıl Bir İmamdır", *TDV İstanbul Müftülüğü Dergisi* 3 (Ekim 2009), 5-10.

⁹¹ Ahmet Akın, "Osmanlı'da Din Görevlisinin Konumu Üzerine Değerlendirmeler (Bursa Örneği)", *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (2006), 65-104.

⁹² Duman-Önder, "Tarihi Süreç", 430.

37/657) hem namaz kıldırma görevini yerine getirme hem de askeri işlere bakmak üzere bu bölgeye göndermiştir. Yine Kudâme b. Maz'un'u (ö. 36/656) Bahreyn vergilerini toplamakla görevlendirirken, Ebû Hureyre'yi (ö. 58/678) de onun yanında imamlıkla görevlendirmiştir.⁹³

Dört halife döneminde vergi toplayan memurlar aynı zamanda imamlık vazifesiyle de görevlendirilmiştir. Mesela Hz. Osman döneminde Kufe'ye gönderilen İbn Mutî her iki vazifeyi de yapmıştır.⁹⁴ Valinin bulunmadığı bölgelerde bazen de emniyetten sorumlu olan “sahibu’ş-şurta”⁹⁵ adı verilen bu görevliler imamlık vazifesini yerine getirmişlerdir. Herhangi bir görevlinin olmadığı küçük yerleşim bölgelerinde ise uygun görülen liyakatli kişiler imamlık yapmışlardır. İdari görevi yerine getiren valiler, valilikten azledildiğinde imamlık görevini sürdürmeye devam etmişlerdir. Hz. Osman, Mısır valisi Amr b. Âs'ı görevine son verdiği halde imâmet görevinde bırakmıştır.⁹⁶

Bölgeye namaz kıldırma görevlendirilen görevliler hakkında zaman zaman şikâyetler olmuş ya da namaz kıldırmasıyla alakalı memnuniyetsizlikler dile getirilmiştir. Örneğin; Kufe halkı, Sa'd b. Ebi Vakkas'ı (ö. 55/675) bu yüzden Hz. Ömer'e şikâyet etmişlerdir. Sa'd ise onlara ‘Hz. Peygamber'e namaz kıldırıldığını, farklı bir şey yapmadığını’ söyleyerek kendisini savunmuştur. Hz. Ömer bu durumu araştırmış ve halkın bu şikâyetinin haklı olmadığı sonucuna varmıştır.⁹⁷

1.3.3. Emeviler Döneminde İmamlık

Hulefa-yı Râşidin döneminden sonra halifelik Emeviler'e geçmiştir. Muaviye b. Ebû Süfyan'ın (ö. 60/680) kurduğu Emeviler, adını Ümeyyeoğulları'ndan almıştır. Emeviler İslâm tarihinde ilk hanedan devleti olma özelliğini taşır. Bu dönemde hilafet saltanata dönüşmüş, Halifeler, “halifetullah” unvanını kullanmışlardır. “Emîrû'l-mü'minîn” veya “halifetü resûlillâh” unvanlarını kullanan dört halife Peygamber'in vekili olarak görev yapmışlardır. Ancak Yezid'in veliaht tayin edilmesiyle Emeviler'de halifelik makamı yeni bir boyut kazanmıştır. Devletin menfaatleriyle kendi menfaatlerini birbirinden ayırmayan, dini ikinci plana bırakan halifeler dönemi

⁹³ Küçükaşcı, “İmam”, 22/179.

⁹⁴ Duman-Önder, “Tarihi Süreç”, 430.

⁹⁵ John Pedersen, “Mescid”, *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: MEB, 1971), 5/4.

⁹⁶ Küçükaşcı, “İmam”, 22/179.

⁹⁷ Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahya el-Belazûri, *Futuhul-Buldan*, çev. Mustafa Fayda (İstanbul: Siyer Yayınları, 2013), 316.

başlamıştır. Hükümdar gibi hareket eden halifeler, namazlarda cemaate imamlığı dört halife dönemindeki kadar yapmamışlar, halka Kisra veya Kayser gibi davranmışlardır.⁹⁸

Emevi devleti halifeleri içerisinde Ömer b. Abdülaziz (ö.101/720) ve Abdülmelik b. Mervan (ö.86/705) gibi birkaç halife dışında, halifeler istisnai durumlar haricinde imamlık yapmamıştır. Bu görevi yerine getirmeleri için vilayet ve beldelere atadıkları yöneticilere veya görevlilere talimat vermişlerdir. Bazen de atadıkları valinin yanında imam tayin etmişlerdir. İmamlık yapan halifeler, bu görevi yerine getirirken birçok önlem almışlardır. Hz. Ömer ve Hz. Ali'nin yaşadıklarından dolayı Muaviye b. Ebû Süfyan (ö. 60/680), namaz kıldırırken yanı başına görevli kişiler tayin etmiştir. Tedbiri elden bırakmayan Muaviye bazen de imamlığı başkasına bırakarak namazını kendisine tahsis edilen mahfilde kılmıştır.⁹⁹

Emevilerin ilk dönemlerinde sahabiden olanlarda vardı. Bu sahabiler ve takva sahibi kimseler Emevi yöneticilerini imamlığa layık görmemişlerdir. Hatta halifenin arkasında namaz kılmamışlar, mescitlerden çıkıp gitmişlerdir. Yapmış oldukları bu davranışlarından ötürü cezaya tabi tutulmuşlar, kamçı cezasına çarptırılmışlardır. Bununla beraber sahabe ve fazilet sahibi kişiler, Abdullah b. Ömer'in (ö. 73/693) *"Namaza davet edilince gitmek gerek, kan dökmeye davet edilince terk etmek gerek"* sözünden ötürü küfürle itham edilen Haccac b. Yusuf es-Sakafi (ö. 95/714), Hubeyş b. Dülce (ö. 65/684) ve Necde el-Haruri (ö. 72/691) gibi şahısların arkasında namaza durmuşlardır.¹⁰⁰

Emeviler döneminde halifeler, merkezden diğer vilayet ve bölgelere idareci ya da görevli gönderdiklerinde namaz kıldırma görevini de kendilerine vermişlerdir. Namaz kıldırma görevleri, kendilerine verilen ahitname ile emredilmiştir. Şehirde yaşanan krizde dahi valiler bu görevlerinden muaf tutulmamıştır. Örneğin Yezîd b. Mühelleb'den, (102/720) Irak'ta ortaya çıkan karışıklıkları önlemek üzere görevlendirildiği zaman imamlık vazifesini bırakmaması, yerine getirilmesi istenmiştir.¹⁰¹

⁹⁸ İsmail Yiğit, "Emeviler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/88.

⁹⁹ Küçükbaşcı, "İmam", 22/178.

¹⁰⁰ Küçükbaşcı, "İmam", 22/178.

¹⁰¹ İzzeddün Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih (İslâm Tarihi)*, çev. Ahmet Ağırakça, Abdülkerim Özeydin ve arkadaşları (İstanbul: Hikmet Neşriyat, 2008), 4/275.

Valilerin yerlerine imamlık yapmaları için vekil tayini yapıldığı gibi valiler kendi çalışacakları kadroları belirlediği zaman yerine vekâlet edecek imamı da belirlemiştir. Mesela Mekke valiliğini yürüten Hâlid b. Abdullah el-Kasrî (ö. 126/743), Irak valiliğine atandığında Ukbe b. Abdüla'lâ'yı Basra'da imamlıkla görevlendirmiş, Haccâc da ölümü yaklaştığında oğlunu imamlık yapmak üzere vekil tayin etmiştir.¹⁰² Valiler kimi zaman da zekât ve haraç amillerini namaz kıldırmakla görevlendirmişlerdir. Örneğin Kufe valisi Muğire b. Şu'be (ö. 50/670) hem haraç toplamak hem de imamlıkla görevlendirilmiştir. Ancak daha sonra haraç toplama memurluğundan azledilerek sadece imamlık vazifesi bırakılmıştır. Valiler, dini görevlerin yerine getirilmesinde önemli bir yere sahipti. İslâm'ı anlatmaları, cami ve mescit yaptırmaları, cenaze namazlarını kıldırmaları, cemaate imamlık etmeleri bunlardan bazılarıdır. Valilerin devletin sıkıntılı zamanlarında halka vaaz etmeleri, emniyet ve güven vermeleri halifelerin işlerini kolaylaştırmıştır. Günde beş vakit camide bulunan vali halkın derdini dinleyerek, sıkıntılarına tercüman olarak, halifenin beklentilerini yerine getirmiştir.¹⁰³

Emevi halifesi Ömer b. Abdülaziz imamlığıyla da meşhur olmuştur. Enes b. Malik (ö.93/711) onun için: “*Kendisi Medine’de vali iken şu genç (Ömer b. Abdülaziz) gibi namazı Rasûlullah’inkine (s.a.v.) çok benzeyen başka bir imamın arkasında namaz kılmış değilim, öyle ki o, rûkû ve secdeyi tam yerine getirir, kıyam ve oturuşu hafif tutardı.*” demiştir.¹⁰⁴

Emeviler döneminde Cuma ve bayram ibadeti bir hâkimiyet sembolü olmuştur. Hutbeler siyasi propaganda amacıyla okunduğundan dinlenilmesi hususunda ayrıca önlemler alınmıştır. Çünkü hutbelerde Hz. Ali ve ehline küfretmek adet haline geldiğinden sahabenin önde gelenleri hutbeyi dinlemek istememişlerdir.¹⁰⁵ Hişâm döneminde Ca’d b. Dirhem (ö.124/742), hutbede “Halku’l-Kur’an” (Kur’an mahlûktur) meselesini açıklamıştır. Halife, Ca’d’ı yakalatıp, Irak valisi Hâlid b. Abdullah el-Kasrî’ye (ö. 126/743) göndermiş ve onun öldürülmesini istemiştir. Hâlid ise onu öldürmeyip, hapsetmiştir. Hişâm b. Abdülmelik (ö. 125/743) bu haberi aldığı anda,

¹⁰² Hakan Temir, *Emevilerde Valilik* (Kahramanmaraş: Samer Yayınları, 2019), 149.

¹⁰³ Ünal Kılıç, *Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi ve Valilik* (Konya: Yediveren Kitap, 2004), 105.

¹⁰⁴ Ebu'l-Fidâ el-Hafız İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye (Büyük İslâm Tarihi)*, çev. Mehmet Keskin (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1995), 9/314.

¹⁰⁵ Duman-Önder, “Tarihi Süreç”, 432.

Hâlid'e kızmış ve ondan tekrar Ca'd'ı öldürmesini istemiş o da Kurban Bayramında katletmiştir.¹⁰⁶ Öyleki Emeviler döneminde imamlık kurumsal bir kimlik kazanmamıştır. Ancak bu görev daha alt seviyedeki memurlar tarafından yine de yerine getirilmiştir.¹⁰⁷

1.3.4. Abbasiler Döneminde İmamlık

İslâm dünyasında Emevîlerden sonra Abbâsîler, yönetimi ele geçirmişlerdir. Abbasiler isimlerini Hz. Muhammed'in amcası Abbas b. Abdülmuttalib b. Hâşim'den almışlardır.¹⁰⁸ Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminden sonra idari, siyasi, dini vb. gibi alanlardaki değişiklikler ve kurumsallaşma Abbasiler dönemi ile İslâm tarihinin en ileri düzeyine çıkmıştır. Kendisinden önceki dönemlere nazaran değişerek, gelişerek yeni bir yapıya dönüşmüştür. Halifelerin temel görevi sayılan vakit namazlarında cemaate imamlık yapma sorumluluğu Abbasi halifeleri tarafından da terk edilmiştir.¹⁰⁹ Halifeler yoğunlukları ve camiye ara sıra gidiyor olmalarından dolayı vakit namazlarını kıldırmak üzere özel imamlar tayin etmişlerdir.¹¹⁰ Onlar belli bir dönem yalnızca cuma namazlarını kıldırmışlardır. Bu duruma örnek olarak ikinci Abbasi Halifesi Ebû Cafer Mansur'un (ö.754/774) başkent Küfe'de vakit namazlarını kıldırmaması sadece cuma namazını kıldırması gösterilebilir.¹¹¹

Abbasiler döneminde de yeni fethedilen yerlere merkezi camiler inşa edilmiştir. Bu camilerde genellikle cuma namazları kılınmış, namazlar ise valiler veya görevlendikleri kişiler tarafından kıldırılmıştır. Cuma mescidi diye ifade edilen bu camilerin yanı sıra vakit namazlarının da eda edildiği mahalle mescitleri yapılmıştır. Bu mescitlerde imamlar bizzat görevlendirilmiştir. Abbasiler döneminde halifenin temsilcileri olan vali ve kadılar, imamlık görevlerini kendileri bizzat yapması

¹⁰⁶ Mustafa Öz, "Ca'd b. Dirhem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 1992), 6/543.

¹⁰⁷ Ramazan Altınay, *Emevilerde Günlük Yaşam* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2006), 333.

¹⁰⁸ Hakkı Dursun Yıldız, "Abbasiler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/31.

¹⁰⁹ Halil Nurullah Kaya, *Kanaat Önderliği Bağlamında İmanın Rolü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017), 103.

¹¹⁰ Muhammed Hamidullah, *İslâm Müesseselerine Giriş*, çev. İhsan Süreyya Sırma (İstanbul: Bir Yayıncılık, 1984), 91.

¹¹¹ Duman-Önder, "Tarihi Süreç", 433.

gerekirken çoğunlukla başkalarına yaptırmışlardır. Zamanla bu görevi yapmayan valiler, Mısır valisi Anbese b. İshak'tan sonra imamlık yapmayı bırakmışlardır.¹¹²

Emeviler döneminin hâkimiyet göstergesi olan cuma namazlarını kıldırma görevi, Abbasi halifesi Râzî-Billâh'ın (ö. 329/940) vefatından sonra tamamen terkedilmiştir. Bu görev halife tarafından görevlendirilen imamlara devredilmiştir. Cuma namazı kıldırma işlemi de terkedilince imamlık resmi bir görev, zamanla da devlet memurluğu niteliği kazanmıştır. Öyle ki günümüzde îfâ edilen imamlığın, Abbasilerle birlikte meslek haline dönüşmesinin temelleri atılmıştır.¹¹³

Abbasiler döneminde imamlara yapmış oldukları işin gereği olarak maaş bağlanmıştır. Bu maaşların ne kadar olduğu belirtilmemiştir. Halife Muktedirbillâh'ın (ö.320/932) 300/912 ve Büveyhî Hükümdarı Adudüddavle'nin (ö. 372/983) 369/979 yıllarında vakıfların gelişmesiyle birlikte vakıf gelirlerinden ve Beytül-mâl'den imamlara maaş bağlanmıştır.¹¹⁴ Memur statüsü kazanan imamlar, görev yapmış oldukları mahalde düzeni sağlamak, dini bilgilere sahip olmak ve camide cemaate namaz kıldırarak vazifelendirilmiştir. Genellikle de büyük camilerde halifeyi temsil eden imamlar Haşimilerden seçilmiştir.¹¹⁵

Mâverdi camilerin yapısını, durumlarına göre selâtin camileri ve halk camileri olarak ikiye ayırmıştır. O'na göre selâtin camileri halk camilerine göre daha büyüktür. Cuma ve bayram namazları burada kılınır. Halifeler cuma veya vakit namazlarına burada imamlık eder ya da cemaat olurlardı. Ona göre, selâtin camilerinde halifeden başkasının imamlığı veya vekil tayin etmediği kimsenin namaz kıldırması câiz değildir. Halk camileri ise daha çok mahallelerde bulunan ibadethanelerdir. Halk kendi imamını seçer, namazlarına imamlık yapmasını ister, halife imam tayin edene kadar namazlarını seçtikleri imam kıldırırdı. Tayinden sonra ise mahalle mescitlerinde kimse imamlık yapamazdı. Mâverdi, imamlığı ise cuma ve bayram namazı imamlığı, beş vakit namaz imamlığı ve nafile namaz imamlığı şeklinde üçe ayırmıştır. Buralarda namaz kılınan caminin durumuna göre imamlar görevlerini yerine getirmişlerdir.¹¹⁶

¹¹² Ahmet Akın, *1575-1600 Tarihli Bursa Şer'iyeye Sicillerine Göre Din Görevlisinin Sosyal Hayattaki Rolü* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002), 37.

¹¹³ Duman-Önder, "Tarihi Süreç", 433.

¹¹⁴ Hacı Mustafa Kiriş, "Yaygın Din Eğitimi Alanında Önemli Bir Meslek Olarak İmam-Hatiplik ve Statüsü", *Tokat İlmîyat Dergisi* 10/1 (Haziran 2022), 249-275.

¹¹⁵ Pedersen, "Hatib", 5/364.

¹¹⁶ Mâverdi, *el-Ahkamu's-Sultaniyye*, 109-117.

İmamlığın şartlarının gelişmesinin, kurumsal bir kimliğe bürünmesinin bir nedeni olarak da fıkhi mezheplerin ortaya çıkmasını söyleyebiliriz. İmamlar Abbasilerin ilk dönemlerinde belli bir mezhebe bağlı değildir. Ancak daha sonraki süreçte mezhepleşme yayılınca, mahalle mescitlerinde farklı mezheplere mensup imamlar görev yapmaya başlamıştır. Halk kendi mezhebinden olan imamı camilerinde görev yaptırmıştır. Bu durum büyük camilere de sıçramıştır. Mezhepler arası çekişmelerin etkisiyle selâtin camilerine mezhep mensubu imamlar atanmış Ezher, Emeviyye ve Hameyn gibi büyük camilere farklı fıkhi mezheplerden imamlar tayin edilmiştir. Mescidi haramda beş adet imamlık makamı bulunurken dördü Sünni, biri ise Zeydi mezhebine ait olduğu rivayet edilmiştir. Yine farklı rivayetlerde dokuz ayrı imamın Emeviyye camiinde namaz kıldırıldığı, Şâfiî, Hanefî, Malikî ve Hanbelî mezhebine mensup imamların aynı gün vakit namazlarını ayrı ayrı kıldırıldıkları ifade edilmiştir.¹¹⁷

1.3.5. Selçuklular Döneminde İmamlık

Selçuklularda yeni fethedilen şehirlerde şehrin en büyük yeri, camiye dönüştürülmüş, bina cami yapmaya uygun değilse en gösterişli yerine yeni bir cami inşa edilmiştir. Selçuklu sultanı Tuğrul Bey (ö. 455/1063) “*Ben kendime bir saray yaptırır da onun yanında bir cami yaptırmazsam Allah’tan hayâ ederim*” demiştir.¹¹⁸ Bu yapılan yerlere imamlar atanmış, imamlarda devlete bağlı olarak çalışmıştır. Diğer Selçuklu hükümdarları da fethedilen bölgelere cami, medrese gibi yerler inşa ettirmişler, bu kurumlara imam ve müezzinler tayin etmişlerdir. I. Keyhüsrev (ö. 607/1211) Antalya fethedildiği zaman şehre, kadı, imam ve hafız göndermiş; İzzeddin Keykavus (ö.616/1220) Sinop fethedildiği zaman kiliseyi camiye dönüştürmüş ve imam tayin etmiştir. Bunun yanı sıra fethedilen bölgelere fetih nişanesi olarak mihrap ve minberler göndermişlerdir.¹¹⁹

Selçuklular döneminde imam tayinleri kendilerine verilen menşur¹²⁰ ile yapılmıştır. Tayin olunan imamların dini bilgileri yönünden donanımlı, görevinde ehliyet ve liyakat sahibi, yaşantısı yönüyle de güzel ahlak sahibi olmaları beklenmiştir. Ayrıca kendisine emanet edilen vakıf mallarının korunması istenmiştir.¹²¹ Selçuklu

¹¹⁷ Duman-Önder, “Tarihi Sürec”, 433-435.

¹¹⁸ Ahmet Ocak, *Selçukluların Dini Siyaseti* (İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı, 2002), 63.

¹¹⁹ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye* (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1996), 306.

¹²⁰ Hükümdar tarafından yapılan bir tayini, bir görev veya muafiyeti yahut iktâ tevcihini bildiren belge.

¹²¹ Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar* (Ankara: TTK, 1988), 50.

veziri Nizâmülmülk (ö.485/1092), namaz ibadetinin hassas olduğunu imamın namazında hata olduğunda kendisine uyan cemaatin de namazının hatalı olacağını ifade etmiştir. Bu sebeple imamların Kur'an-ı Kerim'i güzel okuyan, kıraati güzel olan kişilerden seçilmesini istemiştir.¹²²

Selçuklular döneminde de daha önceki dönemlerde olduğu gibi kadılar imamlık vazifesi yapmışlar, cuma namazlarını kıldırmışlardır. Örneğin Malatya'da kadılık yapan Şerif Şemseddin aynı zamanda imamlık görevi de yapmıştır.¹²³ İmamlara, imamlık görevlerinin yanı sıra ilave görevlerde verilmiştir. Örneğin İmam Cüveyni (ö.478/1085) hem Nişabur medresesinde hocalık yapmış hem de imamlık ve hatiplik görevlerini üstlenmiştir.¹²⁴ İmamlığın yanı sıra türbedarlık, öğretmenlik ve kütüphane görevliliği gibi görev yapanlar da olmuştur.¹²⁵ Selçuklu Devleti'nin son dönemlerinde yaşanan karışıklıklar halkın dini hayatını da etkilemiştir. Halk camiye gitmez olmuş, camiler nerdeyse boşalmıştır. Bu sebeple imamlara halkın camiye gelmesi için önlem alması, gerektiğinde ise halkı zorla camiye getirme hususunda yetki verilmiştir. Ayrıca imamlar bazı vergilerden muaf tutulmuştur.¹²⁶

Anadolu Selçuklu Devleti'nde ise medreselere mescitler inşa edilmiş, bunlara imam tayinleri yapılmıştır. Gök Medresesi, Burûciye Medresesi, Altun-Âbâ Medresesi, bunlardan bir kaçıdır.¹²⁷ Medreseler gibi Dârulkurrâ ve Dârulhadis kurumlarına, ribatlara ve kervansaraylara da mescid inşa edilmiş, görevli imamlar tayin edilmiştir. Anadolu Selçuklu Devleti'nde vakit namazlarında nevbet vurulmuş, cuma namazları ise şehrin en büyük camisinde kılınmıştır.¹²⁸ Selçuklular döneminde imamlara maaş bağlanmış, Anadolu Selçuklular döneminde ise imamlara maaşın yanı sıra gıda ve kıyafet yardımı verilmiştir. Bu maaşlar vakıflar tarafından karşılanmıştır. Görev yapmış oldukları caminin durumuna göre maaşlarında farklılıklar olmuştur. İmamların denetlenmesi ise kadılar tarafından yapılmıştır.¹²⁹

¹²² Nizâmülmülk, *Siyasetname*, çev. Nureddin Bayburtlugil (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1987), 72.

¹²³ Seyfeddin Kara, *Selçukluların Dini Serüveni* (İstanbul: Şema Yayınevi, 2006), 609.

¹²⁴ Küçükbaşcı, "İmam", 22/180.

¹²⁵ Akın, *1575-1600 Tarihli Bursa*, 30.

¹²⁶ Osman Turan, *Türkiye Selçukluları*, 59-60.

¹²⁷ Nesimi Yazıcı, *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011), 337.

¹²⁸ Coşkun Alptekin, *Türkiye Selçukluları Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi* (İstanbul: Çağ Yayınları, 1992), 8/362.

¹²⁹ Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi* (Ankara: TTK, 2014), 633.

1.3.6. Osmanlı Döneminde İmamlık

Osmanlı Devleti kuruluşundan yıkılışına kadar çeşitli din, dil, ırk ve geleneklere sahip toplumları içerisinde barındırmıştır. Bu çeşitliliğe rağmen toplum, asırlarca adalet, barış ve huzurun egemen olduğu bir ortamda idare edilmiştir. Bu başarı askerî, siyasî, dini, ekonomik, sosyal ve kültürel etkenlerin yanı sıra şehir ve mahallelerde sağlam esaslar üzerine kurulan kurumlarıyla sağlanmıştır.¹³⁰ Bu idarî yapının içerisinde, imamlar ve görev alanları olan camiler, oldukça başarılı ve etkin müesseseler olarak görülmüştür. Osmanlı Devleti'nde her alanda aktif olan imamlar, hayatın bütün aşamalarında kendilerini göstermişlerdir.

İmamlık görevi, Osmanlılar döneminde hizmet alanlarının genişlemesiyle diğer dönemlere kıyasla daha fazla öne çıkmıştır. Müslüman kesime hizmet eden görevler içerisinde en geniş alanı kapsamıştır. Yapmış oldukları hizmet çeşitliliği bakımından da önemli bir yeri teşkil etmiştir.¹³¹ Özellikle mahalle imamları devlet hizmetlerinde önemli görevler üstlenmişlerdir. Toplumun örgütlenmesinde ve bir araya getirilmesinde ayrı bir konuma sahip olmuşlardır. Bu dönemde imamlar padişah beraatıyla göreve geldiğinden Osmanlı Devlet sisteminde askeri sınıftan sayılmışlardır.¹³² Bu tanımlamanın anladığımız tabir olan askerlik ile alakası yoktur. Bu tabir padişah beraatı ile işe alınan devlet memurlarının statüsünü ifade etmek üzere kullanılmıştır. Bu özelliklerinden dolayı görev yaptıkları süre boyunca “raiyyet rüsumu ve avarız” vergisi vermemişlerdir.¹³³

Osmanlı şehircilik hayatı içerisinde mahalle ne kadar önemliyse mahalleye görevlendirilen imam da o kadar önemlidir. İmamlar Tanzimat'a kadar devleti temsil eden mahallenin en önde gelen sorumlusudur. Görevleri sırasında kadılar tarafından teftiş edilmiş, haklı gerekçelerle kendileri hakkında yapılmış olan şikâyetler, azillerine yol açmış ve ceza almalarına sebep olmuştur. Dolayısıyla imamlar her alanda kontrol

¹³⁰ Zeynep Kübra Durmuşlar, “Osmanlı Döneminde İmamların Ortaya Koyduğu Faaliyetlerin Günümüz Manevi Danışmanlık Ve Rehberlik Açısından Değerlendirilmesi”, *İLSAM Akademi Dergisi* 1 (Eylül 2021), 229-249.

¹³¹ Kemal Beydilli, “Osmanlı Döneminde Mahalle İmamları”, *TDV İstanbul Müftülüğü Dergisi* 3 (Ekim 2009), 16-20.

¹³² Durmuşlar, “Osmanlı Döneminde İmamlar”, 236.

¹³³ Beydilli, “Osmanlı Döneminde Mahalle İmamları”, 17.

altında tutulmuştur.¹³⁴ Saraydan en ücra köye kadar görev yapan imamlar sadece namaz kıldırان ve cami ile ilgili işleri yürüten biri değildir. Aynı zamanda mahalle ve köyün temsilcisi olarak halkın resmi işlemlerinin yerine getirilmesine yardımcı olan bir görevlidir.¹³⁵ Bu sebeple halk, imamları görevli oldukları mahallenin önemli şahsiyeti, köylerde ise köyün ileri geleni olarak görmüştür. İmamlar, kadıların yapması gereken bazı konularda kendisine yardım etmişlerdir. Mahallenin asayışı ve düzenini sağlamışlardır. İçki içilen yerleri tespit etmişler ve fuhuş yapan kadınları belirleyerek mahalleden sürülmesini istemişlerdir. Mahallelinin İslâmî ahlak ve adap içinde yaşaması da kendileri tarafından gözlenmiştir.¹³⁶ İmamlar, görev yapmış olduğu mahalde oturanlar hakkında bilgi sahibi olmalıydılar. Mahallede oturanların kimliklerinin belirlenmesi, yeni taşınanların tespit edilmesi ve mahalleye giren çıkan yabancıların kayıt altına alınması işleri imamların görevleri arasında olmuştur. Yine yeni gelenlerin kefaletle bağlanması, mahalle sakinlerinin oturacak yerleri ve ne kadar süre ile kalacakları, ikâmetgâh ve kimlik belgelerinin tanzimi imamlar tarafından yerine getirilmiş ve imamlar, kefilsiz olanların mahallede barınmasının sorumluluğunu taşımışlardır¹³⁷

Osmanlı Devleti'nde imamlar “şühûdü'l-hâl” üyeleridir. Bu üyelik kendilerine toplum içerisindeki saygınlığı ve konumlarından ötürü verilmiştir. Şühûdü'l-hâl görevinde bulunan kişiler, bazen mahkemede dava dinlemişler bazen tanıklık etmişler bazen de gerekli hallerde hâkim tarafından görüşlerine başvurulmuş kişiler olmuşlardır. Bu kişiler mahkemenin adalete kavuşması için hâkime yardımcı olmuşlardır. Bu sebeple onların bulunmadığı veya şahitlik etmediği davalar muteber sayılmamıştır. Bundan dolayı şühûdü'l-hâl görevini yerine getiren kişilerin özellikle toplumun saygın, ileri gelen üyelerinden oluştuğu ifade edilmiştir. Yasal bir zorunluluğu olmamasına rağmen imamların bu görevi yerine getirmiş olmaları, onların toplum nezdinde ne kadar saygın olduğunun göstergesi olmuştur.¹³⁸

¹³⁴ Mefail Hızlı, “Osmanlı Mahalle İmamlarının Performanslarına Dair”, *TESAM Akademi Dergisi* 1/1 (Ağustos 2014), 41-51.

¹³⁵ Döğüş, “Dini Terminolojide İmam”, 135-136.

¹³⁶ Beydilli, “Osmanlı Devleti'nde İmamlık”, 22/181.

¹³⁷ Beydilli, “Osmanlı Devleti'nde İmamlık”, 22/ 181.

¹³⁸ Ümit Güler, “Osmanlı Döneminde İmamların Mesleki Hayatlarında Karşılaştıkları Sorunlar (18. Yüzyıl Diyarbekir Örneği)”, *İslâm Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 4/1 (Haziran 2019), 1-31.

İmamlar cemaate namaz kıldırma görevleri dışında cenaze ve defin işlerini yerine getirmişlerdir. Doğum kayıtlarını tutmuşlar, bazı belediye işlerinin görülmesine de yardımcı olmuşlardır. Çevre temizliğinin sağlanması, mahallenin ileri gelenleriyle birlikte fırınların teftiş edilmesi, karaborsacılık ve sahtekârlıkların önlenmesi gibi belediye işlerinin yanı sıra yardım ve kurban derilerinin makbuz karşılığında toplanması işlerini de yine imamlar yapmıştır.¹³⁹

Mahalle halkı ve hayır sahipleri tarafından toplanan ve “avârız akçası” denilen bir çeşit yardımlaşma sandığı da imamların sorumluluğunda olmuştur. İmamlar bu yardımları muhafaza etmiş, burada toplanan para ile hastalara, fakirlere, yardıma muhtaç kimselere yardım etmişlerdir. İhtiyaç sahibi evlenecek kişilerin çehiz, cenazesi olanların defin ve kefen ihtiyaçlarının yanı sıra suyollarının onarımını, cami ve mescidlerin ufak tefek tadilatlarını da buradan karşılamışlardır. Bu sayede, mahalle ve köy halkının ihtiyaç sahibi kimselerine önemli derecede yardım yapılmış, az da olsa onların sıkıntıları giderilmeye çalışılmıştır. Yardım sandığından imamın maaşı, yeni atanan devlet memuru ve ihtiyaç sahibi kimselerin ihtiyaçları ile sefere gideceklerin yol masrafları da buradan karşılanmıştır.¹⁴⁰

Köy ve mahallelerde görev yapan imamlarının nikâh ve boşama işleriyle ilgili işlemleri yürütmesi en dikkat çekici görevleri arasında yer almıştır. Nikâh işleminin mahkemede yapılmasının mümkün olmaması veya evlenecek çiftlerin ikâmet yerlerinin kaza yerlerine uzak olması durumunda nikâhlarının kıyılması o köyde görev yapan imamlara bırakılmıştır. Çünkü kendilerine bu işlemi yerine getirmesi için izinname verilmiştir. Mahalle imamları da evlenecek çiftlerin, bölge yer mahkemesinden aldıkları izin ve belgeyle nikâhlarını kıymıştır. Osmanlılarda hususi bir nikâh memuru olmamış bu işlemi genellikle kadılar yerine getirmiştir. İmamlara ise umumu izin yerine her münferit nikâhta izinname verilmiştir.¹⁴¹ Hatta bazı durumlarda imamlar, gayri müslimlerin yaşadığı cemaat içi karışıklıklar ve kiliseyle olan anlaşmazlıkları sebebiyle onların nikâhlarını da kıymıştır.¹⁴²

¹³⁹ Duman-Önder, “Tarihi Süreç”, 437.

¹⁴⁰ Mustafa Demirci, “İslâm’da Şehir ve Şehrin Sosyal Dinamikleri”, *İSTEM* 2/2 (Aralık 2003), 129-146.

¹⁴¹ Faruk Tut, *Osmanlılar’da İmam-Hatiplik Müessesesi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1991), 37.

¹⁴² Hızlı, “Osmanlı Mahalle İmamları”, 49.

Osmanlı Devleti'nde imamların, mahalle içinde vuku bulan anlaşmazlıkların çözümünü düzenleyen dilekçe ve belgeleri hazırlama, nihayete eren soruşturmaların belgelerini mühürleme ve imzalama yetkileri de olmuştur. Ayrıca gayri müslimlerin, devletin resmi izni olmadan kilise inşa etmeleri ya da var olan kiliseleri için yeni düzenlemede bulunup bulunmadıkları gibi konuları tespit yapan teftiş heyetinde de imamlar bulunmuştur.¹⁴³

Gazete, radyo, televizyon gibi basın-yayın organlarının bulunmadığı dönemlerde, devlet ve hükümetin her türlü emir ve yasakları, imamlar aracılığıyla halka bildirilmiştir. İmamlar verdikleri vaazlarda ve irad ettikleri hutbelerde, devletin duyurulması gereken metinlerini halka ilan etmesiyle memleketin her köşesine aynı zamanda istediği emri ulaştırabilmiştir.¹⁴⁴

II. Mahmut (ö. 1255/1839) döneminde göreve getirilen muhtarlarla birlikte imamların yöneticilik görevleri ve yetkileri giderek azalmıştır. Ancak muhtarların göreve gelmesiyle imamların konumlarında bir gerileme olmamıştır. Muhtarların her işte imamlardan destek alması itibar ve saygınlıklarının devam etmesine katkı sağlamıştır. İmamların imamlık görevleri köy ve mahalle ile sınırlı kalmamıştır. Devletin önemli kurumu olan orduda da imamlar görev yapmış, maaşları da devlet tarafından ödenmiştir. Din hizmetleri aynı şekilde Yeniçeri ve Nizam-ı Cedid ile kurulan ocaklarda, askeri eğitim kurumları ve hastanelerde, donanma ve tersanelerde imamlar tarafından yürütülmüştür. İmamlar buralarda hem vakit namazlarını kıldırmışlar hem de dini eğitim vermişlerdir.¹⁴⁵

İmamlar, Kur'an okuma, dinî bilgilere vakıf olma ve güzel ahlâk sahibi olma şartlarına göre tayin olmuştur. Ancak ilk dönemlerde özellikle küçük yerleşim ve kırsal kesimlerde imamlık babadan oğula, kardeşe veya aile fertlerinden birine bırakma ile gerçekleşmiştir.¹⁴⁶ Büyük yerleşim yerlerinde ise yapılan sınavlar belirleyici olmuştur. Bu durumda ise dinî bilgide daha üstün olan imam, tercih sebebi olmuştur. Örneğin 1710 yılında Bursa'da Mecnun Dede Mescidi'nin imamlığı için iki kişi sınava

¹⁴³ Beydilli, "Osmanlı Devleti'nde İmamlık", 22/182.

¹⁴⁴ Ziya Kazıcı, "Osmanlılarda Mahalle İmamlarının Bazı Görevleri", *İslâm Medeniyeti Dergisi* 5/43 (Mart 1982), 29-35.

¹⁴⁵ Duman-Önder, "Tarihi Süreç", 438-439.

¹⁴⁶ İsmail Arslan, "XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğuna imamlar, Muhtarlar Ve Köylüler: Balıkesir Örneği", *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 8/13 (Şubat 2007), 235-248.

başvurmuş, yapılan sınavda kendilerinden birer cüz Kur'an okumaları istenmiştir. Kur'an okumaları ve kıraatı eşit olan iki kişiden biri daha fazla dini bilgi ve fıkıh bilgisine sahip olduğu için imamlık görevine getirilmiştir.¹⁴⁷

İmamların eğitim durumlarına bakılacak olursa, temel dini bilgiler haricinde düzenli bir eğitim almadıkları söylenebilir. Bunun istisnası selâtin camilerinde görev yapan imamlar ve yüksek makam imamlarıdır.¹⁴⁸ İlk dönemlerde, imamlığın babadan oğula geçen bir görev olması sebebiyle imamlar, ilk eğitimlerini ailelerinden ve camilerdeki görevlilerden almıştır. İlmi becerisi olmayan kişiler ise görevlerini ehil olan kimselere devretmiştir. Daha sonraki dönemlerde imamlar eğitimlerini seviyelerine göre sıbyan mektepleri ve medreselerden almıştır. Sıbyan mektepleri imamların, örgün olarak eğitim aldıkları ikinci eğitim yerleridir. Buralarda görev yapan hocalar da ekseriyetle medreselerde eğitim öğretimini tamamlamış, cami veya mescitlerde görev yapan imam ve müezzinlerden seçilmiştir. Bu imamlara muallim denilmiştir. Muallimler, okuma yazmanın yanı sıra temel ilmihal bilgileri ve Kur'an'ı Kerim dersleri vermiştir. Devletin ihtiyaç duyduğu görevliler gibi imam hatipler de medreselerden yetişmiştir. Bundan sonraki süreçte imamlık görevi medrese eğitimi görmüş kişilere verilmiş, medrese eğitim sisteminin yaygınlaşmasıyla eğitim-öğretim, medrese usulü ile devam etmiştir.¹⁴⁹

Osmanlı'da imamlar, yapmış oldukları işin karşılığını, maaşlarını vakıflardan almıştır. Bu vakıfların işleyişini kadılar teftiş etmiş, müteveli heyeti ise idare etmiştir. Maaşların farklılıkları ise görev yerleri, eğitim durumları ve din hizmeti dışındaki görevlerine göre belirlenmiştir. Örneğin selâtin camisinde görev yapan imama göre mahallede görev yapan imam daha az maaş almıştır. Bağlı bulundukları vakıflardan kendilerine yetecek kadar maaş ve lojman verilmiş ayrıca kendilerine verilen yardımlarla ekonomik ve sosyal yönden güçlük çekmemişlerdir. Bazı vergilerden de muaf tutulmuşlardır.¹⁵⁰

¹⁴⁷ Durmuşlar, "Osmanlı Döneminde İmamlar", 236.

¹⁴⁸ Beydilli, "Osmanlı Devleti'nde İmamlık", 22/183.

¹⁴⁹ Döğüş, *Osmanlı Devleti'nde İmamlık*, 47-57; Hayati Tetik, "Osmanlılardan Günümüze İmam-Hatiplik", *Diyanet İlmi Dergi* 36/3 (Temmuz-Ağustos-Eylül 2000), 123-128.

¹⁵⁰ Necati Döğüş, "Osmanlılarda İmamlık Müessesesi ve Vakıflar", *İslâm Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 6/1 (Haziran 2021), 22-65.

Osmanlı Devleti'nden sonra Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte din hizmetlerinin görevlerini Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti üstlenmiştir. Ancak ülke o dönemde birçok cephede savaş içinde kurtuluş mücadelesi vermekte, Sütçü İmam gibi din görevlileri mücadelenin içinde yer almaktadır. Bu sebepten ötürü Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti hem imamlarla hem de din hizmetleriyle alakalı konularla tam anlamıyla ilgilenememiştir. 3 Mart 1924 tarihinde Tevhidi Tedrisat Kanununun kabulüyle 429 sayılı kanunla Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti kaldırılmış yerine Diyanet İşleri Reisliği kurulmuştur. Böylece bütün camiler ve mescidlerin işleyişi Diyanet İşleri Reisliği'ne geçmiştir.¹⁵¹

1932 yılında çıkarılan kararname ile cami ve mescidler tasnife tabi tutulmuş, birçok cami ve mescid tasnif dışı kalmıştır. Bu da beraberinde imamların sayısının azalmasına neden olmuştur. Aynı yıl yapılan bütçe kanunuyla beraber cami ve mescidlerin durumu, imamların atama, nakil ve azil gibi işlemleri Evkaf Umum Müdürlüğü'ne geçmiştir.¹⁵² Tevhid-i Tedrisat kanununun ilan edilmesinden sonra yayınlanan bir genelge ile medreseler kapatılmıştır. Aynı yıl ülkemizde Daru'l-Funun'da İlahiyat Fakültesi ve 29 merkezde İmam Hatip okulları açılmıştır. Ancak 6 yıl sonra öğrenci azlığı ve rağbet görülmemesi gibi çeşitli gerekçeler sunularak kapatılmıştır.¹⁵³ İlahiyat Fakültesi ve İmam-Hatip okullarının kapatılması dini ve sosyal hayatı olumsuz yönde etkilemiştir. Camilerde namaz kıldırarak, hutbe okuyacak, ölen insanların cenazesini kaldıracak kimse kalmamıştır.

1950 yılında Diyanet İşleri Reisliği'nin ismi Diyanet İşleri Başkanlığı olarak değişmiş aynı yıl teşkilat yapısı ve din görevlilerinin görevleri hakkındaki kanun yürürlüğe girerek Diyanet İşleri Başkanlığı'na geçmiştir.¹⁵⁴ Dönemin iktidar partisi bu durumla ilgilenmek zorunda kalınca Milli Eğitim Bakanlığı'nın yürüttüğü imam yetiştirme kursları açılmıştır. Yıllar içerisinde sayıları artan bu kurslar 1973 yılında yürürlüğe giren kanunla İmam Hatip Lisesi'ne dönüşmüştür.¹⁵⁵

¹⁵¹ Duman-Önder, "Tarihi Süreç", 440-441.

¹⁵² İrfan Yücel, "Cumhuriyet Döneminde İmamlık", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/186.

¹⁵³ Kiriş, "Yaygın Din Eğitimi", 258-259.

¹⁵⁴ Diyanet Web Sitesi, <https://diyanet.gov.tr/tr-TR/Kurumsal/Detay/>, (8 Ocak 2023)

¹⁵⁵ Halis Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi* (İstanbul: DEM Yayınları, 2004), 184-190.

İmamlar ve Diyanet personeli 14 Temmuz 1965 tarihinde 657 sayılı devlet memurları kanunu kapsamına dâhil edilmiştir. 22 Haziran 1965 tarihinde ise 633 sayılı kanun yürürlüğe girmiştir.¹⁵⁶ İmamların görevleri çıkarılan tüzük, yönetmelik ve yönergelerle birlikte belirlenmiştir. İmamlara Hatiplik unvanı da yine 633 sayılı kanunla verilmiştir. Büyük camilere cuma ve bayram namazlarını kıldırmak ve hutbe okumak için hatip görevlendirmesi yapılsa da devamlı olmamıştır. Bu görevi yine imamlar icra ettikleri için 633 sayılı kanunla unvanları imam-hatip olmuştur.¹⁵⁷ 1973 yılında ise göreve yeni başlayanlar için mesleki yeterlilik kazandırmak ve bilgi eksiklerini gidermek için Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından hizmet içi eğitim kursları açılmıştır.¹⁵⁸

Günümüzde de imamlar 657 devlet memurları kanununa tabidirler. Görev yaptıkları cami ve mescitlerde din hizmetlerini yürütmekle ve halkı dini konularda bilgilendirmekle görevlidirler. İmamların görev ve sorumlulukları Diyanet İşleri Başkanlığı Görev ve Çalışma Yönetmeliği'nde¹⁵⁹ maddeler halinde belirtilmiştir. Ancak görev alanları sadece cami içi hizmet ile sınırlı değildir. Atanan imamlar adaylık sürecinden sonra imam-hatip, uzman imam-hatip ve baş imam-hatip unvanlarında yükselme imkânına sahiptirler.¹⁶⁰

1.4. 16. ASIR OSMANLI DEVLETİ'NDE FETVA

Genç, yiğit, kuvvetli anlamındaki “fetâ” kökünden gelen fetva kelimesi sözlükte “bir olayın hükmünü açıklayan veya güçlükleri çözen kuvvetli cevap” anlamındadır. Fıkıh terimi olarak sorulan fıkhi bir meseleye dair fakihin yazılı veya sözlü olarak verdiği cevap, ortaya çıkardığı hüküm manasına gelmektedir.¹⁶¹ Örfte ise müftülerin kendisine gelen dini sorulara verdiği yazılı veya sözlü cevaptır. Soru sorma işlemine “istiftâ”, meselenin hükmünü sorana “müsteftî”, cevaplandırma işlemine “iftâ”, cevabı verene ise “müftî” denir.¹⁶²

¹⁵⁶ Duman-Önder, “Tarihi Süreç”, 442.

¹⁵⁷ Yücel, “Cumhuriyet Döneminde İmamlık”, 22/186.

¹⁵⁸ Duman-Önder, “Tarihi Süreç”, 442.

¹⁵⁹ Diyanet İşleri Başkanlığı Görev ve Çalışma Yönetmeliği (DİBGVÇY), Diyanet İşleri Başkanlığı (2014), md. 40.

¹⁶⁰ Kiriş, “Yaygın Din Eğitimi”, 260-261.

¹⁶¹ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ensar Yayın, 2005), “Fetva”, 142.

¹⁶² Fahrettin Atar, “Fetva” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/488.

Hız. Peygamber'den beri Müslümanlar gerek ibadet hayatında gerekse muamelat alanında problemlerinin çözümünü öğrenmek için fetvalara ihtiyaç duymuştur. Hız. Peygamber (s.a.v.) hayatta iken sahabenin sorularını bizzat kendisi yanıtlamış, kendi döneminde bu işi yerine getirebilecek yetkin kişileri teşvik etmiş, kendisinden sonra da sahabe ve tabiin tarafından aynı usul devam ettirilmiştir. Bu dönemlerde fetvalar Kur'an, sünnet, icmâ ve kıyas ekseninde cevaplandırılmıştır. Daha sonraki altın çağını yaşayan müctehid imamlar döneminde ise verilen fetvalarla İslâm fıkhrına büyük katkıda bulunulmuştur. Aynı zamanda "zamanın değişmesiyle ahkâmın da değişeceği"¹⁶³ anlayışı gereği her dönemde fetva verme işlemi canlı tutulmuştur. Osmanlı Devleti'nde fetvalar şeyhülislâmlar tarafından verilmiştir. Bu fetvalar sadece dini alanla ilgili değil hayatın her alanıyla ilgili olmuştur.¹⁶⁴

Osmanlı döneminde 16. asra kadar şeyhülislâm konaklarında yürütölen fetva verme işlemi taleplerin artması doğrultusunda meşihat makamı içerisinde Fetvahane adı verilen özel bir kurumda yürütölmeye devam edilmiştir. Fetvahaneye gelen sorular fetva formuna sokulduktan sonra şeyhülislâm tarafından cevaplandırılarak, soru ve cevap, imzalı bir şekilde hükmü sorana iade edilmiştir. Bu fetvalar aynı zamanda şeyhülislâm kâtipleri tarafından kayıt altına alınmış daha sonra da derleme yapılarak tasnife tabi tutulmuştur.¹⁶⁵ Genellikle içerisinde soru ve cevapların bulunduğu mecmualar, kitap ve bablara göre tertip edilmiştir.¹⁶⁶ Kitâbu't-tahâre (temizlik) ile başlayan meseleler çeşitli bölümler zikredildikten sonra Kitâbu'l-ferâiz (miras) ile son bulmaktadır.

Fetvalarda erkekler için Zeyd, Amr, Bekir; kadınlar için Hind ve Zeyneb gibi genel isimler kullanılmıştır. Şeyhülislâmlara göre farklılık gösteren soru ve cevap şekli, İbn Kemal'in verdiği cevaplarda kısa, Ebussuûd Efendi de biraz daha ayrıntılıdır. Fetvalar genellikle Türkçe olmakla birlikte Arapça yazılan fetvalar da vardır. Fetvalarda ağırlıklı olarak kaynaklar verilmiştir. Fıkıh kitaplarının yanı sıra diğer şeyhülislâmların oluşturmuş oldukları fetva mecmualarına da atıf yapılmıştır.¹⁶⁷

¹⁶³ Ebû Said Hâdimî, *Mecâmiu'l-Hakâik* (İstanbul, 1318), 370.

¹⁶⁴ Seda Örsen, "Osmanlı Hukuk Tarihi Olarak Fetva Mecmuaları", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları* 4 (2007), 29-40.

¹⁶⁵ Ferhat Koca, "Osmanlılarda Meşihat Dairesi İçinde Müstakil Bir Birim Olarak Fetvahane", *İlam Araştırma Dergisi* 2/1 (1997), 133-152.

¹⁶⁶ Özen, "Osmanlı Dönemi", 284.

¹⁶⁷ Seda Örsen, *Osmanlı Hukukunda Fetva* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005), 11-15.

Fetvalar hukukun canlılığını gösteren, gelişimi için katkı sağlayan bir faaliyettir. Hukuki bir konuda Kur'an ve sünnette yer alan hükmü açıklama, hüküm bulunmayan meselelerde ise belirli metotlarla hüküm elde etme işi olarak Osmanlı hukuku ve tarihi için paha biçilemez bir bilgi kaynağıdır.

Osmanlı hukuk sisteminde dönemin şeyhülislâmının fetvaları ilgili konuda devletin resmi görüşünü yansıtır. Derlenen fetvalar kadılar için başvuru kaynağıdır. Kadılar verdikleri kararlarda fetvaları dikkate almış, almadıkları durumlarda ta'zir ve azl gibi cezalara maruz kalmıştır. Yine padişahların, uygulanması için kadılara göndermiş olduğu kararnameler şeyhülislâm fetvalarına göre hazırlanmıştır. Nitekim bu doğrultuda mahkemece verilecek olan kararlar, çıkarılacak veya değiştirilecek olan kanun maddeleri fetvalar dikkate alınarak hazırlanmıştır.

Fetvalar verildiği dönemin dini, siyasi, içtimai vb. özelliklerini yansıtır. Fetva mecmuaları toplumun ihtiyaçlarına göre hazırlanır, yaşanmış ya da yaşanması muhtemel olayları ele aldığından aynı zamanda döneme dair bilgiler verir. Fetvalara konu olan meseleler genellikle günlük hayatta karşılaşılan ihtilaflı konulardır. Örneğin imamların imâmetle ilgili karşılaştıkları sorunlar ve imamlığa ehil olup olmama konuları fetvalara yansımıştır.¹⁶⁸

Araştırmada imam ve imâmet konuları ile alakalı yaklaşık 450 fetva tespit edilmiştir. Değerlendirilen fetvaların konu başlıklarına göre dağılımı şu şekildedir:

İbadetlerin yerine getirilmesinde cumada 8, teravihte 4, nafile namazlarda 5, cenaze namazında 5, yolculukta namazda 1, özür halinde namazda 10; Yetkinlik ile ilgili namazda kıraat konusunda 12; Bireysel hatalarla ilgili namazı bozan ve bozmayan durumlarda 5, sehiv secdesinde 4; Görev mahaliyle ilgili camide saf düzeninde 1, namaz kılma yerleriyle ilgili 4; Kendisine uyanlarla ilgili namazda iktidada 10, imama uyanların halleriyle ilgili 7; İmam ve müezzinin birlikte görev yapmasıyla ilgili 7; Tercih sebebiyle ilgili cemaatin istemediği birisiyle ilgili 2, evli olmasıyla ilgili 1, olmak üzere toplam 86 adet fetva incelenmiştir.

İmamete liyakat konusunda hünsâyla ilgili 1, veled-i zinayla ilgili 1, fasıkla ilgili 2, mecnunla ilgili 1, çocukla ilgili 2, emredle ilgili 2 fetva olmak üzere imâmette ehillik

¹⁶⁸ Ahmet İnanır, "XVI. Yüzyıl Osmanlı Fetvalarında Ahilik", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36 (2014), 103-138.

ve liyakat konusuna dair toplam 9 fetva; Görevden azlini gerektirecek sorunlarda, yalancının imamlığı 2, söz taşıyan ve koğucunun imamlığı 1, haram yiyenin imamlığı 5, adil olmayanın imamlığı 2, farklı suçlar ve günahlar işleyenlerin imamlığı 6 fetva olmak üzere toplam 16 fetva değerlendirilmiştir.

Nâiblerin imamlığı ile ilgili 1, maaşla ilgili 9; yasak olan filleri işlemekle ilgili sorunlardan livâta yapanın imamlığı hakkında 2, esrar ve afyon kullananların imamlığıyla ilgili 5; Başka meslekleri yerine getirmekle ilgili sorunlar hususunda 1 fetva olmak üzere toplam 18 fetva; İmamların aile hukukuyla ilgili yaşadığı sorunlarda, nikâh, izin ve tescil konusunda 4, talâkla ilgili sorunlarda şarta bağlı boşamada 2, irtidad sebebiyle boşamada 2, evliliği sona erdirmeyen lafızların kullanımı konusunda 1 fetva olmak üzere toplam 9 fetva tetkik edilmiştir.

İmamların yargılama hukukuyla ilgili yaşadığı sorunlarda, imamların görevlendirilmesinde kadıların yetki ve sınırları ilgili verdiği fetvalarda 3, kadıların imamlığıyla ilgili 2, şahitlik konusunda 1 olmak üzere toplam 6 fetva; İmamların ceza hukukuyla ilgili taraf oldukları davalar ve cezaları hususunda, zina suçu 2, içki içme suçu 3, irtidad suçu 2; Şahsa karşı işlenen suçlardan görev yerinde faili meçhul cinayet bulunması hususunda 1; dini hükümleri yerine getirmeyen imamlarla ilgili fetvalar 4, hakaret eden ve hakarete maruz kalan imamlarla ilgili 3, zarar veren ve zarar gören imamlarla ilgili 2 fetva olmak üzere toplam 17 fetva incelenmiştir.

İmamların ticaret alanında karşılaştığı sorunlardan alışverişte fiyat artımı yapan imamlarla ilgili 1, Muâmele-i Şer'îyye ile ilgili 3, hatim okuma karşılığında verilen ücretler konusunda ise 5 fetva olmak üzere toplam 9 fetva; Vakıflarla ilgili sorunlarda 7, semâ, raks ve devrân yapan imamlarla ilgili tasavvufi alandaki sorunlarda 12, yeminle ilgili sorunlarda 2, azledilmeyi ve ta'ziri gerektiren diğer meseleler başlığı altında tâunla ilgili 1, çalgılı düğün, eğlence ve oyunda bulunan imamlarla ilgili 3, fal bakan imamla 2, Gölge oyunu seyreden imamla 1, sakallarını kesen imamla ilgili 3 fetva olmak üzere toplam 31 fetva değerlendirilmiştir.

Fetvalarda bahsi geçen imamlık meselesinin konulara göre dağılımının tablo halinde sunumu.

İbadetlerin Yerine Getirilmesiyle İlgili Sorunlar	Cuma Namazı	8
	Teravih Namazı	4
	Nafile Namazlar	5
	Cenaze Namazı	5
	Yolculukta Namaz	1
	Özür Halinde Namaz	10
Kıraatle İlgili Sorunlar		12
Namazda Hatalarla İlgili Sorunlar	Namazı Bozan veya Bozmayan Haller	5
	Sehiv Secdesi	4
Görev Mahaliyle İlgili Sorunlar	Camide Saf Düzeni	1
	Namaz Kılma Yerleri	4
İmama İktida Edenlerle İlgili Sorunlar	Namazda İktida	10
	İmam Uymanın Halleri	7
İmam ve Müezzinle İlgili Sorunlar		7
Tercih Sebebiyle İmamlığa Uygun Olup Olmamasıyla İlgili Sorunlar	Cemaatin İstemediği Birinin İmamlığı	2
	Evli Olmayanın İmamlığı	1
Liyakatla İlgili Sorunlar	Hüsnânın İmamlığı	1
	Veled-i Zinanın İmamlığı	1
	Fasığın İmamlığı	2
	Mecnunun İmamlığı	1
	Çocuğun İmamlığı	2
	Emredin İmamlığı	2
Görevden Azli Gerektirecek Haller	Yalancının İmamlığı	2
	Söz Taşıyan Koğucunun İmamlığı	1
	Haram Yiyenin İmamlığı	5
	Adil Olmayanın İmamlığı	2
	Farklı Suçlar ve Günahlar İşleyeninin İmamlığı	6
Nâiblerin İmamlığıyla İlgili Sorunlar		1
Maaşla İlgili Sorunlar		9
Haram Olan Fiilleri İşlemekle İlgili Sorunlar	Livâta Yapanın İmamlığı	2
	Esrar Ve Afyon Kullananın İmamlığı	5
İmamların Ek İş Yapmasıyla İlgili Sorunlar		1
Aileyle İlgili Yaşadığı Sorunlar	İmamların Nikâh, Tescil ve İzin Konusundaki Yetkileri	4
Talâkla İlgili Karşılaşılan Sorunlar	Şarta Bağlı Talâk	2
	İrtidat Sebebiyle Talâk	2
	Evliliği Sona Erdirmeyen Durumlar	1
Yargılamayla İlgili Yaşadığı Sorunlar	İmamların Görevlendirilmesinde Kadıların Yetki ve Sınırları	3
	Kadıların İmâmetiyle İlgili	2

	Şahitlik	1
Taraf Olunan Davalar ve Cezalarla İlgili Sorunlar	Zina Suçu	2
	İçki İçme Suçu	3
	İrtidad Suçu	2
	Şahsa Karşı İşlenen Suçlar	1
	Dini Hükümleri Yerine Getirmeyen İmamlarla İlgili	4
	Hakaret	3
	Ta'zir	2
Ticaret Alanıyla İlgili Sorunlar	Alışverişte Fiyat Artımı	1
	Muâmele-i Şer'iyeye	3
	Hatim Okuma Ücreti	5
Vakıf		7
Tasavvuf		12
Yemin		2
Azledilmeyi ve Ta'ziri Gerektiren Diğer Meseleler	Tâun	1
	Çalgılı Düğün, Eğlence ve Oyunda Bulunmak	3
	Fal Bakmak	2
	Gölge Oyunu Oynamak	1
	Sakalları Kesmek	3
TOPLAM		201

Tablo 1. Fetvaların geçtiği konu başlıklarının dağılımı.

Tekrarlar çıkarıldıktan sonra 450 fetvadın geriye kalan toplam 201 fetva esas alınmıştır.

Bu fetvaların şeyhülislâmlara göre dağılımı ise şu şekildedir:

ŞEYHÜLİSLÂMLAR	TOPLAM
Zenbilli Ali Efendi	1
Çivizâde Muhiddin Mehmed Efendi	8
İbn Kemal	49
Ebussuûd Efendi	124
Sun'ullah Efendi	19

Tablo 2. Fetvaların şeyhülislâmlara göre dağılımı.

BÖLÜM 2: 16. ASIR FETVALARINDA İMAMLARLA İLGİLİ HUKUKİ SORUNLAR VE ÇÖZÜMLERİ

İslam hukuku açısından imamlığın kavramsal çerçevesi ve tarihiyle ilgili genel izahattan sonra bu bölümde fetvalarda imam ve imâmetle ilgili sorunlar ve hukukî çözümleri tespit edilmeye çalışılacaktır.

2.1. İBADETLERİN YERİNE GETİRİLMESİYLE İLGİLİ SORUNLAR

Beş vakit namaz dışında cuma, teravih, kandil gecelerine mahsus nafile namazlar, cenaze ve sefer ile özür halinde cemaatle kılınan namazlar fetvalara yansımıştır. Cuma namazında imam hutbe okurken namaz kılınıp kılınmayacağı, devlet izni olmadan ya da hutbeyi dinlememiş olan bir kimsenin imam olup olamayacağı fetvaları, kandil gecelerinde kılınan namazların imamla birlikte kılınıp kılınmaması meseleleri, teravih ve cenaze namazlarına mahsus bazı durumlar ve çeşitli özürleri olan bir imamın imâmetine engel bir durumun olup olmaması, namazların yerine getirilip getirilmesiyle ilgili konuları ihtiva etmektedir.

2.1.1. Cuma Namazı

Cuma namazı erkek, mazeretsiz, hür ve mukim olan bir kimseye farz olan, öğle namazı vaktinde kılınan ve öğle namazının yerini tutan bir namazdır. Vakit, cemaat, şehir, cami, izin ve hutbe cuma namazının sıhhat şartlarıdır.¹⁶⁹ Cuma namazında diğer namazlardan farklı olarak, farz namazdan önce cemaate hutbe okunur. Okunan bu hutbenin de kendi içerisinde rükün ve şartları vardır. Cuma namazı konusunda verilen bazı fetvalar doğrudan imamla ilgili olmayıp dolaylı olarak imamın hutbe irad ederken cemaatin nasıl hareket etmesiyle ilgilidir. İmam hutbede iken sünnet kılmak isteyen kimsenin hali İbn Kemal'e sorulmuş, O da hutbe irad edilirken namaz kılınmaması gerektiği yönünde cevap vermiştir:

(1) “Mesele: Bir kimse Cuma günü hatip hutbedeyken varsa sünnet kılmak dilese, hatip hutbeyi tamam ettikten sonra mı kılmak câizdir yahut kılmaktan külliyen kılmamak mı câizdir? el-Cevap: Hatip namazdan fâriğ olduktan sonra kılmak gerektir.”¹⁷⁰

¹⁶⁹ Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Âlî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî el-Merğînânî, *el-Hidâye* (Beyrut: Dâr'u İhtâî't-Türâsî'l-Arabî, ts.), 1/82.

¹⁷⁰ Ahmed b. Süleyman İbn Kemal, *Fetâvâ-yı İbn Kemal* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 1967), 6b; İnanır, *Şeyhülislâm İbn Kemal*, 55.

İmam hutbe okumak için minbere çıktıktan sonra namaza başlamak mekruhtur. Namazda olan bir kimsenin namazı bitirmesi, ilk oturuşta ise selam vermesi gerekir. Çünkü imamın irad ettiği hutbeyi dinlemek farzdır. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) bir hadislerinde "*İmam hutbeye çıkınca namaz da yoktur konuşma da*" buyurmuştur. Aynı şekilde imam hutbe okurken namaza yetişen bir kimse sünneti kılmamalı imama dinlemelidir.¹⁷¹ İbn Kemal de fetvasında "Cuma namazına minbere çıktıktan sonra varsa sünneti kılmak mı gerektir, yoksa hutbe-yi sâniyede mi kılmak gerektir yahut sonra kaza mı etmek gerektir? Ba'de'l-farz kılmak gerektir"¹⁷² şeklinde cevap vermiş ve sünnet namazın hem hutbe hem de farzdan sonra yerine getirilmesi gerektiğini ifade etmiştir.

Ebussuûd Efendi de aynı şekilde "Cuma namazını kılmağa vardıkda hatib hutbede iken varıcak sünnet-i cuma'yı ne vakit kılar? Dua-i selâtine şüru' ettikte kılar"¹⁷³ şeklinde fetva vermiştir. Cuma namazının ilk sünnetine yetişemeyen ya da imam hutbede iken yetişen kimse, farzı kıldıktan sonra vakit içerisinde öğle namazının ilk sünneti gibi kaza ederek kılabilir.¹⁷⁴

Hutbe ile ilgili bir diğer mesele de hutbe esnasında konuşup konuşmamak veya bir şeyle meşgul olup olmamaktır. İbn Kemal duaya el kaldırılmaması ve konuşulmaması yönünde fetva vermiştir:

(2) "Mesele: Cuma namazında hatip minberdeyken el kaldırıp dua dilemek mi efdaldır yahut sakın olup oturmak mı efdaldır? el-Cevap: Âmin demek efdaldır, el kaldırmak lazım değildir.

(3) Mesele: Salât-ı Cuma'da hatip minberdeyken esnâ-yı hutbede dua ettikte kelimadan kerâhiyet olmağını sükût etmek mi efdaldır yahut el kaldırıp âmin demek mi efdaldır? el-Cevap: Sükût efdaldır."¹⁷⁵

Hanefilere göre namaz esnasında yasak olan bir şey hutbe esnasında da yasaktır. Bu sebeple imamın dinlenmesi, hazır bulunanların susması, nafilâ namaz kılınmaması ve selamlaşılması gerekir. Ancak sessiz bir şekilde yapılan duaya âmin demek ve Hz. Peygamber'e salât ve selam getirmek câizdir.¹⁷⁶ İbn Kemal hutbe esnasında

¹⁷¹ Şemsü'l-eimme Ebû Sehl Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed Serahsî, *Mebûsût*, ed. Mustafa Cevad Akşit (İstanbul: Gümüşev, 2008), 2/42.

¹⁷² İbn Kemal, *Fetâvâ-yı İbn Kemal* (Nuruosmaniye, 1967), 118b; İnanır, *Şeyhülislâm İbn Kemal*, 55.

¹⁷³ Velî Yegân b. Yusuf el-İskilîbî, *Mecmûatü'l-Fetâvâ* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, İsmihan Sultan, 223), 12a; Abdullah Demir-Ramazan Günay, *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi'nin Fetvaları* (İstanbul: SD Yayınevi, 2020), 73.

¹⁷⁴ Kemâlû'd-din Muhammed b. Abdu'l-Vâhid es-Sivâsî İbnü'l-Hümâm, *Şerhu Fethi'l Kadîr ale'l-Hidaye Şerhi Bidâyeti'l-mübtedî* (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 2/63.

¹⁷⁵ İbn Kemal, *Fetâvâ-yı İbn Kemal* (Nuruosmaniye, 1967), 9b; İnanır, *Şeyhülislâm İbn Kemal*, 55.

¹⁷⁶ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 2/159.

konuşanların günahkâr olduklarını, bundan men edilmesi gerektiğini, olmazlarsa kaba ve sert bir şekilde uyarmak gerektiğini ifade etmiştir:

(4) “Mesele: Cuma namazında hatip minberdeyken bazı kimseler, “Hay huy.” diye çağrışsalar, şer’an ne gerekir? el-Cevap: Men olunmak gerektir, âsim olur, memnû’ olmazlar ise te’dib-i galiz gerektir.”¹⁷⁷

Cuma namazının geçerlilik şartlarından bir diğeri de izindir. Bu konu doğrudan imamla ilgilidir. 16. asır Osmanlı uleması arasında izin konusu tartışılmış ve bu yönde fetvalar tespit edilmiştir. Ebussuûd Efendi bir kimseye keyfe göre hutbe okutmanın iyi olmadığı ancak tecrübe kazanması veya daha münasip olması hasebiyle okutulursa uygun olacağı fetvasını vermiştir:

(5) “Mesele: Zeyd-i hatib özü yok iken ve kendi dahi ol camide hazır iken bir kimesneye hitabet ettirmek câiz olur mu? el-Cevap: Mahza hubb-ı nefistir diye ettirmek iyi değildir amma onu tecrübe için ise yahut sani evlâ ise nesne yoktur.”¹⁷⁸

Ayrıca Hanefilere göre cuma namazı devlet başkanı veya temsilcisi ya da bunların izin verdiği bir kişi tarafından kıldırılmalıdır. Cuma namazı kıldırması için görevlendirilen bir imam, o camide cuma namazını kendisi kıldırabileceği gibi yerine başkasını görevlendirme yetkisi olmasa bile bir başkasına da kıldırtabilir. Namaz için verilen izin aynı şekilde hutbe için de geçerlidir.¹⁷⁹

(6) “Mesele: Zeyd-i salih hutbe okuyup gayet pîr olmağın imâmetin gayri kimesneye ettirmek câiz olur mu? el-Cevap: Olur.”¹⁸⁰

Cuma namazı tek başına kılınan bir namaz değildir. Cemaat ile kılınan bir namazdır. İmam Ebû Hanife, imam hariç üç kişiyi gerekli görür ve bu üç kişilik cemaatin, yolcu, hasta, köle, ümmî veya sağır gibi özelliklere sahip olsa da erkek olmalarını şart koşmuş, Ebû Yûsuf ise imam hariç iki kişiyi yeterli görmüştür.¹⁸¹ Ebussuûd Efendi de bu yönde fetva vermiştir:

(7) “Mesele: Sahibü’l-Muhit’in “Cuma haricinde cemaatin en azı ikidir ve bu bir imam ve bir cemaattir” ve Sahibü’l-Bedayi’in “cemaat iki kişi ile olur birisi imam ve birisi de cemaattir” dedikleri meselede eimme-i Hanefiye’den muhalefet etmiş var mıdır ve müfta

¹⁷⁷ İbn Kemal, *Fetâvâ-yı İbn Kemal* (Nuruosmaniye, 1967), 15a-78a; İnanır, *Şeyhülislâm İbn Kemal*, 55.

¹⁷⁸ Velî b. Yusuf, *Mecmûa* (İsmihan Sultan, 223), 12a.

¹⁷⁹ Komisyon, *el-Fetâva’l-Hindiyye* (Mısır: el-Matbaatü’l-Kübra’l-Emiriyye Bulak, 1310), 1/46; İbn Âbidin, *Reddu’l-muhtâr*, 1/540.

¹⁸⁰ Velî b. Yusuf, *Mecmûa* (İsmihan Sultan, 223), 12a; Muhammed İmâduddin Ebussuûd, *Fetâvâ-yı Ebussuûd* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, İsmihan Sultan, 241), 21a; Demir-Günay, *Şeyhülislâm Ebussuûd*, 73.

¹⁸¹ İbnü’l-Hümâm, *Fethu’l-Kadîr*, 2/58; Abdurrahman Ceziri, *Dört Mezhebe Göre İslâm Fıkhı* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1993), 2/548.

biha mesele midir? el-Cevap: Sahihadır zeker ve ünsa birdir sabi ve akil dahi kâfidir imamdan gayri iki dahi olmak tekaddümünde muteberdir.”¹⁸²

İmam Şâfiî ve Hanbelîlere göre, cuma namazının sahih olması için akıllı, bulûğa ermiş, hür, erkek, mukim ve ikâmeti bulunduğu yerde olan en az kırk yükümlünün bulunması şarttır. İmam Malik ise, imamdan başka on iki erkeği şart görmüştür.¹⁸³ İmam hutbede bulunmamış birisini imamlığa geçirirse, bu kişinin imâmeti câiz olmaz. Çünkü bu kişi cumanın şartlarını yerine getirmiş değildir. Ebussuûd Efendi’ye göre hutbeyi irad eden kimse özü olduğu takdirde namazı bir başkasına kıldırmasına müsaade edebilir.¹⁸⁴ Fakat zuhr-u âhir namazının kılınmasının gerekli olduğunu ifade eder.

(8) “Mesele: Zeyd-i hatib hutbe kendi okuyup sahib-i özür olmağın ekser evkâta imâmeti ahire ettirse Cuma namazları câiz olur mu? el-Cevap: Olur ahir zuhr kılınmak gerektir.”¹⁸⁵

2.1.2. Teravîh Namazı

Ramazan ayında kılınan teravîh namazı, yirmi rek’at olup yatsı namazından sonra vitirden önce kılınan bir namazdır. Hanefîlere göre her iki veya dört rek’atta selam verilerek kılınabilir ancak her selamdan sonra niyet etme yükümlülüğü bulunmamaktadır.¹⁸⁶ Ebussuûd Efendi’nin de bu minvalde bir fetvası vardır. Ancak imam hiç niyet etmediği takdirde namazın sahih olmadığını ifade etmektedir:

(9) “Mesele: Zeyd-i imam terâvîhde her iki rek’atta bir niyyet gerek midir yoksa cümle bir yerden niyyet kifâyet eder mi? el-Cevap: Evvelinde niyyet-i sarîha ettikten sonra her tahrîmede hâtıra gelicek kifâyet eder tasrîh lâzım değildir. Hiç hâtırına gelmez ise salât olmaz.”¹⁸⁷

Yatsı namazını cemaat ile kılmayan, yalnız başına kılan bir kimse, teravîh ve vitir namazlarında imama uyup kılabilir. Ancak yatsı namazının farzını cemaatle kasten kılmamış olan kimseler, teravihi de cemaatle kılamazlar.¹⁸⁸ Zenbilli Ali Efendi yatsı namazını kılmayan bir kimse, mescide vardığında imam teravihi kılıyorsa teravîh

¹⁸² Velî b. Yusuf, *Mecmûa* (İsmihan Sultan, 223), 10a; Ebussuûd, *Fetâvâ* (İsmihan Sultan, 216), 113b; 241, 18b; Demir-Günay, *Şeyhülislâm Ebussuûd*, 65.

¹⁸³ İbn Kudâme, *el-Muğni*, 3/202-203.

¹⁸⁴ Serahsî, *Mebûsât*, 2/185-186.

¹⁸⁵ Velî b. Yusuf, *Mecmûa* (İsmihan Sultan, 223), 12a; Ebussuûd, *Fetâvâ-yı Ebussuûd* (İsmihan Sultan, 241), 21a; M. Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislâm Ebussuûd Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı* (İstanbul: Enderun Kitapevi, 1972), 67.

¹⁸⁶ Komisyon, *el-Fetâvâ'l-Hindiyye*, 1/116.

¹⁸⁷ Velî b. Yusuf, *Mecmûa* (İsmihan Sultan, 223), 34a; Ebussuûd, *Fetâvâ-yı Ebussuûd* (İsmihan Sultan, 241), 15a; Demir-Günay, *Şeyhülislâm Ebussuûd*, 169.

¹⁸⁸ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 2/45.

namazını yatsıdan önce kılar diyenler de vardır görüşünü ifade etmiştir. Ancak vitirde imama denk gelirse önce yatsı namazını kılar görüşündedir:¹⁸⁹

(10) “Mesele: Salât-ı ‘ışada imama iktida etmeyüb teravihde iktida eden kimesne vitirde dahi iktida eder mi ve ‘ışada iktida idüb teravihde iktida etmeyen kimesne vitri iktida câiz midir? el-Cevap: Câizdir.”¹⁹⁰

Ebusssuûd Efendi’ye göre, yatsı namazının farzı hem imam hem de cemaat tarafından cemaatle kılınmamış olursa teravih namazını cemaatle kılamazlar. Çünkü teravihin cemaat ile kılınması yatsının kılınması veya cemaatle kılınmasına bağlıdır. Teravihin müstakil olarak yatsı namazından bağımsız cemaatle edâ edilmesi nafiler hakkındaki dini esaslara uygun düşmez.¹⁹¹ Yine yatsı namazını imamla kılıp, teravih namazını imam ile kılmayan kimse, vitir namazını imam ile kılabilir. Ebussuûd Efendi’nin fetvaları da bu şekildedir:

(11) “Mesele: Yatsının farzını cemaatle eda etmeyen teravihde ya vitirde imama iktida câiz olur mu? el-Cevap: Yatsının farzını cemaatle imama uyarak kılmayan teravih ve vitiri o imama uyarak kılamaz.

(12) Mesele: Zeyd Ramazan’da yatsı namazının farzını imamla eda idüb teravihde imama iktida etmeyüb vitirde iktida eylemek câiz olur mu? el-Cevap: Teravihi imamla kılmayan kimse vitir namazını imamla beraber kılabilir.”¹⁹²

2.1.3. Nafile Namazlar

Farz namazların dışında nafile namazlar da vardır. Müstehab ve mendup olan bu namazlara fıkıh dilinde “tatavvu namazlar” adı verilir. Allah’a yakınlığa sebep olan bu namazların kendilerine has zamanları, rek’atları, fazilet ve sevapları vardır.¹⁹³ Ancak Regaib, Beraat ve Kadir gibi kandil gecelerine mahsus özel bir nafile namazın olup olmadığı ve cemaatle kılınıp kılınmaması gibi konular fetvalara yansımıştır.

Bu konu günümüzde de imamla cemaat arasında gündeme gelmektedir. Çünkü bu namazların cemaatle kılınması gerektiğini düşünen kişiler vardır.¹⁹⁴ Hz. Peygamber (s.a.v.) bazı mübarek gün ve gecelerde Kur’an okunması, namaz kılınması ve dua

¹⁸⁹ Zenbilli Ali Efendi, *Muhtârât mine’l Fetâvâ (Seçme Fetvalar)*, çev. M. Ali Sarı-İbrahim Ural (İstanbul: Fey Vakfı Yayınları, 1996), 28.

¹⁹⁰ Velî b. Yusuf, *Mecmûa* (İsmihan Sultan, 223), 8a; Ebussuûd, *Fetâvâ-yı Ebussuûd* (İsmihan Sultan, 241), 13b.

¹⁹¹ İbn Âbidîn, *Reddû’l-muhtâr*, 2/46.

¹⁹² Velî b. Yusuf, *Mecmûa* (İsmihan Sultan, 223), 33b-34a; Ebussuûd, *Fetâvâ-yı Ebussuûd* (İsmihan Sultan, 241), 43b.

¹⁹³ İbnü’l-Hümâm, *Fethu’l-Kadir*, 1/167.

¹⁹⁴ İnanır, *İbn Kemal’in Fetvaları*, 71.

edilmesi yönünde tavsiyelerde bulunmuş ancak böyle günlere ait özel bir namaz veya ibadet çeşidinden söz etmemiştir.¹⁹⁵

Recep ayının ilk cuma gecesi ‘Regaib’, Şaban ayının on beşinci gecesi “Beraat” ve Ramazanın yirmi yedinci gecesi “Kadir” gecesi olarak idrak edilmektedir. Bu gecelerde insanların bir araya gelip Regaib, Beraat ve Kadir namazı diye özel bir nafîle namaz kılmaları bid‘attır. Fıkıh kitabında nakledilen ibarede insanların bir araya toplanıp namaz kılmalarından bahsedilmekle birlikte önemli olan namazın tek ya da cemaatle kılınması değil, bugüne mahsus özel bir namazın ortaya çıkarılmasıdır.¹⁹⁶ İbn Kemal fetvalarında bu günlere mahsus kılınan namazların câiz olmadığını ifade etmiştir. Ancak dönemin müftülerinden gelen fetva gereği bu namazı kıldırmayan imamlar için günahkâr olurlar cevabını vermiştir:

(13) “Mesele: Regâib ve Berâat ve Kadir namazlarını imam nezredip şürû’ edecek cemaat dahi iktidâ etmek câiz olur mu? el-Cevap: Olmaz, mekruhtur.”¹⁹⁷

(14) “Mesele: Cemaat olup imama iktidâ edip Regâib ve Berâat ve Kadir namazlarını kılmak câiz midir? el-Cevap: Câiz değildir, mekruhtur, nafileyi cemaat ile kılmak terâvihden gayri.”¹⁹⁸

(15) “Mesele: Müftî-i zaman fetva verse; “Regaib ve Berat ve Kadir namazını şer’ide cemaat ile kılmak memnudur ve mekruhdur” dediğini imamlar işitip ferâgat etseler, kadî nâibi olan Zeyd esvâk-ı müsliminde münadiler koyup “vay o imamın haline! cemaatına Regâib ve Berat ve Kadir namazını kıldırmayamı azlederim” diye cebr ile kıldırsa, mezkûr nâibe şer’an ne lazım olur? el-Cevap: Ta’zir-i belîğ ve te’dib-i galîz gerektir.”¹⁹⁹

(16) “Mesele: Regâib ve Berat ve Kadir namazları cemaat ile kılmak mekruh olduğuna müftî-i zamandan fetva gelse, Zeyd-i âlim bu fetvaları camide ve minberde halka bildirse, ekser imamlar fetva ile amel eyleseler, bazı imamlar fetva kabul etmeyip yine ol namazları cemaatle kılsalar, şer’an ol fetva ile amel etmeyip reddedenlere ne lazım olur? el-Cevap: Âsim olurlar.”²⁰⁰

Kandil gecelerine özel namaz kılmanın yanı sıra belirli duaları yapmak, belirli sûreleri okumak ve bunları da belirli sayılarda yapmak, evlerde tütsü ve buhar yakmak gibi anlayış ve uygulamalar toplumda görülen âdetlerdendir.²⁰¹ Bu gecelerde bolca nafîle ibadetler yapılmalı ve dualar edilmelidir. Kişi kendisine yükleyeceği ağır ve zor

¹⁹⁵ İbn Mâce, “İkâmetü’s-Salat”, 191.

¹⁹⁶ Ahmet Özdemir, “Hanefî Fıkıh Kitaplarında Bid‘at Olarak Tanımlanan Başlıca Uygulamaların Tespiti ve Değerlendirilmesi”, *Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (Eylül 2021), 1-16.

¹⁹⁷ İbn Kemal, *Fetâvâ-yı İbn Kemal* (Nuruosmaniye, 1967), 8a-b.

¹⁹⁸ İbn Kemal, *Fetâvâ-yı İbn Kemal* (Nuruosmaniye, 1967), 119b-120a; Ahmet İnanır, *Şeyhülislâm İbn Kemal’in Fetvaları Işığında Kanûnî Devrinde Osmanlı Hayatı Sorunları ve Çözümleri (Fetâvâ-yı İbn Kemal)* (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2011), 51.

¹⁹⁹ İbn Kemal, *Fetâvâ-yı İbn Kemal* (Nuruosmaniye, 1967), 120a.

²⁰⁰ İbn Kemal, *Fetâvâ-yı İbn Kemal* (Nuruosmaniye, 1967), 120a; İnanır, *İbn Kemal’in Fetvaları*, 71.

²⁰¹ Özdemir, “Hanefî Fıkıh Kitapları”, 12.

davranışlardan kaçınılmalıdır. Ebussuûd Efendi bu konuyla ilgili sorulan soruya, insanların itikatları vardır men etmek olmaz fakat kesin meşakkat vardır cevabını vermiştir:

(17) “Mesele: Leyle-i Regaibde ve Beraat ve Kâdirde salat-ı ‘ışa ile ve vitir arasında imam cemaat ile na rek’at namaz her rek’atta bir sûre-i inna enzelnahu ve üç ihlas okuyup kılmak câiz olur mu yoksa salat-ı tesbih mi kılmak evlâdır? el-Cevap: Cemaat ile vech-i evvel üzerine âmme-i nasın itikadları vardır men’ etmek olmaz. Vech-i sanide meşakkat-i kâdiha vardır.”²⁰²

Nafile namazlardan teravih, küsûf ve İmameyn’e göre İstiskâ namazı cemaatle kılınırken, bunların dışında kalan sünnet ve nafileleri herkesin münferit kılması gerekir. Cemaatle kılınması ise mekruh görülmüştür.²⁰³

2.1.4. Cenaze Namazı

Cenaze namazı farz-ı kifâye bir namazdır. Rükünleri kıyam ve tekbirdir. Niyet ise cenaze namazının şartıdır. Yapılan niyetle ölünün erkek veya kadın, erkek çocuk veya kız çocuk olduğu belirlenir. İmam, niyet ettim Allah rızası için cenaze namazını kılmaya ve dua etmeye şeklinde niyet eder. İmamet için ayrıca niyet edilmesine gerek yoktur.²⁰⁴ Ebussuûd Efendi’nin fetvası da, niyette meyyitin ruhu veya teni için denmesinde bir sakınca olmadığı yönündedir:

(18) “Mesele: Cenaze namazına imam niyet eder oldukça meyyitin ruhi için deyu mi niyet eder yohsa teni için deyu mi? el-Cevap: İkisi bile niyet olunur.”²⁰⁵

Cemaat ise niyet ettim Allah rızası için cenaze namazını kılmaya, uydum imama şeklinde niyet eder ve imama iktida eder. İmam ise Allah’ın emrine iktida eder:

(19) “Mesele: Meyyit namazında cemaat imama imam kime iktida eder? el-Cevap: Hiçbir imam kimseye iktida eylemez emr-i Hakka iktida eder.”²⁰⁶

Cenaze namazı cemaatle kılındığı zaman imam olmaya en layık olan kişi devlet başkanı veya o olmadığı zaman hâkimdir. Onların olmadığı yerde Hanefilere göre, mahallenin imamıdır. Şâfiîlere göre ise, ölenin velisi cenaze namazı kıldırmağa daha

²⁰² Velî b. Yusuf, *Mecmûa* (İsmihan Sultan, 223), 8a; Ebussuûd, *Fetâvâ-yı Ebussuûd* (İsmihan Sultan, 241), 13b; Düzdağ, *Şeyhülislâm Ebussuûd*, 61.

²⁰³ Serahsî, *Mebsût*, 2/144.

²⁰⁴ İbnü’l-Hümâm, *Fethu’l-Kadir*, 1/90.

²⁰⁵ Ebussuûd, *Fetâvâ-yı Ebussuûd* (İsmihan Sultan, 241), 33b.

²⁰⁶ Ebussuûd, *Fetâvâ* (İsmihan Sultan, 216), 113a.

layıktır. Bir veli, namaz kıldırma sırasını bir başkasına verebilir.²⁰⁷ Ebussuûd Efendi'ye göre bu şekilde kılınan namaz mekruh değildir:

(20) “Mesele: Zeyd-i ğanî fevt olup imam dahi var iken evliyası namazın bir şeyhe kıldırırsalar salât-ı mezbûre mekrûh olur mu olmaz mı? el-Cevap: Olmaz. Bu surette imamı şer'an iadeye kadir olur mu? el-Cevap: Olmaz.”²⁰⁸

Diğer namazlarda olduğu gibi cenaze namazlarında da imâmet daha faziletli olan kişiye aittir.

(21) “Mesele: Bir cenâze imam ve hatib hazır olsalar şer'an hangisinin imâmeti evlâdır? el-Cevap: Hatîbin fazîleti zâhir olıcak ol evlâdır.”²⁰⁹

Bir kimse vakit namazları ve cuma namazlarını hangi camide kılıyorsa oranın imamı, ölünün cenaze namazını kıldırmaya en lâyük kişidir.²¹⁰

(22) “Mesele: Zeyd mahallesinde bir mescid olup evvelden Zeyd namazı onda kılarken bir mescid dahi ihdas olunup Zeyd-i mezbûr sonraki mescidde kılmayı adet edinse Zeyd-i mezbûr vefat ettiği halde namazın hangi mescidin imamı kılmak evlâdır? el-Cevap: Mescid-i hâdis imamı kılmak evlâdır.”²¹¹

2.1.5. Yolculukta Namaz

Yolculuk halinde namaz kılındığında yolcu mukime, mukim yolcuya uyabilir. Mukim olan kişi, yolcuya uymuşsa, yolcu iki rek'atın sonunda selam vereceği için, mukim selam vermez ve ayağa kalkar, namazı dörde tamamlar.²¹² Yolcu, vakit içinde mukime iktida ettiğinde dört rek'atlı bir farz namazı mukim gibi tam olarak kılar. Vakıt içinde imama uymakla farz namazı iki rek'attan dört rek'ata dönmüş olur.²¹³

(23) “Mesele: Zeyd-i misafir zuhr ve asr namazlarını imama iktida ettikde ka'de-i ulada selam verip tamam etsin mi veyahut imamla dört rek'atı tamam kılsın mı? el-Cevap: Tamam eylesin.”²¹⁴

Ebussuûd Efendi'nin fetvası öğle ve ikinci namazlarında imama uyan misafirin, ilk oturuşta selam vermeyip imamla beraber namazı dört rek'at olarak tamamlaması şeklindedir.

²⁰⁷ Serahsî, *Mebûsût*, 2/102-103.

²⁰⁸ Velî b. Yusuf, *Mecmûa* (İsmihan Sultan, 223), 17a; Ebussuûd, *Fetâvâ-yı Ebussuûd* (İsmihan Sultan, 241), 34b; Düzdâğ, *Şeyhülislâm Ebussuûd*, 61.

²⁰⁹ Ebussuûd, *Fetâvâ-yı Ebussuûd* (İsmihan Sultan, 241), 34a-b.

²¹⁰ Serahsî, *Mebûsût*, 2/103.

²¹¹ Velî b. Yusuf, *Mecmûa* (İsmihan Sultan, 223), 17b; Ebussuûd, *Fetâvâ-yı Ebussuûd* (İsmihan Sultan, 241), 33b; Demir-Günay, *Şeyhülislâm Ebussuûd*, 98-99.

²¹² Merġinânî, *el-Hidâye*, 1/80.

²¹³ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadir*, 1/86.

²¹⁴ Ebussuûd, *Fetâvâ-yı Ebussuûd* (İsmihan Sultan, 241), 25b.

2.1.6. Özür Halinde Namaz

Özrü olan bir kimsenin imâmeti meselesi de fetvalarda geçmiştir. Cemaate namaz kıldırarak olan imamda hangi şartların bulunması gerektiği mezheplere göre farklılık göstermektedir. İmamın bedenlen sağlıklı olması gerekir ancak bunun ölçüsü mezhepler arasında ihtilaflıdır. Genel görüşe göre özrü olmayan bir kişinin özürli bir kişiye, bir özrü bulunan kişinin özrü değişik başka bir özürli kişiye uyararak namaz kılması câiz değildir. Ancak özürleri bir olanların birbirlerine uymaları bütün mezheplerin ittifakıyla câizdir.²¹⁵

Burnundan kan gelmek veya vücudunun herhangi bir yerinden akıntı gelmek veya idrarını tutamamak gibi bir özrü bulunan kimsenin sağlıklı birisine imamlık yapması câiz değildir. Bu görüşe sahip olan Hanefî ve Hanbelî mezheplerine göre böyle kimseler gerçekte hadesten kurtulmamakta, ancak özürlerine binaen hükmen temiz sayılmaktadır. Mâlikî ve Şâfiî mezheplerinin görüşüne göre ise caizdir çünkü özürünün namazı hem kendisi için hem de imam olması durumunda kendisine uyan cemaat için dinen geçerlidir.²¹⁶

Namazda dünyalık sebeplerle gözden gelen yaş namazı bozar. Fakat ahiret düşüncesi ile gelen yaşlar namazı bozmaz. Ebussuûd Efendi çoğu zaman gözlerinden yaş gelen bir kimsenin imamlığı ile ilgili özründen dolayı imâmeti câiz değildir demiştir. Sürekli gelen gözyaşı ağrıdan veya hastalıktan dolayı gelmiyorsa namaza mani değildir. Hastalıktan veya özürden dolayı gelen gözyaşı yara mesabesinde kabul edilir. Oradan çıkıp akan gözyaşı irinle karışacağından dolayı abdesti bozar.²¹⁷ Ebussuûd Efendi bu durumda olan birisinin imâmetini câiz görmemiştir. Sun'ullah Efendi de aynı şekilde irin olmayan gözyaşında imâmetin câiz olacağını, kesilmeden sürekli akması halinde ise câiz olmayacağı fetvasını vermiştir:

(24) “Mesele: Zeyd-i imâmın ekser zamanda gözünün yaşı aksa şer'an imâmete hâlel verir mi? el-Cevap: Garb derler bir maraz vardır eğer ol ise aslâ imâmeti sahîh değildir.”²¹⁸

(25) “Mesele: Zeyd-i imâmın gözü sulanub kan ceryân etse cerâhat olmayub mücerred su akmak ile iktidâ sahîh olur mu? el-Cevâb: Gâleben mücerred vaki' ise olur eğer hiç münkatî' olmazsa olmaz ve lehû ufiye anhû.”²¹⁹

²¹⁵ Serahsî, *Mebsût*, 2/324; Bilmen, *Büyük İslâm İlmihali*, 148.

²¹⁶ Şemsuddîn Muhammed b. el-Hatîb Şirbînî, *Muğnî'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*, thk. Muhammed Halîl Aytânî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1418/1997), 1/483; Ögüt, “İmam”, 22/189.

²¹⁷ Komisyon, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 1/10.

²¹⁸ Velî b. Yusuf, *Mecmûa* (İsmihan Sultan, 223), 15b; Düzdağ, *Şeyhülislâm Ebussuûd*, 182.

Tuvalet ihtiyacı giderildikten sonra idrar yollarında kalması muhtemel olan damla ve sızıntıları temizlemek ve akıntının kesilmesi için bir süre beklemek gerekir. Özür hâli söz konusu olmayan bir kişinin, vücudunda idrar sızıntısı olması halinde abdest geçerli değildir. Bu nedenle yapılması gereken yürümek, hareket etmek veya öksürmek gibi eylemlerdir.²²⁰ Bir kimse namaz sonrasında iç çamaşırında ya da bevine koymuş olduğu bez veya pamukta gördüğü yaşlığın, namaz öncesi veya namaz sırasında gelen bir idrar damlası olduğunu biliyor ve hatırlıyorsa, namazı abdestsiz kılmış sayılır. Çünkü gelen akıntı veya sızıntı abdesti bozar ve abdestsiz kılınan namaz ise iade edilir. Ayrıca ıslaklığın boyutları el ayasından büyükse, iç çamaşırının kirlenen kısmını yıkaması veya değiştirmesi gerekir.²²¹ İdrar yolundan gelen akıntı ve sızıntıyı kesmeden, imamlık yapılması Ebussuûd Efendi'ye göre câiz değildir:

(26) “Mesele: İmam ve hatib olan Zeyd’in mecra-ı bevlinde katarât etmeğin mahrecine penbe tıkip imâmet eylese câiz olur mu? el-Cevap: Olmaz.”²²²

Namazın sahihliği için yeteri kadar kıraat ve kıraatı telaffuz etmek gerekir. Eksik olan veya yapamayanların, yerine getirenler için imamlık yapmaları câiz görülmemiştir. Örneğin namazda âyet ve sûreleri ezbere okuyamayan, kekeme veya peltek olmaları dolayısıyla tecvid kurallarına göre hareket etmeyen kişilerin, yapabilen kişilere imamlık yapması câiz değildir. Peltek ve kekemelik olanların imamlığı için mezheplerin görüşleri şu şekildedir; Hanefilere göre kekeme ve peltek olanlar imamlıktan men edilir. Şafiî ve Hanbelî fakihleri ise, böyle kimselerin imamlığını mekruh kabul eder. Konuşma engelli olanın imamlığında ise, eğer konuşma engelliden daha iyi kıraatı ve telaffuzu olan birisi varsa imamlık kendisinindir.²²³ Ebussuûd Efendi de zor konuşması olan birisinin, mahrecinde “ra” harfini telaffuz edememesi sebebiyle imamlığına cevaz vermemiştir:

(27) “Mesele: Zeyd-i imam ehl-i ilim ve ehl-i Kur’ân olub sâlih ve fakîr olsa lâkin lisânında lükneti (zor konuşma) olub râyı mahrecinde telaffuz edemese şer’an imâmeti câiz olur mu? el-Cevap: Olmaz.”²²⁴

²¹⁹ Sun’ullah Efendi, *Fetâvâ-yı Sun’ullah Efendi* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, H. Hüsnü Paşa, 502), 2b; Ünalı, *Sun’ullah Efendi*, 65.

²²⁰ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 1/344.

²²¹ Burhanüddin Ebû'l Hasan Ali b. Ebû Bekir Merğînânî, *el-Hidâye*, çev. Ahmed Meylânî (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2015), 1/106.

²²² Ebussuûd, *Fetâvâ* (İsmihan Sultan, 216), 114a; 241, 11b.

²²³ Hilal Özay, *İslâm Hukukunda Hükümlere Tesiri Bakımından Bedensel Engel* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010), 131.

²²⁴ Ebussuûd, *Fetâvâ-yı Ebussuûd* (İsmihan Sultan, 241), 27b.

Bununla birlikte dille ilgili kuralların ihlaline, kıraat ederken ya da Kur'an okurken harflerin zât ve sıfatlarında yapılan yanlışla da "lahn" denilmiştir. Harflerin yapısında ve ayrılmaması gereken sıfatlarında (sıfat-ı lâzım) yapılan yanlışlara "lahn-ı celî" denir. Bu yanlışlar harfi terk etmek, harf eklemek veya harf değiştirmekle harekede yapılan yanlışlardır. Bu açık hataları az derecede Arapça ve Kur'an bilgisine sahip olanlar anlayabilir. Harflerden ayrılması mümkün olan sıfatlarda (sıfat-ı ârız) yapılan yanlışlara "lahn-i hafî" denir. Bu yanlışları tecvid ilmini bilmeyen kimselerin anlaması zordur. Burada harfin yapısı değişmediği için mana bozulmaz.²²⁵ Ebussuûd Efendi, Kur'an'ı lahn ile okuyan bir imamın azli müstehak olur demiştir:

(28) "Mesele: Zeyd-i imamın yüzü çalınmış olup ön dişleri olmayıp Kur'an'ı lahn okusa azle müstahak olur mu? el-Cevap: Olur lahn edicek."²²⁶

Kambur, çolak, eli kesik, kör, topal, veled-i zina ve sefiğ gibi kimselerin imamlığını beis görmeyenler olduğu gibi mekruh görenler de mevcuttur. Bu durum imamlara yönelik olumsuz bir tavırdan ziyade onların toplumda üstlendiği konum ve imamlık vazifelerini gerektiği şekilde yerine getiremeyeceği ya da özel durumları sebebiyle incinebilecekleri endişesinden kaynaklanır.²²⁷

Hanefilere göre elleri veya ayakları kesik olanın ve felçlinin imamlık yapması mekruhtur. Aynı şekilde imamda olan eksiklik veya kusurdan dolayı kendisine uyan cemaatte hoşla gitmeyen bir durum oluşursa bu kişilerin de imamlık yapmaları mekruhtur. Felçli, kötürüm veya iki ayağı kesik olan birisinin imamlığının sahih olmayacağı konusunda bütün mezhepler aynı görüştedir. Bu kimselerin namazın rükûnlarından kıyamı yerine getirmekten âciz olduklarını ifade etmişlerdir. Çünkü imam her hal ve durumda cemaatten üstün olmalıdır.²²⁸ Ebussuûd Efendi'ye göre kıyamda ayağı yere ulaşmayan ağracın imamlığı câiz değildir. Ancak eksik kalan kısmı ağaç tahta vasıtası ile dayanak edip bu şekilde kıldırıldığı namazı ise mekruhtur:

(29) "Mesele: Kıyamda ayağının biri yere değmeyen ağracın imâmeti câiz olur mu? el-Cevap: Olmaz.

(30) Zeyd-i imamın ayağı topuğundan düşüb ağac ayak edüb yürümeğe ve rukû'a ve sücûda kâdir olmasa imâmeti câiz olur mu? el-Cevap: Mekrûhtur."²²⁹

²²⁵ Kurt, "Kıraat ve İmamet", 145.

²²⁶ Velî b. Yusuf, *Mecmûa* (İsmihan Sultan, 223), 10a.

²²⁷ Öğüt, "İmam", 22/190.

²²⁸ Özey, *İslâm Hukukunda Hükümler*, 134.

²²⁹ Velî b. Yusuf, *Mecmûa* (İsmihan Sultan, 223), 9b.

Hanbelîlere göre, elleri veya ayakları kesik olanların kıyamda durmaları halinde imamlıkları sahihtir ancak mekruhtur. Kıyamda durmaları mümkün değilse sadece kendi gibi olanlara imamlıkları sahihtir. Bir ayağı kesik olan bir kimsenin namazın rükünlerini yerine getirdiği için imamlığı sahih olur.

Fakihlerin çoğuna göre iki eli olanın imamlığı câizdir. Elleri kesik olan birinin imâmetinin sahih olmadığı görüşünü belirtenler, elsiz secdenin eksik olduğunu ifade etmiştir. Mekruh görenler ise namazın rükünlerine zarar vermeyeceğini bu durumun aczden kaynaklandığını söylemişlerdir.²³⁰ Sun'ullah Efendi kollarda bulunan eksikliğin namaz ve abdestin rükünlerini yerine getirmeye engel olmadığından böyle bir kimsenin imamlık yapması câizdir fetvasını vermiştir:

(31) “Mesele: Zeyd’in sağ eli eşell olub tekbiretü’l-iftitâh da ref’-i yedd ve sücûdda vaz’ı yede kâdir olmayub mazmaza istinâk ve bi’l-cümle sağ eli ile mesnûn olan ef’âli sol eli ile eylese imâmeti ve hitâbeti câiz olur mu? el-Cevâb: Olur kalbi sâlim-i rical fakîr-i sâlih ise ve lehû gufire lehû.”²³¹

Fetvalara konu olan bir diğer konu imamın gözlerinin âmâ olmasıdır. Hanefî mezhebine göre iki gözü âmâ olan birisinin imamlığı sahih olmasına rağmen tenzihen mekruhtur. Buna sebep olarak âmânın her zaman necasetten sakınamaması, temizlik konusunda gerekli hassasiyeti gösterememesi, kıbleyi kendisinin belirleyememesi gibi gerekçeler gösterilmiştir. Ancak görenin imamlığı daha faziletlidir. Bununla birlikte âmâ olan bir kişinin imam olması halinde arkasında kılınan namaz, Malikî ve Hanbelîlere göre kerahetsiz câizdir. Ancak âmânın temizlik için gereken hassasiyeti gösterememe düşüncesinden hareketle gözleri gören kimselerin imamlığı tercih edilir. Şâfiîler ise görmeyenin imamlığının, görenin imamlığından evlâ olduğu görüşünü tercih eder. Çünkü âmâ göremediği için bakışlarıyla gereksiz şeylerle ilgilenemez ve kıldığı namaz da huşu içerisinde olur.²³² Sun'ullah Efendi âmâ olan kimsenin imamlığını câiz görür ve âmâ olan şahsı, salih ve ehl-i Kur'an bir kimse ise rahatsız etmemek ve taciz etmemek gerektiğini ifade eder:

(32) “Mesele: Bir mescide imam olan Zeyd â'mâ olub cemâati ardında namâz kılmakdan istikrâh itdiklerinde hâkime mürâca'at idüb azle kâdir olurlar mı? el-Cevâb: Sulehâdan ehl-i Kur'ân ise iz'âc itmemek evlâdır ve lehû ufiye anhû.”²³³

²³⁰ Özay, *İslâm Hukukunda Hükümler*, 135.

²³¹ Sun'ullah Efendi, *Fetâvâ-yı Sun'ullah Efendi* (H. Hüsnü Paşa, 502), 2a; Arslan, *Şeyhülislâm Sun'ullah Efendi*, 59.

²³² Özay, *İslâm Hukukunda Hükümler*, 126-128.

²³³ Sun'ullah Efendi, *Fetâvâ-yı Sun'ullah Efendi* (H. Hüsnü Paşa, 502), 3a; Ünalı, *Sun'ullah Efendi*, 66.

Zenbilli Ali Efendi'ye göre özürden dolayı öksürmek namazı bozmaz.²³⁴ Boğazı temizlemek amacıyla yapılan öksürme halinde amaç sesi güzelleştirip harflerin mahreçlerinin sağlam çıkması ve okumanın güzelleşmesi ise, iki veya daha fazla harf okunsa bile bu namaz Hanefî ve Hanbelîlere göre bozulmaz. Malikîlere göre boğazı temizlemek, ister ihtiyaç olsun ister olmasın namazı bozmaz. Ancak bu çok olur ve namazı da oyuncak haline getirirse namaz bâtil olur. Şâfiîlere göre ise boğazı temizlemek maksadıyla yapılan yapmacık öksürüğün azı affedilir. Ancak bu kişide hastalıktan dolayı olup namaz kılablecek kadar bir süre kesilmezse, bunun çoğu da namaza zarar vermez.²³⁵ Sun'ullah Efendi ise fetvasında, sesi güzelleştirmek amacıyla yapılan tanahnun namazı bozmayacağını ancak iki harf telaffuz edildiği takdirde namazın bozulacağını ifade etmiştir:

(33) “Mesele: Zeyd-i imam mücerred tahsîn-i savt için bilâ özr tenahnun itmek âdeti olsa şer'ân salât fâsid olur mu? el-Cevâb: Tenahnun mücerred savt ise müfsid değildir iki harf bulunuyorsa müfsiddir demişlerdir. Lehû ufiye anhu.”²³⁶

İşitme engelinin imamlığı konusunda ise Hanefîlere göre, işitme engelli birisi kendi gibilere imamlık yapabilir. Malikîlere göre ise uygun değildir. Çünkü yanıldığı zaman, duyamayacağı için onu uyarma imkânı yoktur. Şafî ve Hanbelîlere göre, işitme engellinin arkasında namaz kılmak sahihtir. Şafîlere göre işitme engellinin kıldırıldığı namaz âmânın kıldırıldığı namaz gibidir.²³⁷

2.2. NAMAZDA KIRAATLE İLGİLİ SORUNLAR

Namazın rüknü olan kıraat esnasında meydana gelen dil sürçmesi ve okuma hataları fıkıh literatüründe “zelletü'l-kâri” veya “lahn” tabirleri ile ifade edilir. Cemaatle kılınan namazlarda kıraati yalnızca imam yapar. İmam namazda kıraat ederken, cemaat susar ve imamı dinler. Çünkü imamın okuması cemaatin okuması yerine geçer.²³⁸ Namazın sahih olabilmesi için okuyuşu düzgün bir şekilde kıraat etmek gerekir. Bu imamlığın da geçerli olmasının şartlarından biridir. Fakihler namazda yapılan kıraat hatalarının namazı bozup bozmayacağı hususunda birtakım ölçüler getirmiştir.

²³⁴ Zenbilli Ali Efendi, *Muhtârât*, 24.

²³⁵ Cezirî, *İslâm Fıkhi*, 1/402-403.

²³⁶ Sun'ullah Efendi, *Fetâvâ-yı Sun'ullah Efendi* (H. Hüsnü Paşa, 502), 3a; Arslan, *Şeyhülislâm Sun'ullah Efendi*, 61.

²³⁷ Özay, *İslâm Hukukunda Hükümler*, 130-131.

²³⁸ Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsîlî, *el-İhtiyâr li-ta'lîl-i-Muhtâr* (Beyrut: Dâru'l Kütübî'l İlmiyye, 1937), 1/50.

Namazda kıraat yerine getirilirken, kasten manası değiştirilerek okunursa namaz bozulur. Kasıtsız olarak yapılan yanlışta; harekede yapılan hata, manada bir değişikliğe neden olsa da namaz bozulmaz.²³⁹ Nitekim Ebussuûd Efendi de harfi uzatmayacak yerde uzatan bir imamın namazı iade etmesine gerek olmadığını ifade etmiştir:

(34) “Mesele: Zeyd-i imam sûre-i ve'd-duhâ'nın âhirinde “وَأَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ” dedikde yâ ile okur gibi dâlin kesresin çekerek okusa salâtı sahîha olur mu? Beyân buyurulub müsâb oluna? el-Cevap -Allah-u a'lem: Çok değil ise i'âde hükm olunmaz.”²⁴⁰

Bir harf yerine yanlışlıkla başka bir harfin okunması halinde mananın değişikliğe uğrayıp uğramadığına bakılır. Harf değişikliğinde mana değişmez ve kelimenin benzeri de Kur'an'da varsa namaz bozulmaz. Ancak harf değişikliğiyle mana bozulmayıp kelimenin benzeri Kur'an'da yoksa Ebû Hanife ve İmam Muhammed'e göre namaz bozulur. Ebû Yûsuf'a göre ise bozulmaz. Harf değişikliği sebebiyle mana değişir Kur'an'da da benzeri yoksa namaz yine bozulur, iadesi gerekir.²⁴¹ Ebussuûd Efendi “tı” yerine “te” okunan harfte namazın iadesinin gerekmeyeceğini fakat bu okuyuşun imam tarafından alışkanlık haline getirilmesinde imamın azlinin gerekeceğine dair fetva vermiştir. Diğer fetvasında ise harf eklemek suretiyle, mananın değişikliğe uğrayacağını ve namazın iade edilmesi gerektiğini ifade etmiştir:

(35) “Mesele: Zeyd-i imam sûre-i Rahmân'da ان استطعتم ان تنفذوا من اقطار السموات والارض yerine من اقطار السموات okusa namazı fâsid olur mu? el-Cevap: İ'âde lazım değildir amma mu'tâdı ise azl vacibdir.”²⁴²

(36) “Mesele: Zeyd-i imam salâtta “vema edrake mahiye” yerine “mahiyet” okusa “ta” ile salâtı fâsid olur mu? el-Cevap: Kıluerdügi namaz iade olunmak lazımdır.”²⁴³

İmam Şâfiî'ye göre, Fâtiha sûresi okunurken yapılan harf değişikliğinde namaz sahih olmaz. Fakat yanlış okunan yer hemen düzeltilir doğru okunursa namaz sahih olur.²⁴⁴ Ebussuûd Efendi de Fâtiha sûresinde yapılan yanlışlıktan ötürü namazın iade edilmesi gerektiğini ifade etmiştir:

(37) “Mesele: Zeyd-i imam “nestein” okusa ne lazım olur? el-Cevap: Kıldırıldığı salâtı iade lazım olur.”²⁴⁵

²³⁹ İbn Âbidîn, *Reddû'l-Muhtâr*, 1/531.

²⁴⁰ Ebussuûd, *Fetâvâ-yı Ebussuûd* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, 2868), 107a.

²⁴¹ İbn Âbidîn, *Reddû'l-Muhtâr*, 1/532.

²⁴² Ebussuûd, *Fetâvâ-yı Ebussuûd* (İsmihan Sultan, 241), 27a.

²⁴³ Ebussuûd, *Fetâvâ-yı Ebussuûd* (İsmihan Sultan, 241), 28a.

²⁴⁴ Bilmen, *Büyük İslâm İlmihali*, 226.

²⁴⁵ Velî b. Yusuf, *Mecmûa* (İsmihan Sultan, 223), 13a; Ebussuûd, *Fetâvâ-yı Ebussuûd* (İsmihan Sultan, 241), 28a; Demir-Günay, *Şeyhülislâm Ebussuûd*, 78.

Mahreç yakınlığı bulunan “sin” ve “sad” harfleri ve mahreç yakınlığı bulunmayan “dât”, “dâl”, “zâl”, “te” ve “zı” harflerinin birbirinin yerine okunmasında ise namaz bozulmaz.²⁴⁶ Fakat Ebussuûd Efendi bu durumda namazın bozulacağı ve iade edilmesi gerektiği yönünde fetva vermiştir:

(38) “Mesele: Zeyd-i imam namazda mehâric-i hurûfa ri’âyet etmeyüb “te”yi “dal” ve “tı”yı “dal” okuyup med edecek yerde etmeyip etmeyecek yerde edip tağyir etmek ile namazı sahih olur mu? el-Cevap: Cemâatin dahi olmaz iâde lâzımdır.

(39) “Mesele: Zeyd-i imam medd ve kasr ve ihfây-ı izhâr, muhaffefi müşedded ve tehfimi terkîk edüb ve “se” harfî ile “sin” harfini ve “dad” harfiyle “zı”, “zel” ile “ze” harflerini fark etmese imâmeti câiz olur mu? el-Cevap: Olmaz. Kıldığı salât iâde olunur.”²⁴⁷

(40) “Mesele: Zeyd-i imam “sin”i “sad” ve “hemze”yi “ayn” telaffuz eylese Zeyd-i mezbûrun imâmeti câiz olur mu? el-Cevap: Olmaz kıldırıldığı namaz iade olunmak lazımdır.”²⁴⁸

16. asır fetvalarında genellikle tecvidde yapılan hatalardan ötürü imâmetin ve namazın sahih olmayacağı yönünde cevaplar verildiği görülmüştür. Ebussuûd Efendi harflerin mahrecine dikkat etmeyen bir kimsenin tilâveti ve namazının sahih olmayacağını, imamların kıraatlerinde “lahn” olması halinde namazlarının iade edilmesi gerektiği fetvasını vermiştir:

(41) “Mesele: İlm-i tecvid bilmek farz mıdır yohsa müstehab mıdır? el-Cevap: Farzdır. Mehâric-i hurûf riâyet etmeyecek ne tilâvet sahihdir ne salât. Bu sûrette ilm-i tecvid-i bilmeyüb mehâric-i hurûf riâyete kadir olmıyan imam ile kılınan namazın kazası lazım olur mu? el-Cevap: Lahn-ı celi var ise olur. Bu sûrette Kur’an’ı azimi istimâ’ farz mıdır vacib midir? el-Cevap: Mü’min her hankisinin mücebi ile amel etmek dilerse gücüktür.”²⁴⁹

Ebussuûd Efendi’ye göre tecvid ilmini bilmek bir kimseye farzdır. Bu sebeple yapılan hatalarda namazın iadesi hatta imamın azli gerekeceği yönünde fetvası vardır. Aynı şekilde Çivizâde Muhiddin Mehmed Efendi de tecvid kurallarında yapılacak olan hatalarda, imamın azledilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Onun için imamlık yapacak olan şahıs tecvid ilmini en iyi şekilde bilmesi ve uygulaması gerekir:

(42) “Mesele: Zeyd-i imam Kur’ân-ı Azîm’in tecvidini ve ilm-i meşrû’âtı bilmese bu mezkûrâta âlim olan Amr hâzır iken şer’an Zeyd-i mezbûrun imâmeti câiz olur mu? el-Cevap: İmâmetden Zeyd azl olunub Amr’a tevcih olunmak lazımdır.”²⁵⁰

(43) “Mesele: Zeyd-i imam meddi, kasrı ve ihfa ve izharı ve muhaffef ve müşeddedi ve tefhim ve terfiki ve se ile sin’i, dad ile zâ’yi ve zel ile ze’yi fark etmese imâmeti câiz olur

²⁴⁶ İbn Âbidîn, *Reddû’l-muhtâr*, 1/532.

²⁴⁷ Ebussuûd, *Fetâvâ-yı Ebussuûd* (İsmihan Sultan, 241), 28a.

²⁴⁸ Demir-Günay, *Şeyhülislâm Ebussuûd*, 78.

²⁴⁹ Ebussuûd, *Fetâvâ-yı Ebussuûd* (İsmihan Sultan, 241), 28a-b.

²⁵⁰ Ebussuûd, *Fetâvâ-yı Ebussuûd* (İsmihan Sultan, 241), 29b.

mu? el-Cevap: Azli lazım olur. Bazı suverdeki kütüb-i fetâvâda mesturdur. Salatı dahi fâsid olur.”²⁵¹

Uzatılarak okunacak harfî kısa, kısa okunacak harfî uzun; şeddeli harfî şeddesiz, şeddesiz harfî şeddeli, idgamlı okunacak yeri idgamsız, idgamlı okunmayacak yeri idgam yaparak okumakla namaz bozulmaz. Ancak manayı değiştirirse namaz bozulur.²⁵² Sun’ullah Efendi namazın hükümlerini ve tecvid kurallarını bilmeyen, manada fâhiş derecede hata yapan imamın kıldırıldığı namazı câiz görmemiştir:

(44) “Mesele: Namazın sıhhat ve fesad açısından namazın hükümlerini bilmeyen, sakini harekeli, harekeliyi sakini kılan, uzunlu kısa, kısayı uzun yaparak güzel okumayan ve Kur’an’ın i’rabında manasını fâhiş derecede değiştirecek bir hata yapan imam hakkında insanların önderi, büyük âlimlerin efendisinin sözü nedir? İmametî câiz midir yoksa zararsız mıdır? el-Cevap: Vehhab sahibi Allah’tan sevaba nail olmuştur. el-Cevap: Câiz değildir.”²⁵³

Fakihlerin ekserisi, İhlâs sûresinde geçen "Allahü ehad" deki "dâl" harfinin, "Allahü ehat" şeklinde "te" gibi okumanın namazı bozacağı görüşündedir.²⁵⁴ Ebussuûd Efendi “Leheb” ve “İhlâs” sûrelerinde uygulanacak olan kalkale harflerine dikkat edilmesi, “be” ve “dal” harflerinin şiddetli bir şekilde okunması gerektiğini ifade etmiştir:

(45) “Mesele: Zeyd-i imam sûre-i Tebbet’de vâki olan “ve mâ kesebe” “hammâlete'l-hatab” “min mesed” ve sûre-i ihlâs’da “ehad” ve “samed” ve bunlar misâli ki âhirinde hurûf-ı kalkale olan kelimeleri vakf ettikde şiddet ile vakf şer’an câiz olur mu? el-Cevap: Teşdîd sarîh olıcak olmaz.”²⁵⁵

2.3. NAMAZDA HATALARLA İLGİLİ SORUNLAR

2.3.1. Namazı Bozan ve Bozmayan Haller

Bir namazın şart ve rükünlerinden birinin eksik olması durumunda o namaz bozulur. Namaza başlandıktan sonra bu şart ve rükünlerde bazı şeylerin bulunmasından dolayı da namaz bozulabilir. Namazın bozulma durumu fıkıh dilinde “fâsid” veya “bâtıl” tabirleriyle ifade edilmektedir. Namazı bozan şeylere ise “Müfsidat-

²⁵¹ Sağır Mehmed Efendi Boyabâdî, *Mecmûatü'l-fetâvâ* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, 1067), 4a.

²⁵² İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 1/614.

²⁵³ Sun’ullah Efendi, *Fetâvâ-yı Sun’ullah Efendi* (H. Hüsnü Paşa, 502), 2b; Arslan, *Şeyhülislâm Sun’ullah Efendi*, 59.

²⁵⁴ Komisyon, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 1/78;

²⁵⁵ Ebussuûd, *Fetâvâ-yı Ebussuûd* (İsmihan Sultan, 241), 27b-28a.

ı salât" adı verilir.²⁵⁶ İmamet bağlamında imamın yapmış olduğu fiiliyatların namazı bozup bozmayacağı durumları 16. asır fetvalarına da yansımıştır.

Bir kimse, namaz kılarken başına sardığı sarığın bükümüne veya elbisenin fazla kısmına secde edeceği zaman dikkat etmesi gerekir. Bunlar sert, temiz ve alna bitişik olduğu takdirde yapılan secde câizdir. Bu sertliğin hissedilmesine mani olacak pamuk vb. yumuşak bir şey üzerine secde edilemez.²⁵⁷ Aynı şekilde Ebussuûd Efendi'nin fetvasında olduğu gibi dülbendin sarılı kısmı yumuşak olursa imâmet sahih olmaz:

(46) “Mesele: Özürsüz dülbendinin kevri üzerine secde eden imamın imâmeti sahih olur mu? el-Cevap: Olmaz, kevri kalın olıcak.”²⁵⁸

Namazı bozan durumlardan bir tanesi de “amel-i kesîrde” bulunmaktır. “Amel-i kesîr”, namazda çok veya aşırı hal ve harekette bulunmak demektir. Namaz kılan kişi namazda olmayan kişilere, namazda olunmadığı izlenimini vermemesi gerekir. Ancak bunun için bir ölçü getirilmiştir. Bu bakımdan, namaz içinde namazın ruhuna aykırı eylemlerde bulunmak veya bir davranış sergilemek, dışarıdan bakana namazda olunmadığı izlenimini veriyorsa “amel-i kesîr” çerçevesine girer.²⁵⁹ Ebussuûd Efendi'nin fetvasına göre namaz içerisinde yapılan ve çok sayılan işler ve hareketler namazı bozar. Az yapılan işler ise namazı bozmaz:

(47) “Mesele: Zeyd-i imamın her bir secdede dülbendi çıkıp iki eliyle geri başına giderse yahut iki eliyle dülbendin tutub secde eylese kendinin ve cemâatin namazları fâsid olduğu takdîrce îâdesi lâzım olur mu? Süret-i ûlâda îâde lâzımdır. Sâîde lüzûm müttefakun aleyh değildir.”²⁶⁰

Namazı bozan veya bozmayan hallerden birisi de uyku halidir. Uyku hali gayrı ihtiyari bir şekilde namaz halinde kıyamda veya rükûda olursa abdesti de namazı da bozmaz.²⁶¹ Namaz kılan kişi veya imam bu halde, kıraatte ne okuduğunu bilmese dahi İbn Kemal'e göre namaz fâsid olmaz:

(48) “Mesele: Bir kimse namazda kıyamdayken nevm galebe edip, imam ne okuduğunu bilmese namazı fâsid olur mu? el-Cevap: Olmaz.”²⁶²

²⁵⁶ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadir*, 1/395.

²⁵⁷ Serahsî, *Mebûsât*, 1/365.

²⁵⁸ Velî b. Yusuf, *Mecmûa* (İsmihan Sultan, 223), 9a; Ebussuûd, *Fetâvâ-yı Ebussuûd* (İsmihan Sultan, 241), 17b; Demir-Günay, *Şeyhülislâm Ebussuûd*, 59.

²⁵⁹ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 1/603.

²⁶⁰ Velî b. Yusuf, *Mecmûa* (İsmihan Sultan, 223), 9a; Ebussuûd, *Fetâvâ-yı Ebussuûd* (İsmihan Sultan, 241), 11a; Demir-Günay, *Şeyhülislâm Ebussuûd*, 60.

²⁶¹ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 1/603.

²⁶² İbn Kemal, *Fetâvâ-yı İbn Kemal* (Nuruosmaniye, 1967), 7a; İnanır, *Şeyhülislâm İbn Kemal*, 59.

Namazda özürsüz olarak ve birinin çarpması sonucu elinde olmayarak arka arkaya hiç durmadan atılan en az üç adım namazı bozar. Aynı şekilde namaz kılınan yerden başka bir yere götürülme halinde de namaz bozulur. Bir özür olmaksızın namazda ardarda olmamak kaydıyla birkaç adım atmak namazı bozmaz fakat mekruhtur.²⁶³ Ebussuûd Efendi namazda iken ayak uzunluğu kadar atılan adımın namazı bozmayacağı fetvasını vermiştir:

(49) “Mesele: Zeyd-i imam salâtda iken bir kadem ileri ya geri varmak ile şer’an salâtına hâlel gelür mi? el-Cevap: Kadem uzunlu mikdarı ile fâsid olmaz.”²⁶⁴

Namazda kıyam, rükû ve secde yapılırken, ellerin özürsüz olarak konulması gereken yerlere konulmaması mekruhtur. Secde yaparken dizlerden önce elleri yere koymak ve secdeden kalkarken dizlerden önce elleri kaldırmak mekruhtur. Ancak özür sebebiyle bu şekilde yapılabilir. “Ta’dil-i erkân”, Ebû Yûsuf’a göre farzdır. Onun için kıyam, rükû ve secdenin her rüknünü hakkıyla yerine getirmek gerekir. Secdenin tam yapılmasının ölçüsü ise, secdede elleri secde yerine sakın oluncaya değin koyup, celseye kalktığı vakit bir tesbih süresi oturup sonra ikinci secdeye varmaktır.²⁶⁵ Bu ölçüyü kaçırmak ta’dile aykırı olur. Ebussuûd Efendi de ta’dili erkâna aykırı hareket eden bir imamın namazını iade etmesi gerekir fetvasını vermiştir:

(50) “Mesele: Zeyd-i imam imâmet eder iken ellerini secdelerde bağlasa ellerin kaldırmayub başını kaldırub secde eylese namazına Şer’an nesne lâzım gelür mi? Beyân buyurulub müsâb oluna. el-Cevap -Allah-u a’lem: Cülûsa akreb ise i’âde-i salât lâzımı değıl amma min ba’d eylemeye. Eğer sücûde akreb ise lâzımdır.”²⁶⁶

2.3.2. Sehv Secdesi

Sehv secdesi, namaz içerisinde meydana gelen yanılma, unutma veya dalgınlık gibi durumlardan dolayı namazın sonunda yapılan secdedir. Unutarak bir rüknün tekrarlanması, öne alınması veya geciktirilmesi ya da bir vacibin terki veya te’hiri hâlinde eksikliğin telafi edilmesi için sehv secdesi yapılması vaciptir.²⁶⁷

Cemaat halinde kılınan namazlarda imamın yanılması, unutması veya dalgınlık göstermesi halinde de sehv secdesi gerekir. Sehv secdesi imam için asaleten, kendisine uyan cemaat içinse uymuş olma bakımındandır. Ancak imama uyan cemaatten birisinin

²⁶³ İbnü’l-Hümâm, *Fethu’l-Kadir*, 1/297.

²⁶⁴ Velî b. Yusuf, *Mecmûa* (İsmihan Sultan, 223), 9a.

²⁶⁵ İbn Âbidîn, *Reddû’l-muhtâr*, 1/464-465.

²⁶⁶ Ebussuûd, *Fetâvâ-yı Ebussuûd* (Şehid Ali Paşa, 2868), 109b.

²⁶⁷ Komisyon, *el-Fetâva’l-Hindiyye*, 1/125.

sehv secdesini gerektirecek bir durumu yapması halinde ne kendisine ne de imama sehv secdesi yapmak gerekmez.²⁶⁸

Namazın son oturuşunda imam teşehhüd miktarı oturduktan sonra dizleri yerinden kaldırıp ayağa kalkmadan tekrar oturup “salli” dualarını okusa Ebussuûd Efendi’ye göre sehv secdesi gerekmez. Ancak beşinci rek’ata kalkarsa, henüz secde yapmadan hatırlayıp döner ve selam verirse sehv secdesi gerekir. Fakat beşinci rek’at için secdeye varıldığında buna bir rek’at daha eklenilir. Bu durumda önceki dört rek’at ile farz tamamlanmış olur. Fazladan kılınan iki rek’at da nafile sayılır. İstihsanen sehv secdesi yapılması gerekir.²⁶⁹

(51) “Mesele: Zeyd-i imam kâ’de-i âhîrede mikdar-ı teşehhüd oturub yine rukbeteynini yerinden kaldırub salât-ı duasını okuyub selam verse secde-i sehv lazım olur mu? el-Cevap: Lazım olmaz. Kıyama akreb olmayacak.”²⁷⁰

Ebussuûd Efendi’nin bu fetvası ile aşağıdaki fetvası aynıdır. Ancak imamla cemaat arasında yaşanan ihtilaf durumu farklıdır. İmamla cemaat arasında ihtilâf olduğu takdirde örneğin cemaat namazın üç, imam dört rek’at kılındığını söylese; eğer imam dört kıldırıldığına eminse, cemaatin üç kılındı ifadesine itibar edilmez. Ancak imam dört kıldırıldığından şüpheliyse, cemaatin sözüne itibar edilir.²⁷¹

(52) “Mesele: Zeyd-i imam namazda ben kâ’de-i âhîrede kable’s-selam rukbeteynini kaldırdım deyub cemaatin bazısı kaldırmadın rukbeteynin üzerine geldin’ deseler hangisinin kavline amel olunur? el-Cevap: Bu hilâfın semeresi yokdur. İmâm secde etmiş olur cemaatin lâzım değil iken ettin deyû nizâ’ ederlerse lağvıdır secde-i sehv etmekde zarar yokdur.”²⁷²

Bir namazda okunan âyet ve sûre tekrarlınsa veya bir sûre iki rek’atta da okunsa kılınan namaz nafile namaz ise mekruh değildir. Farz namaz ise başka bir sûre bilmemek veya unutmak gibi bir özrü bulunmadıkça mekruh olur. Ancak böyle bir kimsenin âyet ve sûreler ezberlemesi gerekir. Namazlarda sûre ve âyetleri sırası üzere okumak gerekir. Namazın bir rek’atında bir sûrenin başından veya ortasından, diğer rek’atında da başka bir sûrenin başından veya sonundan âyetler okunabilir. Aynı şekilde kısa sûrelerden en az iki sûre ya da aynı sûreden en az iki âyet atlayıp başka bir sûre veya âyet okumakta sakınca yoktur. Unutma veya dalgınlık olmadıkça, aynı rek’atta bir

²⁶⁸ İbnü’l-Hümâm, *Fethu’l-Kadir*, 1/498-524.

²⁶⁹ Mevsilî, *el-İhtiyar*, 1/72.

²⁷⁰ Ebussuûd, *Fetâvâ-yı Ebussuûd* (İsmihan Sultan, 241), 13a.

²⁷¹ Komisyon, *el-Fetâva’l-Hindiyye*, 1/84.

²⁷² Ebussuûd, *Fetâvâ-yı Ebussuûd* (İsmihan Sultan, 241), 13a.

âyetten diğer âyete atlamak mekruhtur.²⁷³ Fakat bu durum Ebussuûd Efendi'nin fetvasında olduğu gibi sehiv secdesi yapmayı gerektirmez:

(53) “Mesele: Zeyd-i imam rek’at-i ûlâda kırâat ettiği âyetin rek’at-i sâinde üzeri yanındaki âyeti okusa şer’an secde-i sehiv lazım olur mu? el-Cevap: Olmaz.”²⁷⁴

Mesbûk kılamadığı rek’atları tamamlamak için imamın selam vermesini bekler. İmam selam verdikten sonra kalkar. Selamdan önce kalkması tahrimen mekruhtur. İmamın namazda yaptığı hatada mesbûk ister olsun ister olmasın mesbûkun da sehiv secdesini yapması gerekir. Bundan dolayı mesbûk, selam verildikten hemen sonra kıyama kalkmamalıdır. Sehiv secdesi yapılıp yapılmayacağını beklemelidir. Mesbûk oturuşta “salli, bârik ve rabbena” dualarını okumaz, “tahiyyatı” okur ve imamın selam vermesini bekler. Unutarak veya dalgınlıkla imamla birlikte selam veren mesbûk ayağa kalkar ve namazını tamamlar. Böyle bir durum için kendisine sehiv secdesi gerekmez. Ancak imamla beraber selam verilmesi gerektiğini düşünüp, imamdı önce veya sonra selam vermesi halinde bu kasıtlı selam olacağı için namaz bozulur.²⁷⁵

(54) “Mesele: İmam kade-i ahirede teşehhüdde oturdukda mesbûk olan Zeyd imam selam verince bile oturup imama tâbiyetle teşehhüd okuyup tasliye etse secde-i sehiv lazım olur mu? el-Cevap: Olmaz. Suret-i mezburede mesbûk imamla bir yanına selam verip ba’dehü tedarik edip kıyama kalksa şer’an secde-i sehiv lazım olur mu? el-Cevap: Olur.”²⁷⁶

2.4. İMAMLARIN GÖREV MAHALİYLE İLGİLİ SORUNLAR

2.4.1. Camide Saf Düzeni

Cemaatle kılınan namazlarda erkeklerle kadınların namazlarını daha huşu içersinde kılmaları için saf düzeni önemlidir. İmamın arkasına sırasıyla erkekler, erkek çocuklar ve kadınlar saf bağlarlar. Bu sıranın erkekler ve kadınlarca gözetilmesi farzdır. Kadınlarla erkeklerin namazda bir hizada bulunmasına fıkıh dilinde “muhâzâtü’n-nisâ” adı verilir. Bir kadın veya buluğ çağına ermiş bir kız, erkekle aynı hizada cemaatle namaz kılacak olursa kadının arkasındaki ve iki yanındaki erkeklerin namazı bozulur. Bunun için kadınların en geride saf tutması gerekir.²⁷⁷ İbn Kemal’in yetişkin kızla ilgili aynı hükmü verdiği tespit edilmiştir:

²⁷³ İbn Âbidîn, *Reddû’l-muhtâr*, 1/546.

²⁷⁴ Ebussuûd, *Fetâvâ-yı Ebussuûd* (İsmihan Sultan, 241), 18b.

²⁷⁵ Hüseyin Kayapınar, “Mesbûk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/267; Zenbilli Ali Efendi, *Muhtârât*, 26.

²⁷⁶ Ebussuûd, *Fetâvâ-yı Ebussuûd* (İsmihan Sultan, 223), 18a; Demir-Günay, *Şeyhülislâm Ebussuûd*, 80.

²⁷⁷ İbn Âbidîn, *Reddû’l-muhtâr*, 1/87.

(55) “Mesele: On beş on altı yaşında oğlan salâta sevabını kastedip ön safa durmak diledikte, imam olan kişi dese ki; “Senin arkanda ve iki tarafında olan kimselerin namazı fâsid olur.” diye menetmek istese, şer’an kadir olur mu? el-Cevap: Olur, dediği oğlan müştahât ise.”²⁷⁸

2.4.1. Namaz Kılma Yerleri

İmam ile imama uyanların namaz kılma yerleri mesafe olarak birbirlerine çok uzak olmaması gerekir. Birbirleri arasında bir ırmak veya yol veya yüksek bir duvar bulunması gibi, aşırı uzaklık ve yükseklikte imama uymak sahih olmaz.²⁷⁹ Ebussuûd Efendi mescid ile sofa arasından geçen bir yol yok ise imama iktidanın câiz olduğu fetvasını vermiştir:

(56) “Mesele: Bir mescid önünde kapısının iki tarafında sofa olup mabeyn-i mescidin kapısına yol olsa bir sofada imam cemaatle namaz kılıp iki sofanın mabeyninde mescidin içine ve taşına mürur ederken aher sofadan ol sofada olan imama iktidâ câiz olur mu? el-Cevap: Câizdir mabeyninde tarik yok ise.”²⁸⁰

Mescidin sofa, taşra ve hucurat gibi yerlerinde imama iktida ederek kılınan namazlarla ilgili hususlar fetvalara yansımıştır:

(57) “Mesele: İmam, cemaat ile mescidin içinde namaz kılsa, Amr mescidin dışarı sofasında imama iktidâ eylese, câiz olur mu? el-Cevap: Câiz olur, imamın haline vâkıf olursa ve illa câiz olmaz.”²⁸¹

İbn Kemal ve Ebussuûd Efendi, sofa ve hucuratta namaz kılan birisi imamın kıldırıldığı namaza vakıf olursa namaz sahih olur fetvasını vermiştir. Ebû Hanife de imama uymuş olan kimsenin, imamın hareketlerini birbirine karıştırmaması durumunda namazının sahih olmayacağı görüşündedir.²⁸²

(58) “Mesele: Bir caminin ya da mescidin içinde olan hücerâtda ve büyük pencerelerde imama iktidâ idüb namaz kılmak mümkün olsa onlarda i’tikaf câiz olur mu? el-Cevap: Olur.”²⁸³

İmam Şâfi’ye göre mescidin içerisinde olmak kaydıyla imam mescidin bir ucunda, iktida eden cemaatte bir ucunda namaz kılsa, imamlık sahih olur. Ancak aralarında engelleyen bir şey bulunmamalıdır. Avlu vb. gibi yerlerde mescidin hükmüne

²⁷⁸ İbn Kemal, *Fetâvâ-yı İbn Kemal* (Nuruosmaniye, 1967), 7b-8a; İnanır, *Şeyhülislâm İbn Kemal*, 59.

²⁷⁹ Komisyon, *el-Fetâvâ’l-Hindiyye*, 1/87.

²⁸⁰ Ebussuûd, *Fetâvâ Ebussuûd* (İsmihan Sultan, 223), 18b; Demir-Günay, *Şeyhülislâm Ebussuûd*, 83.

²⁸¹ İbn Kemal, *Fetâvâ-yı İbn Kemal* (Nuruosmaniye, 1967), 108b; İnanır, *Şeyhülislâm İbn Kemal*, 51.

²⁸² Ceziri, *İslâm Fıkhi*, 2/580-590.

²⁸³ Velî b. Yusuf, *Mecmûa* (İsmihan Sultan, 223), 34a; Ebussuûd, *Fetâvâ-yı Ebussuûd* (İsmihan Sultan, 241), 43b; Düzdağ, *Şeyhülislâm Ebussuûd*, 63.

tabidir.²⁸⁴ Bu itibarla bu şekilde olan yerlerde imamı ve imamı görenleri görmek şart değildir. Cemaatin, hoparlör veya aradaki aktarıcılar sayesinde imamın intikal tekbirlerini duyması halinde, imama uymaları sahihtir.²⁸⁵ Sun’ullah Efendi’ye bir gemide cemaatle namaz kılarken zorunlu halde imamın yüksek bir yerde cemaatin ise aşağı bir yerde imama uymasında kerahât olup olmadığı sorulmuştur. Sun’ullah Efendi ise bu konunun ihtilâflı olduğunu ve daha layık olanı yapmak için aykırı davranmamak gerektiğini ifade etmiştir:

(59) “Mesele: Bir sefine içinde cemâat ile namaz kılındıkda mekânda müzâyaka olmağla imam başka bir mürtefi’ yerde kılvirüb cemâat aşağıda dursa zaruretle olacak zikr olunan namaz da kerâhat olur mu? el-Cevap: İhtilâf vardır evlâ itmekdir ve lehü ufiye anhu.”²⁸⁶

Gemilerde cemaat ile namaz kılınabilir. Bir gemide bulunan cemaat başka bir gemideki imama uyamaz. Ancak gemiler yan yana ise zahmetsiz birinden diğerine inilip biniliyorsa imama uymak câizdir. Aynı gemide ise diğer hükümler geçerlidir.²⁸⁷

2.5. İMAMA İKTİDA EDENLERLE İLGİLİ SORUNLAR

2.5.1. Namazda İktida

Cemaatle namaz kılan birisinin imama uyarak namaz kılmasına “iktida” denir. Başka mezhepten olan bir imamın arkasında namaz kılınıp kılınmayacağı meselesi 16. asır fetvalarında geçer. Mezhep farklılığı namazda iktidaya engel değildir.²⁸⁸ Zira Ebussuûd Efendi farklı bir mezhepten olan birinin imama uyarak namazı cemaatle kılmasında bir sakınca yoktur fetvalarını vemiştir:

(60) “Mesele: Zeyd-i Hanefî imama iktida ettikten sonra namazın içinde iken imamın Şâfiî idiğini bilip namazın Şâfiî ile tamam eylese Zeyd’in namazı sahih olur mu, beyan buyurula? el-Cevap: Olur.

(61) “Mesele: Hanefî imam Şâfiîye iktida eylemek câiz olur mu? el-Cevap: Şâfiî mezhebince bir fiil-i bâtl eylemedi ise olur.”²⁸⁹

Muktedi, imamın kendi mezhebinden olup olmadığını veya kendi mezhebine göre uygun olmayan haller içinde bulunup bulunmadığını araştırması gerekmez. Ancak iktida ettiği kişide, kendi mezhebine göre abdesti bozan bir durumun ortaya çıktığını

²⁸⁴ Ceziri, *İslâm Fıkıhı*, 2/580-590.

²⁸⁵ İbn Âbidîn, *Reddû ’l-muhtâr*, 2/255.

²⁸⁶ Sun’ullah Efendi, *Fetâvâ-yı Sun’ullah Efendi* (H. Hüsnü Paşa, 502), 2b; Ünalı, *Sun’ullah Efendi*, 65.

²⁸⁷ Komisyon, *el-Fetâva ’l-Hindiyye*, 1/144.

²⁸⁸ Komisyon, *el-Fetâva ’l-Hindiyye*, 1/89.

²⁸⁹ Velî b. Yusuf, *Mecmûa* (İsmihan Sultan, 223), 9b; Ebussuûd, *Fetâvâ* (İsmihan Sultan, 216), 113a; Demir-Günay, *Şeyhülislâm Ebussuûd*, 61-62.

bilen kişinin o imama uyması sahih olmaz. Meselâ Şâfiî mezhebine göre kan abdesti bozmaz, Hanefî mezhebine göre bozar. Bir imamın herhangi bir yerinde kan gören ve abdest almadığını yakînen bilen Hanefî bir kimsenin o imama uyması sahih olmaz. Mâlikî ve Hanbelîler imamın namazının kendi mezheplerine göre sahih olması halinde farklı mezhepten olan birisinin iktidası kendi mezhebine uymasa bile sahih olur.²⁹⁰ Ebussuûd Efendi abdesti bozan bir fiil gerçekleşmediği ve şüpheye düşülmediği sürece başka mezhepten olan imama iktidanın câiz olduğunu belirtmiştir:

(62) “Mesele: Bir camide mezahib-i erbaa üzerine dört defa cemaat cem’ olup evvela Şâfiî kılıp bazı Hanefî, Şâfiî imamına iktida eyleseler şer’an câiz olur mu? el-Cevap: Abdestinde hâlel yok idiğine itikad edicek olur.

(63) Mesele: Bazı Hanefiler “Şâfiîler’in abdestinde şüphe ederiz iktida etmeziz” deseler mezburlara nesne lazım olur mu? el-Cevap: İştibah olıcak iktida etmemek gerekdir.”²⁹¹

Mescid-i Harâm’da dört büyük mezhebe ait namaz kıldırma yerlerini ifade etmek için “makâmât-ı erbaa” ya da “mevâkifü’l-eimme” tabiri kullanılmıştır. Kendilerine ait yerlerde imamlar kendi mezhep mensuplarına namaz kıldırılmışlardır. Bu uygulamanın Memlûklüler döneminde başladığı, dört mezhep için birer imam tayin edildiği ve her bir imamın vakit namazlarını kendi mihraplarında kıldırma karar verildiği ifade edilmiştir. Makâmât-ı erbaanın bulunduğu zamanlarda ayrı ayrı oluşturulan cemaatlerde mezhepler sırasıyla vakit namazlarına durmuş, akşam namazının vaktinin kısa olması sebebiyle akşam namazı tek cemaatle kılınmıştır. Fakihler, farklı mezhebe göre kılınan namazın hükmü açısından bu konuyu ele alarak aynı mescidde birden fazla cemaatin oluşmasını câiz kabul etmiştir. Kâbe’de vakit namazlarının ayrı mezhepler ve cemaatler halinde kılınması uygulamasına Abdülazîz b. Suûd döneminde son verilerek mezhep imamlarına ait makamlar Kâbe çevresinden kaldırılmıştır.²⁹²

“Başka bir mezhepten olan imam, namazda iken muktedinin mezhebine göre namazı bozan bir davranışta bulunursa, muktedînin namazı fâsid olur” şeklinde bir içtihat vardır. Ancak bu konudaki daha isabetli yaklaşım, imamın kendi mezhebine göre namazı bozulmadığı sürece, hangi mezhepten olursa olsun ona uyan kişinin de

²⁹⁰ İbn Âbidîn, *Reddû’l-muhtâr*, 2/302-303.

²⁹¹ Ebussuûd, *Fetâvâ-yı Ebussuûd* (İsmihan Sultan, 241), 11a.

²⁹² Salim Ögüt, “Makâmât-ı Erbaa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/415.

namazının sahih olduğu görüşüdür.²⁹³ Sun'ullah Efendi namazı bozma durumlarından birinin olması ihtimaline karşılık iktida edip etmeme konusuna ihtiyatlı cevap vermiştir:

(64) “Mesele: Şafî‘ü’l-mezheb olan Zeyd’in Hanefî olan kavme imâmeti câize olur mu? el-Cevap: Hilâf vardır müfsid-i salâtı ma'lûm olmayacak câize demişlerdir ehvat iktidâ etmemekdir ve lehû ufiye anhû.”²⁹⁴

Ebussuûd Efendi, Hanefî mezhebinden olan bir kimse sabah namazlarında kunut duasını okuyan Malikî veya Şafîî bir imama iktida ederse susar, kunut duasını okumaz. Okumak istediğinde ise gizlice okur fetvasını vermiştir. Tam tersi durumda Şafîî mezhebinden olan kimse, rükûdan doğrulduktan sonra zaman bulduğu takdirde kunut duasını okur yoksa kunut duasını terk eder. Ancak mezhepteki diğer bir görüşe göre imam selam verdikten sonra ayrı olarak sehiv secdesi yapar, yapmasa da namazı sahih olur.²⁹⁵

(65) “Mesele: Bu surette İmam Şafîî'ye iktida ettikte mücerred imamla bile kunut okumak şer'an câiz olur mu? el-Cevap: Okumayıp şöyle durmak gerekdir eğerçi okumak dahi tecviz olunmuştur.”²⁹⁶

İmama uyan cemaat, kıyamda “sübhanek” ve “eûzü-besmele, rükû ve secdelerde “tesbihat”, oturuşta ise “tahiyyat” gibi dua ve zikirleri imama uyarak okur. Fakat Ebû Hanife ile Ebû Yûsuf'a göre, imam kıyamda kıraat ederken imamın aşikâre okuduğu yeri dinler ve susar. Onlara göre sesli okunan namazlarda cemaatin okuması tahrimen mekruhtur. Çünkü cemaat imama uymakta imam ise öncülük etmektedir. İmam Muhammed, kıraatın gizli olduğu namazlarda cemaatin da kıraat yapmasını câiz görür. Şafîî ve Hanbelîlere göre ise, imamın gizli okuduğu namazlarda muktedi de gizlice okur.²⁹⁷ İbn Kemal'e göre imam tekbir aldıktan sonra “sübhanek” duasını okumasa namaz câiz olur. Ayrıca O, kıraat başlamışken imama uyan cemaatin “sübhanek” duası ve “euzü-besmeleyi” okumayıp susması gerektiğini ifade eder:

(66) “Mesele: İmama iktidâ ettikten sonra “sübhanek” ve “eûzü besmele” okumasa namazına şer'an ne lazım olur? el-Cevap: Nesne lazım olmaz.”²⁹⁸

(67) “Mesele: İmam cehr ile namazda kıraat ederken gelip iktidâ eyleyen kimse “sübhanek”, “eûzü besmele” okusun mu? el-Cevap: Okumasın, Kur'an dinlesin.”²⁹⁹

²⁹³ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 2/302-303.

²⁹⁴ Sun'ullah Efendi, *Fetâvâ-yı Sun'ullah Efendi* (H. Hüsnü Paşa, 502), 2b.

²⁹⁵ Merğînânî, *el-Hidâye*, 1/66.

²⁹⁶ Ebussuûd, *Fetâvâ-yı Ebussuûd* (İsmihan Sultan, 241), 11a.

²⁹⁷ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 1/547.

²⁹⁸ İbn Kemal, *Fetâvâ-yı İbn Kemal* (Nuruosmaniye, 1967), 112b; İnanır, *Şeyhülislâm İbn Kemal*, 57-58.

Fasıkın, bid'at sahibinin ve açıktan haram işleyenin imâmeti tahrimen mekruhtur. İmam Muhammed'e göre, bunlara uymak câiz değildir. Bid'at sahibine uymaksa kerahetle câizdir ancak inancı küfre götürmemelidir. Eğer inancı küfrü götürüyorsa Hanefilere göre ona uymak câiz olmaz.³⁰⁰ Ebussuûd Efendi ikitidaya mani bir durumun olması ve bilinmesi halinde imama uymanın câiz olmayacağı fetvasını vermiştir:

(68) “Mesele: Adavet-i diniyesi olan Zeyd, Amr-ı imam için “Ardında namaz kılmayın eğer kılsanız melunlarısınız” dese şer'an ne lazım olur? el-Cevap: İmamın iktidaya mani' hali var ise nesne lazım olmaz ve illa re'y-i hâkim ile ta'zir-i şedid câizdir.”³⁰¹

(69) “Mesele: Zeyd-i imam eshab-ı cehim nara mutad olup asla müteallim olmamakla istirahat olmalarına itikad eylese ne lazım olur? el-Cevap: İtikadının butlanını anda varıcak göre iktida olunmaz.”³⁰²

2.5.2. İmama Uyanın Halleri

İmama uyarak namaz kılan muktedi için üç durum söz konusudur. Fıkıh literatüründe imama uymanın halleri bahsinde bu durum “müdrık”, “lahik” ve “mesbûk” kavramları ile ifade edilir. Namazı başından sonuna kadar bütün rek'atlarıyla imamla birlikte kılan kimseye müdrık denir.

İmama birinci rek'atın rükûsunda yetişen kimse müdrıktır. Cemaatle kılınan namazın sevabı, tek kılmaktan yirmi yedi derece daha fazla olduğu için cemaat olunan yerde tek başına namaz kılınmaz ve imama uyulur. Bir kimse tek başına bir farz namazı kılmaya başlasa, daha sonra bulunduğu mekânda kıldığı farz cemaatle kılınmaya başlansa, yalnız kılan secdeye varmamışsa namazı bırakır ve imama uyar çünkü böyle yapılması müstehaptır.³⁰³ Ebussuûd Efendi'nin fetvasıyla bağlantılı olarak nafîle bir namaza başlamış olan kimse, yanında cemaatle namaza başlanmış olsa, bu nafileyi iki rek'at olmak üzere kılar, ondan sonra selam verip cemaate katılır. Üçüncü rek'ata kalkmış ise, onu da dördüncü rek'atı tamamladıktan sonra cemaate katılıp imama uyar.³⁰⁴

²⁹⁹ İbn Kemal, *Fetâvâ-yı İbn Kemal* (Nuruosmaniye, 1967), 8a; İnanır, *Şeyhülislâm İbn Kemal*, 52.

³⁰⁰ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadir*, 1/360.

³⁰¹ Velî b. Yusuf, *Mecmûa* (İsmihan Sultan, 223), 9b; Ebussuûd, *Fetâvâ* (İsmihan Sultan, 216), 113a; 241, 17b; Demir-Günay, *Şeyhülislâm Ebussuûd*, 62-63.

³⁰² Velî b. Yusuf, *Mecmûa* (İsmihan Sultan, 223), 19a; Ebussuûd, *Fetâvâ-yı Ebussuûd* (İsmihan Sultan, 241), 31a; Düздаğ, *Şeyhülislâm Ebussuûd*, 69.

³⁰³ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 1/594; Döndüren, *Delilleriyle İslâm İlmihali*, 332.

³⁰⁴ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 2/510.

(70) “Mesele: Bir mescide ikindi sünnetinin evvelki rek’atında iken farza ikâmet olunup şüru’ olıncak Zeyd kıldığı sünneti bozup imama iktida etsin mi yoksa şuf’a-yı ûlayı tamam edip selam verip mi iktida etsin? el-Cevap: Bir rek’atı kaldı ise bir dahi kılıp selam verip iktida farza etmek gerektir daha ruku’ etmedi ise bozup farza uymak gerektir.”³⁰⁵

Ebussuûd Efendi sabah namazının sünnetini kılmadan, farz kılınan yere varan bir kimsenin hali için farzı kılmak evlâdır fetvasını vermiştir. Ancak sabah namazının kılındığını gören bir kimse şu şekilde hareket eder; cemaate yetişeceğini düşünürse hemen sabah namazının sünnetini kılar ve sonra imama uyar. Ancak imama yetişemeyeceğini düşünürse sünneti kılmaz ve imama uyar. Daha sonra kılamadığı bu sünneti kaza da etmez. Eğer sünneti kılmaya başlamışsa, sünnet namazı tamamlar, artık terk etmez. Zenbilli Ali Efendi ise, sabah namazına imama birinci rek’atta yetişen bir kimse önce sünneti kılar sonra imama uyar. Fakat ikinci rek’atta yetişen kimse önce imama uyar daha sonra güneş yükseldikten sonra kaza eder demiştir.³⁰⁶

(71) “Mesele: Zeyd sabah namazına varıp imam namaza durmuş olsa Zeyd sünneti kılıp dahi farza yetişmek mümkün olsa sünneti kılmak mı evlâdır yoksa farza iktida etmek mi evlâdır? el-Cevap: Farza iktida evlâdır.”³⁰⁷

İbn Kemal vaktin çıkma ihtimali düşüncesiyle farza iktida etmenin daha evlâ olduğunu ifade etmiştir. Öğle, ikindi ve yatsı namazlarının cemaatle kılınmaya başlanmış olduğunu gören kimse, bunların sünnetini terk eder ve imama uyar. Farz bittikten sonra kılmadığı öğle namazının ilk sünnetini kaza eder. İkindinin sünnetini vaktin keraheti gireceğinden kaza etmez. Yatsı namazının ilk sünneti ise gayri müekked bir sünnettir. Dilerse kaza eder, dilerse kaza etmez.³⁰⁸

(72) “Mesele: İmam ve cemaat sünnet kılıp farza ikâmet ettiklerinden sonra musalliden bir kimse gelecek evvel sünnet kılıp ba’dehû iktidâ etmek mi efdaldır yahut kılmayıp iktidâ etmek mi efdaldır? el-Cevap: İktidâ gerektir, zira sünnet tamam olunca belki farz fevt ola.”³⁰⁹

İmamla birlikte namaza başladıktan sonra namazın tamamını veya bir kısmını imamla birlikte kılamayan kimseye “Lâhik” denir. Lâhik, imamla birlikte namaza durduğu halde uyku, gaflet ve abdestinin bozulması gibi durumlar sebebiyle veya özürsüz olarak namazdan çıkar. Kaçırılan rek’atlar kaza edilir.

³⁰⁵ Velî b. Yusuf, *Mecmûa* (İsmihan Sultan, 223), 12b; Ebussuûd, *Fetâvâ-yı Ebussuûd* (İsmihan Sultan, 241), 17a; Demir-Günay, *Şeyhülislâm Ebussuûd*, 76-77.

³⁰⁶ Zenbilli Ali Efendi, *Muhtârât*, 27; Döndüren, *Delilleriyle İslâm İlmihali*, 333.

³⁰⁷ Ebussuûd, *Fetâvâ-yı Ebussuûd* (İsmihan Sultan, 223), 11b; Demir-Günay, *Şeyhülislâm Ebussuûd*, 55.

³⁰⁸ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 2/55.

³⁰⁹ İbn Kemal, *Fetâvâ-yı İbn Kemal* (Nuruosmaniye, 1967), 8b; İnanır, *Şeyhülislâm İbn Kemal*, 52.

İmama birinci rek'atın rükûundan sonra yetişen kimseye ise “mesbûk” denir. İkinci, üçüncü veya dördüncü rek'atlarda uyan kimse de mesbûk hükmündedir. Son rek'atın rükûundan sonra yetişen kimse mesbûk değildir, bütün rek'atları kaçırmış olur. Mesbûk'un hükmü; kaçırdığı rek'atları kazaya başladıktan sonra, tek başına namaz kılan kimse gibidir. Mesbûk selamdan sonra ayağa kalkar “sübhanek” duasını okur, “eûzü-besmele” çeker ve kıraata başlar. Çünkü bu kimse namazın ilk rek'atını kaza etmektedir. Kıraat terk edilirse namaz fâsid olur.³¹⁰ İbn Kemal öğle namazında son rek'ata yetişen bir kimsenin ilk oturduğu yapması, unutmaması ve akabinde kalan rek'atları tamamlaması gerektiğini ifade etmiştir:

(73) “Mesele: Mesbûk olan kimse öğle namazının bir rek'atına yetişip imam selam verdikten sonra kalkıp üç rek'at dahi kılıp, ol üç rek'atta bir rek'atın kılıp oturup teşehhüd okuyup, kalkıp iki rek'at dahi mi kılmak gerektir yoksa üç rek'atın kılıp dahi teşehhüd okuyup, kılmak mı gerektir? el-Cevap: Vech-i ûla üzere gerektir.”³¹¹

Mesbûk, dört rek'atlı namazların son rek'atında imama uysa, imam ile teşehhüde oturduktan sonra imamın selam vermesiyle ayağa kalkar. “sübhanek” duası, “eûzü-besmele”, Fâtiha sûresi ve bir miktar Kur'an ile rükû ve secdeleri yaptıktan sonra oturur. İlk oturuşta “tahiyyat” duasını okur ve ayağa kalkar. “Besmele” ile “Fâtiha”yı ve bir miktar daha Kur'an âyetlerini okuduktan sonra rükû ve secdeleri yapar ve ayağa kalkar. Yalnız “Besmele” ve “Fâtiha” ile rükû ve secdeleri yaparak son oturuşa varır. “Tahiyyat”, “salli-bârik ve rabbenâ” dualarını okuyup selam vererek namazını tamamlar.³¹²

Ebussuûd Efendi fetvasında, akşam namazının üçüncü rek'atında, dört rek'atlı bir namazın ise dördüncü rek'atında imama uyacak kimsenin haline cevap vermiştir. Fetvanın devamında ise daha önce ifade edilen sabah namazının sünneti ve farzı ile alakalı olarak farzı imamla birlikte kılamayacağını zanneden sünneti bırakıp farz için imama iktida etmeli ve sünneti kaza etmelidir, cevabını vermiştir:

(74) “Mesele: Salât-ı mağribde üçüncü rek'atta ve rubaîde dördüncü rek'atta müdrük olup imama iktida eden kimesne rek'at-ı bakiyeyi ne vecihle kılmak gerektir. Ve salât-ı subhda imam farzını kılar iken varıp kaçınıcı rek'at idüğün bilmeyen kimesne sünnet için niyet edip el bağladıktan sonra bozup dahi imama iktida eylese şüru'u ile üzerine lazım olup ba'de edai'l-farz kalkıp sünneti kılmak câiz olur mu? el-Cevap: Salât-ı mağribde iki rek'at kaza eder her birinde fâtiha sûreyi zamm edip mabeyinlerinde teşehhüd eder üç rek'atı üç oturuş ile kılmış olur. Salât-ı zuhurda imam selam verdikten sonra kalkıp zamm-ı sûre ile

³¹⁰ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 1/594.

³¹¹ İbn Kemal, *Fetâvâ-yı İbn Kemal* (Nuruosmaniye, 1967), 107b-108a; İnanır, *Şeyhülislâm İbn Kemal*, 51.

³¹² Komisyon, *el-Fetâvâ'l-Hindiyye*, 1/90.

bir rek'at namaz kılıp teşehhüd eder ondan sonra kalkıp iki rek'at dahi kılıp evlâsında zamm-ı sûre edip saniyede etmez ondan sonra teşehhüd edip selam verir. Salât-ı fecirde imama yetişmek zan ederse imama iktida edip sünneti ba'de'tt-ülü' kaza etmek gerekdir.”³¹³

Mesbûk, akşam namazının üçüncü rek'atında imama uysa, “sübhanek” duasını okur se sükût eder. İmamla birlikte rükû ve secdeleri yaparak teşehhüde oturur. İmam selam verdikten sonra ayağa kalkar ve “sübhanek” duası, “eüzü-besmele”, “Fâtiha” ve bir miktar daha âyet okur. Rükû ve secdelerden sonra oturur ve yalnız “tahiyyatı” okur. Sonra ayağa kalkar, “Besmele”, “Fâtiha” ve bir miktar daha âyet okuyarak rükû ve secdeleri yapar. Sonra son oturuş yaparak selam ile namazdan çıkar. Bu halde üç defa teşehhüde oturmuş olur. Bununla beraber mesbûk, ikinci rek'atın sonunda yanılarak teşehhüde oturmuyacak olsa, sehiv secdesi yapması gerekmez. Mesbûk kaza edeceği rek'atlarda, tek başına namaz kılan gibidir. Örneğin bir kimse sabah namazına birinci re'atın rükûsundan sonra imama uyacak olsa, mesbûk olmuş olur. Oturuşta yalnız "tahiyyat" duasını okur. Ebussuûd Efendi de “tahiyyat” duasından sonra sükût etmenin evlâ olduğu fetvasını vermiştir. Mesbuğun kalan rek'atı tamamlaması için nasıl hareket etmesi gerektiği İbn Kemal'e sorulmuştur. O da kalan rek'atın iki tarafa selam verildikten sonra tamam edilmesi gerektiğini ifade etmiştir:

(75) “Mesele: Muktedî, hemen bir rek'ata yetişse ama teşehhüde oturdukta bu dahi bile teşehhüd miktarı oturup ba'dehû imam selam vermeden kalkıp evvel bir re'katı kılıp yine oturup teşehhüd okuyup imamları bile selam verse, şer'an câiz midir yoksa imam selam verdikten sonra mı kılmak gerek? el-Cevap: İmam iki tarafına selam verdikten sonra kılmak gerek.”³¹⁴

(76) “Mesele: Zeyd-i mesbûk imam ile teşehhüden sonra duâsın bile okumak mı evlâdır (okumamak mı?) el-Cevap: Sükût vâcibdir.”³¹⁵

Böyle bir durumda mesbûk, imam selam verince, ayağa kalkar ve kaçırmış olduğu ilk rek'atı kılmaya başlar. "Sübhanek" duası ve “Eüzü Besmele”den sonra “Fâtiha” sûresi ile bir miktar âyet okur. Rükû ve secdeleri yaptıktan sonra oturup “tahiyyat, salî-bârik ve rabbenâ” dualarını okur ve selam verir.³¹⁶

³¹³ Ebussuûd, *Fetâvâ-yı Ebussuûd* (İsmihan Sultan, 241), 10a-b.

³¹⁴ İbn Kemal, *Fetâvâ-yı İbn Kemal* (Nuruosmaniye, 1967), 9a-b; İnânır, *Şeyhülislâm İbn Kemal*, 52.

³¹⁵ Ebussuûd, *Fetâvâ-yı Ebussuûd* (İsmihan Sultan, 241), 15b.

³¹⁶ Komisyon, *el-Fetâvâ 'l-Hindiyye*, 1/92.

2.6. İMAM VE MÜEZZİNLE İLGİLİ SORUNLAR

Ebussuûd Efendi, bir camide cemaatle namaz kılınırken imamın namazdaki intikal tekbirleri cemaat tarafından rahatlıkla duyulduğu takdirde, müezzinin ilâveten intikâl tekbiri almasına gerek görmemiştir:

(77) “Mesele: Mescidin imamının cehr ile tekbirin cemaat işidirler iken müezzini dahi cehr ile tekbir etmek lazım olur mu? el-Cevap: Lazım değildir amma tahrir-i kesir etmeyecek câizdir.”³¹⁷

(78) “Mesele: Bir mescide tekbir-i imam kifayet ederken müezzine cehren tekbir lazım olur mu? el-Cevap: Lazım olmaz amma etse zararı yoktur ifratla çağırıp yahut teganni eylemez ise.”³¹⁸

İntikâl tekbirlerinin alınması sırasında sesi çok süslemek ve yükseltmek namazı fâsid etmez. Ancak tekbir hurûfundan ziyâde iki harf hâsıl olursa namaz fâsid olur:

(79) “Mesele: İmamdan tekbir savtını işitirken müezzini tekbiri şiddet-i savtla ettiği takdirde namazına fesad var mıdır? el-Cevap: Amel-i kesir mertebesine varıp ya tahrir esnasında hemzeden yahud hadan iki huruf hâsıl olursa fesad verir cehr-i müfrit etmeyip ve teganni edip iki harf hâsıl olmaz ise vermez.”³¹⁹

İmamın sesi gelmez veya duyulmazsa, kendisine uyan biri tarafından tekbirler ve selam yüksek sesle tekrar edilir. Bu bir bildirim, bir tebliğdir. İftitah ve intikal tekbirleri birbirine karıştırılmamalıdır. İftitah tekbiri yerine intikal tekbiriyle namaza başlamaya niyet edilirse, namaza başlanmış olmaz. İmamın sesi duyulursa bildirime gerek yoktur, duyulduğu halde yapılan tebliğ mekruhtur. Buna müezzini olan kişiler dikkat etmelidirler.³²⁰ İbn Kemal ihtiyaç yokken ilave tekbir alan müezzinin namazının fâsid olmayacağı fetvasını vermiştir:

(80) “Mesele: İmam her ne ederse cemaat işitseler, müezzini cehr ile tekbir eylemeye ihtiyaç yokken müezzinin namazı fâsid olur mu? el-Cevap: Olmaz.”³²¹

Müezzini cemaati namaza kaldırmak için kâmet getirirken cemaatin namaz için ne zaman ayağa kalkacağı ve imamın ne zaman tekbir alacağı meselesi namazın adabı ile ilgilidir. İmam Ebû Hanife'ye göre müezzini "Kad kâmeti's-salât" yani "Namaz başladı" dediği anda namaza başlamak namazın adabındandır. İmam bu başlama

³¹⁷ Velî b. Yusuf, *Mecmûa* (İsmihan Sultan, 223), 7a; Ebussuûd, *Fetâvâ-yı Ebussuûd* (İsmihan Sultan, 241), 9a; Demir-Günay, *Şeyhülislâm Ebussuûd*, 47-48.

³¹⁸ Velî b. Yusuf, *Mecmûa* (İsmihan Sultan, 223), 7a; Ebussuûd, *Fetâvâ-yı Ebussuûd* (İsmihan Sultan, 241), 8a; Demir-Günay, *Şeyhülislâm Ebussuûd*, 51.

³¹⁹ Velî b. Yusuf, *Mecmûa* (İsmihan Sultan, 223), 6b; Ebussuûd, *Fetâvâ-yı Ebussuûd* (İsmihan Sultan, 241), 7b-8a; Demir-Günay, *Şeyhülislâm Ebussuûd*, 49.

³²⁰ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 2/255.

³²¹ İbn Kemal, *Fetâvâ-yı İbn Kemal* (Nuruosmaniye, 1967), 6b; İnanır, *Şeyhülislâm İbn Kemal*, 51.

hareketi ile müezzini tasdik etmiş olur. Bununla birlikte kâmet bittikten sonra namaza başlanılmasında da bir sakınca yoktur. Ebû Yûsuf'a göre uygun olan budur.³²² Ebussuûd Efendi, Ebû Hanife'nin içtihadıyla aynı fetvaları vermiştir:

(81) “Mesele: İmam tahrime-i ikâmet eden kimesne ne edaya geldiği vakit etmek gerektir? el-Cevap: “Kad kâmeti's-salât” dediği yerde etmek evlâdır demişlerdir.”³²³

(82) “Mesele: İmam farza şüru' etmeli oldukda müezzin kâmet getirecek “kad kâmeti's-salat” dediği zamanda şüru' etmek (mi) gerektir, yoksa tamam olduktan mı? el-Cevap: “Kad kâmeti's-salat” dedikde şüru' etmek gerek deyü mesturdur. İmameyn “Tamamda etmek cemaata esheldir” der.”³²⁴

İmam caminin resmi görevlisidir ve namazı kendisi kıldırmalıdır. O olmadığı zaman müezzin kıldırabilir. Sun'ullah Efendi, imamın olmadığı zamanlarda müezzinin ezan okuyup kâmet getirmesinin câiz olduğu fetvasını vermiştir:

(83) “Mesele: Bir mescidin imamı ahyânen gelmedikçe müezzini ezân okuyub ikâmet idüb imâmet eylese şer'ân kerâhat var mıdır? el-Cevap: Câizdir.”³²⁵

2.7. TERCİH SEBEBİYLE İMAMLIĞA UYGUN OLUP OLMAMASIYLA İLGİLİ SORUNLAR

2.7.1. Cemaatin İstemediği Birinin İmamlığı

Zenbilli Ali Efendi'ye göre, bir gurup insanın istemediği bir kimsenin imamlık yapması hususunda; cemaat, imamda bir haslet görür ve ondan hoşlanmazsa onun imamlık yapmasını istemeyebilir. Bu durumda kerih görülen kişinin imamlık yapması mekruhtur.³²⁶ Çünkü hadis-i şerifte şöyle buyurulmuştur: “*Kendisini istemedikleri halde bir cemaate imam olup öne geçen kimsenin namazını Allah Teâlâ kabul etmez.*”³²⁷ Ebussuûd Efendi bu durumda hâkime bildirmeyi, Sun'ullah Efendi ise cemaatin yapılmasını istemediği şeyden tevbe etmedikçe imâmetin başkasına verileceğini ifade etmiştir:

(84) “Mesele: Zeyd bir câmii şerîfin imamı hem hatîbi iken kâdî nâibi olub ... istikrâh etseler mezkûrun imâmeti ve hitâbete şer'le câiz olur mu? Beyân buyurulub müsâb oluna. el-Cevap: Allah-u a'lem. Yaramaz ef'âlî var ise hâkim gidermek (?) gerektir.”³²⁸

³²² İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 1/479.

³²³ Ebussuûd, *Fetâvâ-yı Ebussuûd* (İsmihan Sultan, 241), 17a.

³²⁴ Velî b. Yusuf, *Mecmûa* (İsmihan Sultan, 223), 7a.

³²⁵ Sun'ullah Efendi, *Fetâvâ-yı Sun'ullah Efendi* (H. Hüsnü Paşa, 502), 3a; Ünalı, *Sun'ullah Efendi*, 65.

³²⁶ Zenbilli Ali Efendi, *Muhtârât*, 21.

³²⁷ Ebû Dâvûd “Salât” 63.

³²⁸ Ebussuûd, *Fetâvâ-yı Ebussuûd* (Şehid Ali Paşa, 2867), 38b.

(85) “Mesele: İlm-i remle âlim olan Zeyd reml sebebi ile kâr edip imâmet ve hitâbet eylese bazı kimseler sen reml ile mukayyedsin imâmet ve hitâbetin câize değildir deyü Zeyd’i rencide etmeğe şer’ân kâdir olurlar mı? el-Cevap: Cihâtı ile kanâ’at eden müslime virülür Zeyd’den tevbe ve rücu’ olmaz ise ve lehû ufiye anhu.”³²⁹

2.7.2. Evli Olmayanın İmamlığı

İmamlıkta tercih sebeplerinden birisi de imamın evli olmasıdır. Şâfiîlere göre evli olan, bekâr olana tercih edilip öne geçirilir.³³⁰ Ebussuûd Efendi bekâr birisinin arkasında namaz kılmayız diyen cemaat için salih ve fakir olan bir kimsede kötülük ve şer şüphesi olmazsa kendisine sataşmak olmaz ancak heva ve hevesine düşkün olursa azli gerekir cevabını vermiştir:

(86) “Mesele: Bir mescide imam olan Zeyd on yıl ergen (bekâr) gezip cemaat “Teethül eyle yahut biz ergen ardında namaz kılmazız” deseler Zeyd’e ne lazım olur? el-Cevap: Re’y-i hâkim ile olur eğer bir salih fakir kimesne olup asla su’ ve şer tevehhüm olunmaz ise taarruz etmek lâıyk değildir taze kimesne olup heva tevekku’ olunur ise azl münasibdir.”³³¹

2.8. İMAMLIKTA LİYAKATLA İLGİLİ SORUNLAR

2.8.1. Hüsnânın İmamlığı

Doğuştan hem erkeklik hem de dişilik organına sahip bulunan veya erkek mi kadın mı olduğu tespit edilemeyen kişiye “hüsnâ” denir.³³² Ebussuûd Efendi hüsnânın imâmeti ile ilgili soruya imâmetinin olmayacağı yönünde fetva vermiştir. İslâm hukukunda cumhura göre hüsnânın kadınlara imamlığı câiz görülürken, erkeklere ve kendisi gibi olanlara câiz görülmemiştir. Malikî mezhebine göre ise hüsnânın imâmeti ne kendi gibi olanlara ne de erkeklere câiz değildir.³³³

(87) “Mesele: Hüsnânın imâmeti câiz olur mu? el-Cevap: Olmaz.”³³⁴

2.8.2. Veled-i Zinanın İmamlığı

Zinadan doğan birisinin imamlığıyla ilgili Ebussuûd Efendi imamlığının câiz olacağını ancak aynı zamanda salih bir kimse olması gerektiğini ifade etmiştir. Genel

³²⁹ Sun’ullah Efendi, *Fetâvâ-yı Sun’ullah Efendi* (H. Hüsnü Paşa, 502), 3a.

³³⁰ Ceziri, *İslâm Fıkhu*, 2/601-603.

³³¹ Velî b. Yusuf, *Mecmûa* (İsmihan Sultan, 223), 9b.

³³² Orhan Çeker, “Hüsnâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/491.

³³³ Merğınânî, *el-Hidâye*, 1/56.

³³⁴ Velî b. Yusuf, *Mecmûa* (İsmihan Sultan, 223), 10a, 213b.

olarak veled-i zinaya imamlık yaptırmak cemaatin onlara karşı isteksizliği dikkate alınarak mekruh görülmüştür.³³⁵

(88) “Mesele: Veled-i zinanın imâmeti câiz olur mu, beyan? el-Cevap: Salih ise olur.”³³⁶

2.8.3. Fasığın İmamlığı

Fasıklık farzları terk etmek, haram işlemek, dini konularda kayıtsız kalmak, şirk dışındaki büyük ve küçük günahları işlemektir. Bununla birlikte sövmek, lakap takmak, yalan söylemek, Hz. Peygamber’in emir ve nehiyelerine muhalif olmak gibi manalara da gelir.³³⁷ Hanefî ve Şâfiîlere göre fasık kimsenin imamlık yapması mekruhtur ancak kendi gibi kimselere imamlık yapabilir. Malikîler ise fasığın kendi gibiler de olsa imamlık yapması mekruhtur görüşündedir. Hanbelîlere göre ise fasığın kendi gibi kimselere imamlık yapması câiz değildir. Ancak cuma ve bayram namazlarını başkasının kıldırması mümkün olmadığında zaruret sebebiyle fasığın kıldırması câizdir.³³⁸ Fâsığın imamlığının mekruh oluşu “*Takva sahibi veya fasık (facir) herkesin arkasında namaz kılın.*”³³⁹ hadisi ve Abdullah b. Ömer’in (ö. 73/693) Haccac’ın arkasında namaz kılmaya devam ettiği rivayetine dayanır. Ebussuûd Efendi de aynı şekilde fasığın imâmetini câiz görmüştür:

(89) “Mesele: “Her iyi ve facir kimsenin arkasında namaz kılın” hadisi sahih olup onunla amel câiz olur mu? el-Cevap: Câizdir emirimize ittiba edin.”³⁴⁰

Zenbilli Ali Efendi’ye göre, kendisini küfre götürmeyecek derecede bid’atçı olan birinin imamlık etmesi de mekruhtur. Fakat bid’atçı kişi, zorunlu olarak yapılması ya da yapılmaması gereken şeyleri inkâr ederse tekfir edilir.³⁴¹ Ebussuûd Efendi böyle bir kimsenin imamlığı için azledilir ve imâmeti başka bir kimseye verilir, fetvasını vermiştir:

(90) “Mesele: Zeyd-i imam kizbi ve ilhâdı meşhûr olsa lâkin sâbit olmasa azle müstehak olur mu? el-Cevap: Olur. Bu sûretde Zeyd husûs-i merkûmdan ötürî azl olunub Amr’a tevcîh olunduktan sonra üzerine nesne sâbit olmadı deyû kâdî imâmeti yine Zeyd’e tevcîh eylemek câiz olur mu? el-Cevap: İlhâdla şöhret-i (şâiyası) oluncak olmaz.”³⁴²

³³⁵ Celal Yıldırım, *Kaynaklarıyla İslâm Fıkhi* (Konya: Uysal Kitabevi 1990), 1/297.

³³⁶ Velî b. Yusuf, *Mecmûa* (İsmihan Sultan, 223), 10a.

³³⁷ Yusuf Şevki Yavuz, “Fasık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/202.

³³⁸ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 3/17-23; Ceziri, *İslâm Fıkhi*, 2/601-603.

³³⁹ Ebû Dâvûd, “Salât” 64.

³⁴⁰ Velî b. Yusuf, *Mecmûa* (İsmihan Sultan, 223), 10a; Ebussuûd, *Fetâvâ-yı Ebussuûd* (İsmihan Sultan, 241), 12b; Düздаğ, *Şeyhülislâm Ebussuûd*, 177.

³⁴¹ Zenbilli Ali Efendi, *Muhtârât*, 20; Ceziri, *İslâm Fıkhi*, 2/603.

³⁴² Velî b. Yusuf, *Mecmua* (İsmihan Sultan, 223), 10b.

2.8.4. Mecnunun İmamlığı

Mecnunun imâmeti de câiz görülmemiştir. Mecnunluğu daim olan birisine uymanın câiz olmaması mecnunun namazının olmamasındandır.³⁴³ Sun'ullah Efendi fetvasında böyle birisinin imamlığını aklı başında olan birisine vermek gerektir diye cevap vermiştir:

(91) “Mesele: Zeyd-i imam cemâatine Rasûlullah sallallahû aleyhi vesselame sahâbe gelüb fenâr ile önüne düşüb mescide alub gidüb yine götürürlerdi bana siz ri'âyet itmezsiniz dise imâm-ı mezbûra ne lazım olur? el-Cevâb: Mecnûn ise damâğına ilaç olunub imâmeti aklı başında bir müslime vermek gerekirdi ve lehû ufiye anhû.”³⁴⁴

2.8.5. Çocuğun İmamlığı

İmamlığın sıhhat şartlarından birisi de imamlık yapacak kişinin ergenlik çağına ulaşmasıdır. Zenbilli Ali Efendi'ye göre ergenlik çağına ulaşmamış mümeyyiz bir çocuğun, nafil veya farz namazları ergenlik çağına ulaşan birisine kıldırması sahih değildir. Malikî ve Hanbelîler ise sadece farz namazlar sahih değildir görüşündedir. Teravîh ve küsuf gibi nafil namazları kıldırmaları ise câizdir.³⁴⁵ İbn Kemal'e on beş-on altı yaşlarında ve küçük birisinin imamlık yapıp yapamayacağı sorulmuş, baliğ oldu ise câizdir cevabını vermiştir:

(92) “Mesele: On beş-on altı yaşında oğlanın imâmeti câiz midir? el-Cevap: Câizdir, baliğ olduysa.”³⁴⁶

(93) “Mesele: Sağırin imâmeti ve hitâbeti şer'an câiz midir? el-Cevap: Câizdir.”³⁴⁷

2.8.6. Emredin İmamlığı

Emredin yani sakalı ve bıyığı çıkmamış, tüysüz gencin arkasında namaz kılma hususunda bazı âlimler mekruh bazı âlimler ise câizdir demişlerdir. Bu şekilde olan birisi için güzel yüzlü oğlan tabiri kullanılmış, fitneye mahal vermemek ve şehvet korkusu düşüncesiyle imamlığı kerih sayılmıştır.³⁴⁸ Ebussuûd Efendi de baliğ olan bir emredin imamlığını câiz görmüş ancak fitne oluşturma durumundan dolayı mekruhtur fetvasını vermiştir:

³⁴³ Yıldırım, *Kaynaklarıyla İslâm Fıkhı*, 296.

³⁴⁴ Sun'ullah Efendi, *Fetâvâ-yı Sun'ullah Efendi* (H. Hüsnü Paşa, 502), 2b; Arslan, *Şeyhülislâm Sun'ullah Efendi*, 60.

³⁴⁵ Zenbilli Ali Efendi, *Muhtârât*, 20; Döndüren, *Delilleriyle İslâm İlmihali*, 316.

³⁴⁶ İbn Kemal, *Fetâvâ-yı İbn Kemal* (Nuruosmaniye, 1967), 64a; İnanır, *Şeyhülislâm İbn Kemal*, 219.

³⁴⁷ İnanır, *Şeyhülislâm İbn Kemal*, 51.

³⁴⁸ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 6/350.

(94) “Mesele: Zeyd-i müezzîn emred ve oğlan olub, kâhî imam gelmedüğü zamanda geçip halka imâmet ediverse, cemâatten bazı, emred müştahâ olmağın iktidâdan ibâ eyleseler, şer’an imâmeti câiz olur mu? el-Cevâb: Bâliğ ise câizdir. Amma mahall-i fitne ise kerâhiyet vardır.”³⁴⁹

Ebussuûd Efendi emred ile ilgili bir başka fetvasında kendisini dilediği gibi kullandıran bir emredin imâmeti hususunda üzerinden zaman geçmesi halinde şeriata uygun davranan ve iyi duruma gelen emredin imamlığına cevaz vermiştir:

(95) “Mesele: Emred iken kendiye hâşâ tasarruf ettiren Zeyd’in müezzîn ve imam olması câiz midir? el-Cevap: Çokluk zaman geçip şimdi tamam salah ve teşerru’ üzerine ise olur.”³⁵⁰

2.9. GÖREVDEN AZLI GEREKTİRECEK HALLER

İmamlar mükellef bir insan ve müslüman olarak dinin emirlerini yerine getirme ve yasaklarından kaçınma konusunda diğer müslüman insanlar gibidir. Ancak yaptıkları görevleri gereği toplumda lider ve örnek olma durumları vardır. Çünkü diğer insanlara göre sorumlulukları fazladır ve emir yasaklar konusunda daha dikkat etme durumundadırlar. Bununla birlikte imamların bu durumları onları hatadan ve yanlıştan hali yapmamaktadır.

Bu sebeple tüm saygınlıkları ve yerine getirdikleri görev gereği Hristiyan dininde bulunan ruhban sınıfına benzememekte ve kendilerine herhangi bir kutsiyet izafesi verilmemektedir. İmamlar, bağımsız olarak toplum içerisinde normal bir fert gibi yaşamakta, çalışmakta, evlenmekte, sosyal faaliyetlere katılmakta ve kendilerini de toplumdan soyutlamamaktadırlar. Dolayısıyla imamların dinin ve toplumun hoş görmediği hata ve günahlara girmeleri onların da beşer olmalarının bir sonucudur.³⁵¹ Onlar da diğer insanlar gibi günah işleme, hata ve yanlış yapma özelliklerine sahiptirler. Nitekim Osmanlı tarihinde ve özellikle 16. asırda suç ve günah işlediği için görevden alınan ya da imamlığa layık olmayan işler yapan imam ve hatiplere tesadüf etmek mümkün olmuştur.

³⁴⁹ Velî b. Yusuf, *Mecmûa* (İsmihan Sultan, 223), 9a; Demir-Günay, *Şeyhülislâm Ebussuûd*, 60.

³⁵⁰ Ebussuûd, *Fetâvâ-yı Ebussuûd* (İsmihan Sultan, 241), 28b.

³⁵¹ Döğüş, *Osmanlı Devleti’nde İmamlık*, 166.

2.9.1. Yalancının İmamlığı

Ebussuûd Efendi yalancılıkla tanınan, toplum içerisinde yalanı zahir ve sabit olan bir imamın azledilmesi konusunda bir fetvasında vazifeli olanın hâkim olduğunu diğer fetvasında ise azledilmesinin hak olduğunu ifade etmiştir:

(96) “Mesele: Zeyd-i imam kizble ma’rûf olup meclis-i şer’de dahi kizbi zâhir ve sâbit olsa mezkûr Zeyd’in imam olması şer’an câiz olur mu? el-Cevap: Azle müstehak olur.”³⁵²

(97) “Mesele: Zeyd-i imamın bir hususda kizbi zâhir olıcak azle müstahak olur mu? el-Cevap: Hâkime mufavvazdır.”³⁵³

2.9.2. Söz Taşıyanın ve Koğucunun İmamlığı

Söz taşıyan, laf yetiştiren, koğuculuk yapanın imâmeti mekruh görülmüştür.³⁵⁴ Ancak Ebussuûd Efendi böyle bir kimsenin imâmetten azledilmesi gerektiği fetvasını vermiştir:

(98) “Mesele: Gammaz ve hemmâz olanın imâmeti ve hitabeti şer’an câiz midir? el-Cevap: Azli vaciptir.”³⁵⁵

2.9.3. İmamın Haram Yemek Yemesi

Ebussuûd Efendi çarşıda halkın gözü önünde açıktan günah işleyen, haram yeme ve içme alışkanlığı bulunan imamların azli gerekir, arkasında namaz kılanların namazları ise fâsid değildir ancak makbul olmasını isteyenlerin bundan sonra iktida etmemesi gerektiği fetvasını vermiştir:

(99) “Mesele: Çarşıda ta’âm ekl eden imamın azli lâzım olur mu? el-Cevap: Mu’tadı ise olur.”

(100) “Mesele: İmamın haram ekl ettiğini bilip kabul edip cemaati iktida eyleseler namazları fâsid olur mu? el-Cevap: İade lazım olmaz amma namazları Hak Teala katında makbul olmak isterler ise min ba’d ol asıl kimesneye etmemek lazımdır.”³⁵⁶

16. asır Osmanlı maliyesinde yüksek gelirli vergileri tahsil eden voyvodanın yemeğini yiyen bir imamın imâmeti Ebussuûd Efendi’ye sorulmuş; yemeğin çoğu helal ise imamlık câizdir demiştir:

³⁵² Ebussuûd, *Fetâvâ-yı Ebussuûd* (İsmihan Sultan, 241), 27b; Düздаğ, *Şeyhülislâm Ebussuûd*, 68.

³⁵³ Ebussuûd, *Fetâvâ-yı Ebussuûd* (İsmihan Sultan, 241), 27b.

³⁵⁴ İbn Âbidîn, *Reddî’l-muhtâr*, 6/347-350.

³⁵⁵ Velî b. Yusuf, *Mecmûa* (İsmihan Sultan, 223), 10b; Ebussuûd, *Fetâvâ-yı Ebussuûd* (İsmihan Sultan, 241), 29a; Düздаğ, *Şeyhülislâm Ebussuûd*, 68.

³⁵⁶ Ebussuûd, *Fetâvâ-yı Ebussuûd* (İsmihan Sultan, 241), 32a; Düздаğ, *Şeyhülislâm Ebussuûd*, 69.

(103) “Mesele: Zeyd-i imam Amr-ı voyvodanın taamın yese Zeyd’in imâmeti câiz midir? el-Cevap: Câiz Amr’ın taamının ekser helal ise. Bu suretde Zeyd-i imam Amr-ı voyvodanın ziyafetinde olub Bekr Zeyd-i mezbûrun imâmeti câiz değildir dese ne lazım olur? el-Cevap: Amr’ın ekser taamı haramdan ise Bekr’e nesne lazım olmaz.”³⁵⁷

2.9.4. Âdil Olmayan Kimsenin İmamlığı

Ebussuûd Efendi, imamlık yapacak kimsede adalet vasfını öne çıkarmıştır. İmam olacak kişilerin halka örnek kişiler olduğunu bu vasıflarının lekelenmemesi gerektiğini ifade etmiş, aksi durumda ise görevden azlini gerektirecek sebepler olduğunu ifade etmiştir:

(104) “Mesele: Ehl-i bazar olan Zeyd arşunda ve terazide adaleti olsa imam ve hatip olması câiz olur mu? el-Cevap: Zaruret olıcak olur.”³⁵⁸

(105) “Mesele: Bir nesneyi keyl edip noksanı zâhir oldukda cerimesi alınan Zeyd-i imamın şer’an azli lazım olur (mu)? el-Cevap: Re’y-i hâkimle olur.”³⁵⁹

2.9.5. Farklı Suçlar ve Günahlar İşleyenlerin İmamlığı

İbn Kemal, namuslu kadınlara zina iftirasında bulunan bir imamın imâmetini câiz görmüştür. Ebussuûd Efendi ise, hak olan işleri görmeyip mantıksız filler işleyen imam ve müezzinin azle müstehak olacağı fetvasını vermiştir. Yine, Müslümanın helak olması için duada bulunan ve uzunca bir müddet sıla-i rahim yapmayan imamın azil olması gerektiğini ifade etmiştir:

(106) “Mesele: Mahdûd bi’l-kazfin imâmeti şer’an câiz midir? el-Cevap: Câizdir.”³⁶⁰

(107) “Mesele: Bazı hak olan mesâlihi görmeyüb nâ ma’kûl fiiller işleyen imam ve müezzin şer’an azle müstahak olurlar mı? el-Cevap: Olurlar.”³⁶¹

(108) “Mesele: Bir müslümanın helak olması için en’am okuyan imamın ardında namaz kılmak câiz olur mu? el-Cevap: Ol kimesne zalim değil ise azl lazımdır.”³⁶²

(109) “Mesele: Zeyd-i imam yirmibeş yıl mikdarı vatanına varmayub sıla etmemek ile azle müstahak olur mu? el-Cevap: Gani olub vatani ba’îd olmayub anası yahud atası var ise olur.”³⁶³

Ebussuûd Efendi, uygunsuz ve zararlı işler yapan, çapkınlıkla şöhreti olan, kalpazanlık yapan bir kimsenin imâmetini câiz görmemiştir:

³⁵⁷ Ebussuûd, *Fetâvâ-yı Ebussuûd* (İsmihan Sultan, 241), 33a; Düzdağ, *Şeyhülislâm Ebussuûd*, 7.

³⁵⁸ Ebussuûd, *Fetâvâ-yı Ebussuûd* (İsmihan Sultan, 223), 10b; Düzdağ, *Şeyhülislâm Ebussuûd*, 69.

³⁵⁹ Ebussuûd, *Fetâvâ-yı Ebussuûd* (İsmihan Sultan, 223), 20b; Demir-Günay, *Şeyhülislâm Ebussuûd*, 66.

³⁶⁰ İnanır, *Şeyhülislâm İbn Kemal*, 219.

³⁶¹ Ebussuûd, *Fetâvâ-yı Ebussuûd* (İsmihan Sultan, 241), 32b.

³⁶² Demir-Günay, *Şeyhülislâm Ebussuûd*, 90.

³⁶³ Velî b. Yusuf, *Mecmûa* (İsmihan Sultan 223), 16a; Ebussuûd, *Fetâvâ Ebussuûd* (İsmihan Sultan, 241), 26a; Düzdağ, *Şeyhülislâm Ebussuûd*, 68.

(110) “Mesele: Yaramazlıkla kemal-i şöhreti olan Zeyd’in imâmeti câiz olur mu? el-Cevap: Olmaz.”³⁶⁴

(111) “Mesele: İmâmet ve hitâbet eden Zeyd’in kallâb olduğun bilüb Zeyd’i imâmete ve hitâbete kallâbalığıyla kabul ederiz diyenlere nesne lâzım olur mu? Beyân buyurulub müsâb oluna. - el-Cevap: Allah-u a’lem- : Anların diline itibar yoktur.”³⁶⁵

Ezanı cünüp bir şekilde okumaya ısrar eden müezzine ise hem ta’zir hem azil gerekir cevabını vermiştir:

(101) “Mesele: Zeyd-i müezzin daima cenâbetle ezan okumağa musırr olsa ne lâzım olur? el-Cevap: Ta’zir-i şedid ve azil lâzım olur.”³⁶⁶

Sun’ullah Efendi de aynı şekilde çeşitli ayıpları ve günahları işleyen bir imamın azlini, yerine ise dindarlığı ve doğruluğuyla bilinen birisinin geçmesi gerektiği fetvasını vermiştir:

(102) “Mesele: Gece gündüz hâkimlerin kapısında olan ve cahillerle fasıklarla oturan, çarşılarda tavla oynayan, hak etmeksizin bazı âlimlere küfreden imam bir kişi hakkında, İslâm’ın sorunları etrafında İslâm’ın hocalarının hocasının (Allah onu korusun) sözü nedir? Hâkime onu imâmetten azletmesi dindarlığı ve doğruluğuyla ma’ruf âlim bir kişiye yönlendirmesi gerekir mi? Bize karşılık olarak fetvasını verin. el-Cevap: Evet, buna gerekir.”³⁶⁷

2.10. NÂİBLERİN İMAMLIĞIYLA İLGİLİ SORUNLAR

Ebussuûd Efendi nâiblerin imâmeti konusunda “imâmet ile niyâbet ictimâî lâyıık değildir” diyerek kadı nâiblerinin kendi görevlerinin yanında cami hizmetlerini de yapmasını yerinde bulmamıştır. Zarûret olmadığı takdirde azledilmesi gerektiğini ifade etmiştir:

(112) “Mesele: Bir kasabanın halkı kadıya varıp Zeyd-i nâib mahmudü’l-hal kişidir deyu haber verseler Zeyd-i mezbur imam olup imâmet ve niyâbet hizmetin tamam ikâmet edip asla bir vakte hâlel vermese azl olunur mu? el-Cevap: İmâmet ile niyâbet ictima’ı lâyıık değildir nâib hezar umur-ı örfiyeye karışır zaruret yok ise olunur.”³⁶⁸

2.11. MAAŞLA İLGİLİ SORUNLAR

İmamlık yapma karşılığında, ücret veya maaş almanın câiz olup olmadığı konusunda ilk dönemlerde olumsuz görüş bildirenler hâkimdir. Bu görüşlerini Hz. Peygamber’in okuduğu ezan karşılığı ücret alınmaması gerektiğini içeren hadislere

³⁶⁴ Ebussuûd, *Fetâvâ-yı Ebussuûd* (İsmihan Sultan, 241), 30a.

³⁶⁵ Ebussuûd, *Fetâvâ-yı Ebussuûd* (Şehid Ali Paşa, 2867), 39a.

³⁶⁶ Ebussuûd, *Fetâvâ-yı Ebussuûd* (İsmihan Sultan, 241), 9a.

³⁶⁷ Sun’ullah Efendi, *Fetâvâ-yı Sun’ullah Efendi* (H. Hüsnü Paşa, 502), 2a; Arslan, *Şeyhülislâm Sun’ullah Efendi*, 59.

³⁶⁸ Velî b. Yusuf, *Mecmûa* (İsmihan Sultan, 223), 120a.

dayandırmışlardır.³⁶⁹ Allah'ın rızasını kazanmak için yapılan ibadetlerin makbul sayılacağı, ücret mukabilinde yapıldığında sevap kazanılmayacağı ifade edilmiştir. İbadetlerin ücret karşılığı yapılmasıyla gerçekleşecek olan akdın câiz olmayacağı kuralları da gerekçe olarak gösterilmiştir. 16. asır Osmanlı'da pazara getirilmeksizin yapılan küçük çaplı alışverişlerden vergi talep edilmez ancak pazarlarda esnaftan pazar vergisi alınırdı. Pazarın daha düzgün işlemesi için kurallar konulmuş, bu kurallara uymayanlara ise çeşitli cezalar verilmiştir. Alınan vergi ve cezalardan imam ve müezzinlere de verilmiştir. İbn Kemal, pazar vergisi ve cezasından imamlara maaş verilip verilmeyeceği sorusuna, olumlu cevap vermektedir:

(113) “Mesele: Zeyd cami bina edip imamına ve müezzinine bazârın bâcından ve cerâyiminden verse şer’an imâmetleri ve ezanları makbul olur mu? el-Cevap: Olur.”³⁷⁰

Bazı tâbiîn âlimleri ile İmam Şâfiî, devlet veya vakıflardan imam ve müezzinlere verilen maaşı ücret olarak nitelendirmez. İmam Mâlik ise bunu mekruh kabul eder. Çünkü zamanla bu görevi karşılıksız yapanların sayısı azalmıştır. Hatta camilerde namaz kıldırarak görevlilere ihtiyaç duyulmuştur. Hazineden karşılanan ücretler yetersiz kalınca imamlar için özel ücret anlaşmalarına gidilmiştir. Bu nedenlerden ötürü ücretli imamlık uygulaması yerleşmeye başlamış, imamlara verilen ücretin câiz olduğu görüşü savunulmuştur. Dinî hayatın korunabilmesi için verilen maaş veya ücretin namaz kıldırma işi için değil, zamanı cami ve namaza vakfetme ve cami içi diğer hizmetleri görmenin karşılığı olarak verilmiştir. Çünkü zaruret ve ihtiyaç bunu gerektirmiştir.³⁷¹ Buna bağlı olarak zaman tahsisini yerine getirmeyen, özürsüz olarak vakitlere gelmeyen bir imam hakkında İbn Kemal, aldığı ücretin helal olmadığına ve imamın azledilmesine dair fetva vermiştir:

(114) “Mesele: İmam ve muallim bazı vakitte hizmet etmeseler, aldıkları vazifeleri şer’an helal olur mu? el-Cevap: Olmaz.”³⁷²

(115) “Mesele: Zeyd-i imam, hizmet-i imâmeti edâ etmeyip ekser evkâtta bilâ ömr gelmeyip gezmede olsa, azle müstehak olur mu, mütevellisi azle kadir olur mu? el-Cevap: Kadir olur.”³⁷³

(116) “Mesele: Zeyd-i muallim ve Amr-ı imam, bazı zamanda varmayıp hizmet-i imâmeti ta’lim mukabelesinde ve imâmet mukabelesinde muayyen olan ücret Zeyd’e ve Amr’a helal

³⁶⁹ Ebû Dâvûd, “Salât”, 40.

³⁷⁰ İnanır, *İbn Kemal’in Fetvaları*, 262-263; İnanır, *Şeyhülislâm İbn Kemal*, 98.

³⁷¹ Ögüt, “İmam”, 22/190.

³⁷² İbn Kemal, *Fetâvâ-yı İbn Kemal* (Nuruosmaniye, 1967), 66a.

³⁷³ İbn Kemal, *Fetâvâ-yı Kemalpaşazâde* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah, 971), 14a.

olur mu? el-Cevap: Helal olmaz.”³⁷⁴

(117) “Mesele: Zeyd, imâmet vaktinde mescide gelmeyip cemaat muntazır olup tevakkuf etseler, şer’an imama ne lazım olur? el-Cevap: Azle müstehak olur.”³⁷⁵

Ücretle görev yapan imam ve müezzinler görevlerini zaman zaman başkalarına bırakmıştır. Bu durumda aldıkları ücretin helallığı hususu fetvalarda tespit edilmiştir. Ebussuûd Efendi nadir olma şartı ile cevaz vermiş ancak keyfine veya maslahatına göre hareket edip yerine birini bırakıp gitmesine cevaz vermemiştir:

(118) “Mesele: Zeyd-i imam ve müezzin mesâlih-i mühimmeleri için kahkah yerlerine nâib nasb edüb aldıkları vazife helal olur mu? el-Cevap: Eğer gayet nadir vaki olursa beis yoktur.”³⁷⁶

(119) “Mesele: Zeyd-i imam bazı zamanda seyde gidip ve bazı zamanda maslahatına gidip yerine nâib nasb edip kendi eda-i hizmet etmese aldığı vazife helal olur mu? el-Cevap: Olmaz.”³⁷⁷

Vakıflar, imamların görevleri ile alakalı özel şartlar belirlemiştir. Bu şartların geçerliliği İslâm’a uygun olup olamamasıyla ilgilidir. Çünkü İslâm toplumunun bu şartlara riâyet etme sorumluluğu vardır:

(120) “Mesele: Üç vakit namaz kılmak meşrut olan imam beş vakit imâmete kadir olur mu? el-Cevap: Şart-ı vâkif üç vakit ise cebren öyle olmaz. Amma teberru’an beş vakit kılar. İmâmete lâyük kimesne var ise hâkim ona tevcihe kâdirdir.”³⁷⁸

Bazen de şartın yerine getirilmemesi görevden azledilmeyi gerektirecek bir suç teşkil etmektedir:

(121) “Mesele: Beş vakit meşrut olan imam üç vakit kılsa azle müstehak olur mu? el-Cevap: Olur.”³⁷⁹

2.12. İMAMLARIN HARAM OLAN FİİLLERİ İŞLEMESİ

2.12.1. Livâta Yapanın İmamlığı

Livâta yapmakla meşhur olduğu, ancak bu durumdan tevbe edip kendisini düzelttiği iddia edilen kişinin imâmet görevine talip olması halinde bu talebinin yerine getirilip getirilemeyeceği sorulmuştur:

³⁷⁴ İbn Kemal, *Fetâvâ-yı Kemalpaşazâde* (Carullah, 971), 14a.

³⁷⁵ İbn Kemal, *Fetâvâ-yı İbn Kemal* (Nuruosmaniye, 1967), 63a-b; İnanır, *Şeyhülislâm İbn Kemal*, 218-220.

³⁷⁶ Ebussuûd, *Fetâvâ-yı Ebussuûd* (İsmihan Sultan, 241), 27b.

³⁷⁷ Ebussuûd, *Fetâvâ-yı Ebussuûd* (İsmihan Sultan, 223), 229a; Demir-Günay, *Şeyhülislâm Ebussuûd*, 815.

³⁷⁸ Ebussuûd, *Fetâvâ-yı Ebussuûd* (İsmihan Sultan, 241), 30b-31a.

³⁷⁹ Ebussuûd, *Fetâvâ-yı Ebussuûd* (İsmihan Sultan, 241), 30a.

(122) “Mesele: Livâta ile şöhreti olan Zeyd istiğfâr eyleyüb evvelki halinden rucu edicek imâmeti câiz olur mu? el-Cevap: Zaman-ı medîd geçdi ise olur. Bu suretde altı ay ve bir yıl zaman-ı mediddeden add olunur mi? el-Cevap: Olunur. Tamam, salah ve takva üzere mukarrar ise.”³⁸⁰

Ebussuûd Efendi de tevbesinin üzerinden zamân-ı medîd geçti ise olur cevabını vermiştir. Üzerinden altı ay veya bir yıl geçse de şüphe bırakmayacak şekilde salah ve takva üzere olmasını şart koşmuştur. Böyle bir kimsenin imâmeti hususunda Çivizâde Muhiddin Mehmed Efendi fetvasında, cemaatin nefret edeceği bir kimseye imamlık yaptırmamak gerektiğini ifade etmiştir:

(123) “Mesele: Mefûlluk ile meşhur olan imam tevbe ettikten sonra imâmeti makbûl olur mu? el-Cevap: Cemâati münfir hâli olan kimesneye imâmet ettirmemek gerekdir.”³⁸¹

2.12.2. Esrar ve Afyon Kullananın İmamlığı

16. asır Osmanlı Devleti’nde afyon ve uyuşturucu gibi maddeleri kullanmanın tehlikeleri ve bunların sağlandığı yerlere dikkat edilmesi gerektiği yönünde görüşler mevcuttur. Özellikle 16. asrın ikinci yarısında uyuşturucu özelliği olan maddelerin kullanımının görülmesi yetkilileri daha sert tedbirler almaya yöneltmiştir. Bu noktada şeyhülislâmlar tarafından afyon, beng ve berş gibi maddeleri kullananlarla, kullandıranların ta’zîr cezaları kapsamında siyaseten katle varıncaya kadar çeşitli cezalara tabi tutulmaları yönünde fetvalar verilmiştir.³⁸²

Ebussuûd Efendi halk arasında yalan ve esrarkeşlik ile meşhur kişilerin camilerde imam ve muallimhânelerde muallim olup olamayacaklarına dair bir soruya liyakatları yoktur, azilleri gerekir cevabını vermiştir:

(124) “Mesele: Bir cami-i şerifde hatib ve bir cami’de imam ve bir muallimhânedeki muallim olan Zeyd elsine-i nâsda kizb ile ve esrârhor ile meşhur olduğundan gayri bağa göçmek lazım değil iken bağına göçüb evkât-ı hamsede hizmetinin nicesini terk edüb ve muallimhânedeki dahi şart-ı vâkıf üzerine hizmet eylemese ne lazım gelür? el-Cevap: Elsine-i nâsda kizble ve esrârhorluk ile şöhreti olanın muktedâ-ı nâs olmağa liyâkatı yokdur azli lazımdır ve bu mekûlenin azlinde tevakkuf eden hâkim dahi azle müstahak olur.”³⁸³

Ebussuûd Efendi, esrarın keyfiyet için yenmesinin veya kullanılmasının azı da çoğu da haramdır fetvasını vermiştir. Bu gibi uyuşturucu maddeleri kullanan imamlarla

³⁸⁰ Ebussuûd, *Fetâvâ-yı Ebussuûd* (İsmihan Sultan, 241), 30a.

³⁸¹ Velî b. Yusuf, *Mecmûa* (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 178), 10b; Ahmet Aydın, *Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi’nin Fıkhî Görüşleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 113.

³⁸² Kaya Göktepe, “Osmanlı Toplumunda Uyuşturucu Madde Kullanımı ve Devletin Buna Karşı Bazı Mücadele Çalışmaları”, *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi* 7/19 (Kasım 2020), 627-654.

³⁸³ Ebussuûd, *Fetâvâ-yı Ebussuûd* (İsmihan Sultan, 241), 21a-b.

ilgili diğer fetvalarında imamların davranışlarından söz etmiş ve bu hallerinden dolayı imamlıktan azledilmesi gerektiğini ifade etmiştir:

(125) “Mesele: Keyfiyeti afyon mağlub olan kimesnenin şer’an imâmeti ve hitâbeti câiz olur mu? el-Cevap: Câiz olmaz.”³⁸⁴

(126) “Mesele: Keyfiyet ile mübtelâ olan imam cehr ile imâmet ederken nefesi tutulup Kur’ân-ı azîmi bir hâl ile tilâvet eylese ki cema’at ardında namaz kılmağa istikrah ettiklerinden gayri gâh gâh eline tüfenk alıp köyde ve gayride av avlasa Zeyd-i mezbûr azle müstehak olur mu? el-Cevap: Olur.”³⁸⁵

(127) “Mesele: Zeyd-i imam günde üç def’a afyon yese ve halk mâbeyninde fîsk ile meşhûr olsa şer’an azle müstahak olur mu? el-Cevap: Olur.”³⁸⁶

Fetvalarda afyon ve esrarın yanı sıra benc ve berş³⁸⁷ gibi maddelere de yer verilmiştir. Ebussuûd Efendi aynı şekilde bu maddeleri kullanan bir imam içinde azli gerekir fetvasını vermiştir:

(128) “Mesele: Zeyd-i imam sırren ve’alâniyeten benc ve berş ve afyon yemeyi âdet edininip gâh bengî ve gâh tiryâkî olsa imâmeti câiz olur mu? el-Cevap: Azli vâcib olur.”³⁸⁸

2.13. İMAMLARIN EK İŞ YAPMASI

İmamlık yapan bir kimsenin yapmış olduğu iş vurgusu da fetvalara yansımıştır. Fetvada geçen dülgerlikten kasıt kapı, pencere ve çatı gibi işleri yapan kişidir. Dülgerlik ile imamlığın hangisinin daha efdal olduğuna fetva veren Ebussuûd, namazı terk etmeden yapılacak mesleğin makbul olacağı cevabını vermiştir:

(129) “Mesele: Bir mescide imam olmakla dülgerlik işlemeğin hangisi efdaldır? el-Cevap: Asla salâtın terk etmeden sanat işlemek makbul ameldir.”³⁸⁹

2.14. İMAMLAR ve AİLE

İslam dini ailenin kurulmasına büyük önem vererek evlilikle meydana gelecek süreçleri ilkelere bağlamıştır. Kur’an ve sünnet ekseninde düzenlenen bu ilkeler fıkıh kitaplarında nikâh ve talâk başlıklarıyla ifade edilir. Nikâh bölümünde evlilik akdi, şartları ve engelleri, evlilikle meydana gelen mehir ve nafaka konuları; Talâk kısmında talâk çeşitleri, iddet ve nafaka gibi konular yer alır. Osmanlı Devleti de aile hukuku alanındaki uygulamalarını kitap ve sünnete göre yerine getirmiştir. Hayatın bir parçası

³⁸⁴ Ebussuûd, *Fetâvâ-yı Ebussuûd* (İsmihan Sultan, 241), 32a.

³⁸⁵ Ebussuûd, *Fetâvâ-yı Ebussuûd* (İsmihan Sultan, 241), 32a-b; Düzdağ, *Şeyhülislâm Ebussuûd*, 69.

³⁸⁶ Ebussuûd, *Fetâvâ-yı Ebussuûd* (İsmihan Sultan, 241), 16b.

³⁸⁷ Göktepe, “Osmanlı Toplumunda Uyuşturucu”, 628.

³⁸⁸ Velî b. Yusuf, *Mecmûa* (İsmihan Sultan, 223), 10b; Düzdağ, *Şeyhülislâm Ebussuûd*, 69.

³⁸⁹ Velî b. Yusuf, *Mecmûa* (İsmihan Sultan, 223), 16a; Düzdağ, *Şeyhülislâm Ebussuûd*, 180.

olan aile hayatı Osmanlı Devleti'nde de geniş bir yer bulmuş, gerisinde nikâh ve talâkla ilgili pek çok fetva bırakmıştır.

2.14.1. İmamların Nikâh, Tescil ve İzin Konusundaki Yetkileri

Nikâh, taraflar arasında bir akit olup, bunun neticesinde meydana gelen beraberliğe de evlilik denir. Evlilik eşler arasında birlikte yaşamaya müsaade eden, birbirlerine karşı hak ve sorumluluk yükleyen bir akittir. İslâm hukukundaki evlilik akdi, kilisede papazlar huzurunda yapılan dini akit gibi değildir. Yani bir camide ve imamın katılımıyla dini ritüeller uygulanarak yapılan bir sözleşme değildir. Nikâh akdinde dini değerlerin öne çıkması, akdın dini olmasından değil, İslâm dininin böyle bir akide önem vermesindendir.³⁹⁰

Nikâhlar Osmanlı Devleti'nde kadılar, din adamları ve onların nezaretinde kıyılmıştır. Ancak bu durum evlilik akdinin şartlarıyla ilgili değildir.³⁹¹ Önemli olan evliliğin İslâm hukukunun getirmiş olduğu esaslara göre kıyılmış olmasıdır. Eşlerin imamlardan dini nikâhı kıymasını isteme sebebi ise onun hukukî ve dini hükümleri iyi bilmesi ve toplumda itibar görmesindendir. Ayrıca imamların halkın işini kolaylaştırması ve devletin halka en yakın görevlisinin olması bu görevi îfâ etmesinde etkili olmuştur.³⁹²

Nikâh akdi, evlenecek olan tarafların irade beyanlarını ortaya koyarak şahitlerin huzurunda yapılmasıyla tamamlanmış olur. Günümüzde evliliğin resmi bir hale gelmesi açısından ilgili kurumların da tescil etmesi gerekir.³⁹³ Osmanlı Devleti'nde ise bu durum kadıların izin vermesi ile gerçekleşir.³⁹⁴

Osmanlı'da nikâhlar, kadı tarafından kıyılmamışsa onun kontrolünde mahalle imamları tarafından kıyılmıştır. Bu durum imamlara istedikleri zaman nikâh kıyma yetkisi vermemiştir. İmamlar, tarafların mahkemeden izin belgesi getirmesi neticesinde bu görevi yerine getirmişlerdir. İbn Kemal, kadının bilgisi ve izni dışında akdedilen

³⁹⁰ Saffet Köse, "Aile Hukuku", *İslâm Hukuku El Kitabı*, ed. Talip Türcan (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), 437.

³⁹¹ M. Akif Aydın, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1985), 12.

³⁹² Hilal Özay, "Nişanlılıkta Yaptırılan İmam Nikâhının İslâm Hukuku Açısından Değerlendirilmesi", *Tokat İlmîyat Dergisi* 8/1 (Haziran 2020), 131-159.

³⁹³ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, 6/275; Köse, "Aile Hukuku", 439.

³⁹⁴ İnânır, *İbn Kemal'in Fetvaları*, 164.

nikâhın câiz olmadığını ve nesebinde sabit olmayacağını zikreder.³⁹⁵ Ebussuûd Efendi de nikâhların kadı izni ile olması gerektiğine dair fetvalar vermiştir:

(130) “Mesele: Hâkim marifetsiz nikâh olunmaya” deyu emr-i pâdişahî varit olmuş iken, hâkim ma’rifetsiz nikâh olur mu? “el-Cevap: Olmaz, meğer niza’ ve husumet olmaya”.³⁹⁶

Diğer taraftan sonraki dönemlerde “nikâha hâkimin veya onun izniyle bir din adamının iştiraki hukuken zaruri değildir”³⁹⁷ ve “izn-i kadı sıhhat-i nikâha şart değildir”³⁹⁸ fetvaları kadı izni olmadan imamların nikâh kıymasına neden olmuştur.

Sun’ullah Efendi imamın hâkimin bilgisi dışında kıydığı nikâhın sahih olacağı ancak nikâhta taraflar arasında veli izni ve aralarında eşitlik söz konusu olması gerektiğini yoksa imam hâkimin emrini yerine getirmediği için azle müstehak olacağı fetvasını vermiştir:

(131) “Mesele: Zeyd-i imam ma’rifet-i hâkimsiz Hind’i Amr’a nikâh eylese nikâh sahîh olur mu? el-Cevâb: Olur velisiz gayr-ı küfüv değil ise lakin azle müstehak hilâf-ı emr ile ve lehû ufiye anhû”³⁹⁹

16. asır Osmanlı Devleti’nde temel prensip olarak nikâh akdinde hâkimin izni şarttır. Bununla birlikte velinin izni olmadan, evlenen kızın da rızası olmadan yapılan nikâhı hâkimin akdi feshetme yetkisi vardır. Hâkim izni olmadan imamlar tarafından kıyılan nikâhlar kontrol altında tutulmuş, nikâhın şartlarının uygunluğu, şahitlerin isimleri ve mehir miktarları kaydedilmiştir.⁴⁰⁰ Aile hukukunda, velâyet tabiriyle ifade edilen veli izni, ehliyeti olmayan bir yakını tarafından rızaları alınarak ya da alınmadan evlendirme yetkisidir. Hanefî mezhebinin görüşüne göre akıllı ve ergenlik çağına ulaşmış kadın velisinin izni olmadan evlenebilir. Fakat dengi olmayan bir evlilik yapmışsa veli bu evliliği feshettirebilir. İmam Muhammed’e göre veli onayı şarttır. Hanefî dışındaki mezheplere göre ise velinin izni şarttır.⁴⁰¹ Bu mezhepler görüşlerini “velisiz nikâh olmaz”⁴⁰² hadisine dayandırmışlardır.

³⁹⁵ Özay, “Nişanlılıkta Yaptırılan İmam Nikâhı”, 134.

³⁹⁶ Velî b. Yusuf, *Mecmûa* (İsmihan Sultan, 223), 45a.

³⁹⁷ M. Esat Kılıçer, “Kemâlpâşazâde’nin Aile Hukukuyla İlgili Bazı Fetvaları”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/1 (Temmuz 1971), 83-96.

³⁹⁸ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri* (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1996), 9/399.

³⁹⁹ Sun’ullah Efendi, *Fetâvâ-yı Sun’ullah Efendi* (H. Hüsnü Paşa, 502), 4b; Arslan, *Şeyhülislâm Sun’ullah Efendi*, 65.

⁴⁰⁰ Pehlul Düzenli, *Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi ve Fetvaları* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007), 333.

⁴⁰¹ Merğînânî, *el-Hidaye*, 3/31-33; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 9/345; Din İşleri Yüksek Kurulu, *Fetvalar*, 418.

⁴⁰² Ebû Dâvud, “Nikâh”, 19.

Zenbilli Ali Efendi fetvasında küçük, mecnun ve kölelerin evlenmesinde velinin iznini şart görürken, bekâr, dul, akıllı ve baliğ olanların velisiz evlenmesini câiz görmüştür.⁴⁰³ İbn Kemal ise genel olarak Hanefî mezhebinin görüşünü uygulamış, nikâhın fesih olması gereken bir durumla karşılaştığında Şâfiî mezhebi kadılarına yönlendirmiştir.⁴⁰⁴ Ebussuûd Efendi, veli izni bulunmayan nikâhları zamanın fesadı bağlamında değerlendirerek İmam Muhammed'in görüşüne göre bâtil kabul etmiştir. Bu görüş daha sonra padişah kararı ile kanun haline getirilmiştir.⁴⁰⁵

(132) “Mesele: Zeyd-i imam Hind’i rızasıyla velî akreb izniyle kâdî izinsiz Amr’a tezvîc eylese nikâh sahîh olur mu? el-Cevap: İzn-i hâkim lâzım olur. Min ba’d dahi câizdir. Bu sûrette Zeyd sonra hâkimden izin almak diledikde izin vermeyüb nikâhı feshâ kâdir olur mu? el-Cevap: Velî akrebi izniyle Hind’in rızası olacak kadı feshe me’ûr değildir. Bir garaz-ı fâsid için imtina’ ederse azle müstahak olur.”⁴⁰⁶

Evlilikte veli izninin alınması evliliğin sağlam temeller üzerine kurulması, geri dönülemez hataların önüne geçilmesi içindir. Ebussuûd Efendi fetvasında prensip olarak kadı iznini şart görmüş, izni olmadan kıyılan nikâhları yasaklamıştır. Bununla birlikte velisi tarafından verilen sözlü izin ve kızın rızasıyla kıyılan nikâh akdini hâkimin sonlandırma yetkisinin olmadığı ifade edilmiştir.⁴⁰⁷

Evlilik akdinin kurulabilmesi için taraflar ve irade beyanı gibi unsurların olması gerekmektedir. Evlilik akdinde tarafları evlenecek kişiler, bu kişilerin velileri ya da vekilleri oluşturmaktadır. Gerekli şartları taşıyanlar akdi bizzat kendileri tamamlayabilecekleri gibi tayin ettikleri vekilleri aracılığıyla da evlenebilirler.⁴⁰⁸ İrade beyanı icab ve kabulden meydana gelerek evlilik isteğinin ortaya konmasıdır. Geçerli olması icab ve kabulün birbirine uygun olmasına bağlıdır.

Tevkil ise evlenecek olan tarafların yetkili kıldığı ve onlar adına evlilik akdi için icab ve kabulde bulunan kimsedir.⁴⁰⁹ Sun’ullah Efendi’nin fetvasında evlilik akdinin unsurları olan taraflar ve irade beyanının yanı sıra vekillik konusu da fetvada geçer. Fetvaya verilen cevapta razı olma durumu gözetilmiştir:

⁴⁰³ Zenbilli Ali Efendi, *Muhtârât*, 45-46.

⁴⁰⁴ İnanır, *İbn Kemal’in Fetvaları*, 171.

⁴⁰⁵ Ekrem Buğra Ekinci, “Osmanlı Hukukunda İzzinnâme ile Nikâh”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları Dergisi* 2 (2006), 41-60.

⁴⁰⁶ Ebussuûd, *Fetâvâ-yı Ebussuûd* (İsmihan Sultan, 241), 46a.

⁴⁰⁷ Düzenli, *Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislâm*, 333.

⁴⁰⁸ Fahrettin Atar, “Nikâh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/112.

⁴⁰⁹ Abdullah Çolak, *İslâm Aile Hukuku* (Malatya: Yılmaz Yayıncılık, 2016), 58-59.

(133) “Mesele: Zeyd, Amr’ın kızı Hind’i tezevvüce Bekir’i tevkil idüb Beşir imam hîn-i akidde Bekir’e Hind’i Zeyd için alıvırdık mi didikte Bekir dahi aldım deyüb ba’dehu Bekir ben kendüme tezevvüc eyledim idi deyü Hind-i mezbûra kırân idüb tasarruf eylese Bekir’e ne lazım olur? el-Cevâb: Hind’in rızasıyla tezevvüc itdi ise tecvîz olunmuşdur ve lehû ufiye anhû.”⁴¹⁰

2.14.2. İmamların Talâkla İlgili Karşılaştığı Sorunlar

“Serbest kalmak, bırakmak, bağından kurtulmak, bağını çözmek” anlamlarına gelen talâk kelimesi, fıkıh terimi olarak belli lafızlarla nikâh akdinin bozulmasını, nikâh bağının çözülmesini ifade eder. Türkçe’de boşama ve boşanma tabirleriyle geçen talâk, fıkıh kitaplarında “kitâbü’t-talâk” başlığı altında ifade edilir. İslâm dini neslin devamı için tek yol olan evliliği teşvik etmiştir. Eşlerin birbirlerine karşı sevgi ve saygı ortamını olabildiğince korumalarını istemiştir. Talâkı da ancak evliliğin devam etmesine imkân kalmadığında başvurulabilecek bir çözüm şekli olarak meşrû görmüştür.⁴¹¹

2.14.2.1. Şarta Bağlı Talâk

Boşama şartsız olarak gerçekleşebileceği gibi bir şarta veya zamana da bağlanabilir. Şarta veya zamana bağlanan talâk, şart gerçekleştiğinde veya belirlenen zaman geldiğinde boşama gerçekleşmiş olur.⁴¹² Konunun imâmetle ilgili kısmında Ebussuûd Efendi’nin vermiş olduğu fetvada bir imamın cemaatine eğer imâmet edersem üç talâk olsun diye şart koşup, tekrar imamlık yapması halinde bu sözlerin eşine söylenmesi takdirde boşamanın gerçekleşeceğini ifade eder:

(134) “Mesele: Zeyd-i imam cemâate (şimdiden sonra size) imâmet edersem talâkât-ı selase vâk’i olsun dese ba’de zaman imâmet eylese talâkât-ı selâse vâk’i olur mu? el-Cevap: Avratına vâk’i olsun deyicek olur.”⁴¹³

İslâm hukukunda boşamada kullanılan söz, mahiyeti ve doğurduğu netice bakımından, açık lafızla ifade edilmişse ayrıca bir karineye ihtiyaç duyulmadan söyleyenin maksadına bakılmaksızın kelime neyi ifade ediyorsa o manada kullanılmış olur. Açık lafız niyete ve ortamın delaletine bağlı olmaksızın boşamayı meydana getirir.⁴¹⁴ Ortaya konan şart ne zaman gerçekleşirse boşanma hükümleri de o zaman doğar. Ebussuûd Efendi’nin vermiş olduğu fetvada açık lafız ve şarta bağlı gerçekleşen

⁴¹⁰ Sun’ullah Efendi, *Fetâvâ-yı Sun’ullah Efendi* (H. Hüsnü Paşa, 502), 5a; Ünalı, *Sun’ullah Efendi*, 72.

⁴¹¹ H. İbrahim Acar, “Talâk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/496.

⁴¹² İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 7/451.

⁴¹³ Velî b. Yusuf, *Mecmûa* (İsmihan Sultan, 223), 51a; Ebussuûd, *Fetâvâ-yı Ebussuûd* (İsmihan Sultan, 241), 76b.

⁴¹⁴ Çolak, *İslâm Aile Hukuku*, 224.

boşama ifadesi imama sorulmuş, imam da açık şekilde ikrar edilmesiyle boşamanın gerçekleştiğini ifade etmiştir:

(135) “Mesele: Zeyd zevci Hind “beni boş” dedikte Zeyd dahi “eğer sabah namazı vaktinde mehrinden ve nafakadan ve sair hukûkundan ferâgat edersen bâin talâk ve üç talâk ve yüz talâk ve bin talâk boş ol” dedikten sonra vakt-i mezbûrda Hind ferâgat etmiş olmayacak mezbûre Hind Amr-ı İmâma varıp Amr “nice oldu” deyicek Hind “bin talâk ol dedi mehrimden ben de geçtim” demiş olmakla üç talâk olmuş olup Zeydden tefrîk olunmak câiz olur mu? el-Cevap: Nafakasından ve sair hukukundan geçtiğine dahi ikrâr ettiyse olur.”⁴¹⁵

2.14.2.2. İrtidad Sebebiyle Talâk

İrtidad, İslâm hukukunda bir Müslümanın İslâm’dan çıkmasını ifade eder. Dinden çıkmayı ifade eden sözleri kasıtlı olarak söylemek kişiyi dinden çıkartır. Eşyle olan nikâh bağına da sona erdirir. Dinin kutsal sayılan esaslarının hafife alınması, inkâr edilmesi ya da küfür edilmesi kişinin dinden çıkmasına sebep olur.⁴¹⁶ Nitekim Çivizâde’nin fetvası bu duruma bir örnektir:

(136) “Mesele: Bir imamın avratı, bir müslümanın ağzına ve dinine ve imanına ve saçına ve sakalına ve çanağına ve çölmeğine teğayyuz lafzı ile söğse imamın nikâhına zarar gelir mi? el-Cevap: Avrat kâfire olur. İmam kabul ederse avrata cebr ile yine imama nikâh olunur ve İslâm’a dahi cebr olunur.”⁴¹⁷

Hanefî mezhebine göre, eşlerden birinin irtidad etmesiyle evlilik kendiliğinden bitmiş olur. Evlilik akdinin devam etmesi için tevbenin yanı sıra yeni bir nikâha ihtiyaç vardır.⁴¹⁸ Ebussuûd Efendi bu durumu şu fetvasıyla dile getirmiştir:

(137) “Mesele: Zeyd zevcesi Hind’e şer’a muhalif söz söyleyüb tecdid-i nikâh lazım oldukda izn-i hâkim lazım mıdır yoksa imamın akd-i nikâhı kifayet eder mi? “el-Cevap: Eder.”⁴¹⁹

2.14.2.3. Evliliği Sona Erdirmeyen Durumlar

Cenaze namazı, Allah’a niyaz, Peygamber’e salât ve selam, ölü için ise duadır. Tekbir ve kıyamdan meydana gelen cenaze namazında kıraat, rûkû, secde ve teşehhüd yoktur. Cenaze namazına niyet eden imam “niyet ettim Allah rızası için cenaze namazını kılmaya ve cenazeye dua etmeye” diye niyet eder ve namaza başlar.⁴²⁰ Bu

⁴¹⁵ Velî b. Yusuf, *Mecmûa* (İsmihan Sultan, 223), 57a; Düzdağ, *Şeyhülislâm Ebussuûd*, 47.

⁴¹⁶ Köse, “Aile Hukuku”, 518; Din İşleri Yüksek Kurulu, *Fetvalar*, 444.

⁴¹⁷ Boyabâdî, *Mecmûatü’l-fetâvâ* (Şehid Ali Paşa, 1067), 79b.

⁴¹⁸ Mergînânî, *el-Hidaye*, 1/255; Din İşleri Yüksek Kurulu, *Fetvalar*, 444.

⁴¹⁹ Velî b. Yusuf, *Mecmûa* (İsmihan Sultan, 223), 37a; Ebussuûd, *Fetâvâ-yı Ebussuûd* (İsmihan Sultan, 241), 46b.

⁴²⁰ İbn Âbidîn, *Reddû’l-muhtâr*, 2/189.

sebeple cenaze namazında yapılan imamlık ile diğer namazlarda yapılan imamlık aynı değildir. Muhtemeldir ki Ebussuûd Efendi de bundan sonra imâmet edersem avratım boş olsun diyen bir imamın cenaze namazı kıldırması ile boşamanın gerçekleşmeyeceği fetvasını vermiştir:

(138) “Mesele: Zeyd “Min ba’d imâmet edersem avratım boş olsun” dese ba’dehü cenaze namazı kılıverse avratı boş olur mu? el-Cevap: Olmaz.”⁴²¹

2.15. İMAMLAR ve YARGI

Toplumda adaletin tesis edilmesi, insanlar arasındaki anlaşmazlıkların çözüme kavuşturulması, her türlü haksızlığın ortadan kaldırılması, suç işleyenlerin cezalandırılması ancak yargı yoluyla mümkün olur. Bir toplumun yargılama hukuku ne kadar sağlam olursa o toplumun huzuru ve mutluluğu o kadar artar. Yargı sisteminin bozuk olduğu toplumlarda insanların rahat bulamayacağı ve dinin de uygun görmediği durumlar olması kaçınılmazdır. Osmanlı Devleti, yargı teşkilatını kurarken daha önceki İslâm devletlerinin yargı sistemini geliştirerek devam ettirmiştir.⁴²²

2.15.1. İmamların Görevlendirilmesinde Kadıların Yetki ve Sınırları

Osmanlı’da yargı teşkilâtının en önemli unsuru kadıdır. Kadılar, kendi yargı alanına giren konuları şer’i veya örfi hukuka göre çözmekle görevlidirler.⁴²³ Yargı organının başında olan kadılar, güvenlik, asayiş ve belediye hizmetleri gibi birçok görevin yanı sıra imamlık ve imâmet görevlerini de aynı anda yerine getirmiştir.⁴²⁴

Ebussuûd Efendi fetvasında, suçlu ve zani olmakla suçlanan ve ihraç olan bir hâkimin imâmeti ve hitabeti için cevaz vermemiştir:

(139) “Mesele: Bir kâdilikden Zeyd-i nâib mücrimlik ve zânîlik ile olduğu ecilden zikr olan kâdilikden ihrâc olursa yine mezbur kâdilikde niyâbeti ve imâmeti ve hitâbeti câiz olur mu? el-Cevap: Olmaz zaman geçüb salâhî zâhir olmayıcak.”⁴²⁵

16. asır Osmanlı Devleti’nde kadılar aynı zamanda cami ve vakıf gibi kurumların yönetim ve denetiminden sorumlu olan kişilerdi. Kadılar görev yerlerindeki

⁴²¹ Ebussuûd, *Fetâvâ* (İsmihan Sultan, 216), 113a.

⁴²² Hacı Mehmet Günay, “Yargılama Hukuku”, *İslâm Hukuku El Kitabı*, ed. Talip Türkan (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), 391-394.

⁴²³ İbrahim Durhan, “Tanzimat Döneminde Osmanlı Yargı Teşkilâtındaki Gelişmeler”, *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 12/3-4 (Aralık 2008), 55-111.

⁴²⁴ Fahrettin Atar, “Kadı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/68.

⁴²⁵ Ebussuûd *Fetâvâ-yı Ebussuûd* (İsmihan Sultan, 241), 31a.

vakıfları şartlarına uygun idare eden, vergilerin hukuka uygun toplanmasını denetleyen, imam, hatip ve vaiz gibi görevlileri tayin eden ve teftiş eden bir görevlidir:

(140) “Mesele: Bir hatip fevt olup kadı hitabeti Zeyd’e tevcih edip, Zeyd beraat etmeyince hitabeti kim etmek gerektir? el-Cevap: İzinsiz kimse edemez, tekrar (başka bir cami) varsa, cumaya zarûret yoksa. Sûret-i mezkûrede tekrar cami olmasa hitabeti kim etmek gerektir? el-Cevap: Cümle cemaat kimi ihtiyar ederlerse vakt-i zarûrette.”⁴²⁶

(141) “Mesele: Zeyd-i imamın cemaatı çıkıp Bekr’i imam edip cemaat Bekir’den şakir olup iktida ederlerken kadı cemaatin istemediği Zeyd’i yine imam edebilir mi cevap verip müsab oluna? el-Cevap: Edemez.”⁴²⁷

2.15.2. Kadıların İmamlıkla İlgili Yetkileri

Osmanlı Devleti’nde bir mesele hakkında ortaya konmuş olan fetvalar önemli bir başvuru kaynağıdır. Devlet yetkilileri de aynı şekilde fetvaları danışma organı olarak görmüşlerdir. Kadı, içtihat edemediği durumlarda zaman zaman müftüye ihtiyaç duymuş, müftülerde meselenin çözümünde kadıya yardımcı olmuştur. Kadıların bu şekilde fetvalardan ve müftülerden istifade etmesi kaza birliğinin oluşmasına neden olmuştur.⁴²⁸ 16. asırla birlikte derlenmeye başlanan fetva mecmuaları farklı sorunlara getirilen çözümlere ilk elden ulaşmayı sağlamıştır.⁴²⁹ Her ne kadar kadılar fetvalardan istifade etsede müftünün verdiği fetva meselenin dinî yönünü, kadının hükmü ise kazâî yönünü ilgilendirir.⁴³⁰ Nitekim bazı kadılar hukuki alanı bırakıp dini alanla ilgili tasarrufta bulunmuştur. Fetvanın kadıyı bağlayıcı olmama prensibi fetvanın kabul edilmeyeceği anlamına gelmez. Bunun için kadının gerekçeleri olması gerekir.

(142) “Mesele: Müftî-i zaman fetva verse; “Regaib ve Berat ve Kadir namazını şer’ide cemaat ile kılmak memnudur ve mekruhdur” dediğini imamlar işitip ferâğat etseler, kadı nâibi olan Zeyd esvak-ı müsliminde münadiler koyup “Vay o imamın haline! cemaatına Regâib ve Berat ve Kadir namazını kıldırmayı azlederim!” diye cebr ile kıldırса, mezkûr nâibe şer’an ne lazım olur? el-Cevap: Ta’zir-i belîğ ve te’dib-i galîz gerektir.”⁴³¹

Fetvalar, Kitap veya sünnette yer alan bir hükmün açıklanmasıdır. Bundan dolayı fetvalarda ortaya konan cevaplar hem soranı hem de başkalarını ilgilendirir ve genel bir hüküm mahiyetindedir.⁴³² İbn Kemal imamların fetvaları dikkate almamasını günahkâr olmakla nitelendirmiştir:

⁴²⁶ İbn Kemal, *Fetâvâ-yı İbn Kemal* (Nuruosmaniye, 1967), 118b; İnanır, *İbn Kemal’in Fetvaları*, 159-160.

⁴²⁷ İnanır, *İbn Kemal’in Fetvaları*, 160.

⁴²⁸ Atar, “Fetva”, 12/487.

⁴²⁹ Örsten, “Osmanlı Hukuk Tarihi”, 35.

⁴³⁰ Atar, “Fetva”, 12/488.

⁴³¹ İbn Kemal, *Fetâvâ-yı İbn Kemal* (Nuruosmaniye, 1967), 120a; İnanır, *İbn Kemal’in Fetvaları*, 89.

⁴³² Atar, “Fetva”, 12/488.

(143) “Mesele: Regaib ve Berat ve Kadir namazları cemaat ile kılmak mekruh olduğu müftî-i zamandan fetva gelse, Zeyd-i âlim bu fetvaları camide ve minberde halka bildirse ekser imamlar fetva ile amel eyleseler, bazı imamlar fetva kabul etmeyip, yine ol namazları cemaatle kılsalar, şer’an ol fetva ile amel etmeyip reddedenlere ne lazım olur? el-Cevap: Âsim olurlar.”⁴³³

2.15.3. Şahitlik Konusunda İmamlar

Şahitlik mahkemede isbat vasıtalarından biridir. Yaşanmış ya da yaşanan bir olaya veya duruma tanıklık etmek demektir. Yalancı şahit (şâhidü’z-zûr) ise tanıklığında doğru olmadığını ikrar eden kimsedir.⁴³⁴ Yalancı şahitlik haksızlığa neden olmakta, adaletin yerini bulmasını engellemekte ve geciktirmektedir. Yalancı şahitlik büyük günahlar arasındadır. Bunu yapan kişinin hapis, teşhir ve dayak gibi ta’zîr cezalarıyla cezalandırılacağı ifade edilmiştir.⁴³⁵ Ebussuûd Efendi’nin yalancı şahitlikle meşhur olup şehirden sürülen bir imamın gittiği yerde arkasında namaz kılınmasına dair fetvası şu şekildedir:

(144) “Mesele: Şâhid-i zûr hak (?) ile meşhûr olub şehirden sürülen Zeyd’in halfinde iktidâya istikrâh eyleseler Şer’an imâmetten azle müstahak olur mu? Beyân buyrulub müsâb oluna. el-Cevap: Allah-u a’lem, Olur.”⁴³⁶

Ebussuûd Efendi yalancı şahitlikle anılan bir imamın şer’an azle müstehak olduğunu imamlık yapmaması gerektiğini ifade etmiştir. Hanefî, Şâfiî ve Hanbelîler yalancı şahitlik yapan kişinin tevbe edip ve belli bir zaman sonra samimi olduğu anlaşılırsa onun şahitliğinin kabul edileceğini, Mâlikîler ise böyle bir durumdan emin olunamayacağı bu sebeplede şahitliğinin kabul edilemeyeceğini belirtmişlerdir.⁴³⁷

2.16. İMAMLARIN TARAF OLDUKLARI DAVALAR VE CEZALARI

Toplumsal düzenin sağlanması ya da bozulan düzenin yeniden inşası için hukuk kurallarına ihtiyaç vardır. Toplum hakkını ihlal eden, toplum düzenini bozan suçları ve cezalarını düzenleyen hukuk kurallarına ceza hukuku denilmektedir. İslâm hukuku kaynaklarında ceza hukuku ukubat terimi ile ifade edilmektedir.⁴³⁸

⁴³³ İbn Kemal, *Fetâvâ-yı İbn Kemal* (Nuruosmaniye, 1967), 120a.

⁴³⁴ Cüneyit Urebe, *İslâm Muhakeme Hukukunda Yalancı Şahitliğin Hukukî Sonuçları* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 36.

⁴³⁵ H. Yunus Apaydın, “Şahit”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/282.

⁴³⁶ Ebussuûd, *Fetâvâ-yı Ebussuûd* (Şehid Ali Paşa, 2868), 54b.

⁴³⁷ Apaydın, “Şahit”, 38/282.

⁴³⁸ Talip Türcan-Ünal Yerlikaya, “Ceza Hukuku”, *İslâm Hukuku El Kitabı*, ed. Talip Türcan (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), 303.

Suç, yapılmaması gereken bir fiili yapmak, yapılması gereken bir fiili de terk etmek demektir. İslâm hukukunda ise bir kimsenin mala ve cana karşı işlediği, şer'an haram kılınmış bir fiilin adı ya da Allah'ın had ve ta'zirle cezalandırdığı şer'i yasaklardır.⁴³⁹ Suçu ifade etmek üzere genellikle cerime ve cinayet tabirleri kullanılmıştır. Suça öngörülen cezalar açısından suçlar, had, kısas, diyet ve ta'zir cezasını gerektiren suçlar olarak tasnife tabi tutulmuştur. Had, cezası kitap ve sünnet tarafından ortaya konmuş Allah hakkını ihlal eden suçlara denir. Bunlar, zina, zina iftirası, içki içme, hırsızlık, yol kesme, isyan ve dinden dönme cezalarıdır. Kisas suçları, kişinin hayatına ya da vücut bütünlüğüne karşı işlenen suçlardır. Kasıtlı olarak yapılması halinde uygulanacak olan ceza kısastır. Suçun taksirle veya kastın aşılması durumunda uygulanacak olan ceza diyettir. Ta'zir ise Kur'an ve sünnet tarafından yasaklanmış ancak cezası belirlenmemiş olan fiillerdir.⁴⁴⁰

Had, kısas ve diyet uygulamaları dışında kalan, miktarı ve uygulanış şekli önceden belirlenmemiş olup takdirin belli ölçüler dâhilinde hâkime bırakıldığı cezalara "ta'zir" denir. Ta'zir suçları Allah veya kul hakkını ihlal eden filleri kapsar.⁴⁴¹ Ta'zir suçları özünde had veya kısas gerektiren bir suç iken suçun unsurlarının oluşmaması ya da mağdur veya mağdur yakının suçluyu affetmesi neticesinde meydana gelen suçlardır. Had ve kısas cezasına girmeyen suçları devlet ta'zir cezası olarak uygular. Osmanlı Devleti ceza hukukunda da, asli kaynakların koymuş olduğu sınırlar çerçevesinde, çeşitli ta'zir cezaları tespit edilmiş ve uygulanmıştır.⁴⁴² Suçun ve suçlunun durumuna göre kişiye; ölüm, siyaseten katl, hapis, sürgün, sopa, müsadere, tehdit, kınama, kamu haklarından yasaklamak, teşhir, kürek, prangabendlik ve kalebendlik gibi cezalar verilmiştir.⁴⁴³ Bu cezaların olması ve uygulanması Allah hakları ve kul haklarının muhafaza edilmesini hedefler. Yine kişilere ve topluma zarar vermemesi, kötülüklerin yayılmaması için suçluları te'dib ve ıslah edici özellikler taşır. Osmanlı'da hukuka aykırı fiilin cezai karşılığının devlet başkanına bırakılması ta'zir alanının çok geniş

⁴³⁹ Adnan Akalın, "İslâm Hukuku Açısından Suçun Unsurları", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 10 (Kasım 2013), 50-72.

⁴⁴⁰ Ebû Bekr b. Mesûd b. Ahmed el-Kâsani, *Bedâi'u's-sanâi' fî tertîbi's-şerâi'*, nşr. Alî Muhammed Muavvaz-Âdil Ahmed Abdülmevcûd (Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 2003), 9/177; Türcan-Yerlikaya, "Ceza Hukuku", 305-306.

⁴⁴¹ Mehmet Koç, *Osmanlı Hukukunda Ta'zir Suç ve Cezaları* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017), 16.

⁴⁴² Yılmaz Yurtseven, "Klasik Dönem Osmanlı Ceza Hukukunda Ta'zir Suç ve Cezaları", *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 9/3-4 (Aralık 2001), 265-292.

⁴⁴³ Türcan ve Yerlikaya, "Ceza Hukuku", 330.

olması sonucunu doğurmuştur. Osmanlı uygulamasında bu geniş alanın az bir kısmı hâkimin takdirine bırakılırken çok geniş bir alanı kapsayan ta'zir suç ve cezalarının düzenlenmesi kanunnameler yoluyla yapılmıştır.⁴⁴⁴

2.16.1. Zina Suçuyla İlgili Fetvalar

Zina, Kur'an'da açıkça yasaklanmış ve kötü bir şey olduğu ifade edilmiştir.⁴⁴⁵ İslâm hukukunda haramdır ve büyük günahlardandır.⁴⁴⁶ Ebû Yûsuf, İmam Muhammed, Şâfiî, Malikî ve Hanbelîler, Kur'an'dan hareketle livâtayı da zina gibi değerlendirerek hayâsızlık ve çirkin davranış olarak görürler. Livâtayı zinaya kıyas ederek aynı hükümlerin verilmesi gerektiğini ifade ederler. Onlara göre livâta zinadır ve zina suçunun cezası da haddi gerektirir.⁴⁴⁷ Ancak livâta suçuna şiddetli ta'zir cezası verilmiş hatta siyaseten (ta'ziren) katl cezası önerildiği de tespit edilmiştir.⁴⁴⁸ Nitekim Ebussuûd Efendi livâta yapan iki erkek için katl olunması imam izni ile meşrudur fetvasını vermiştir:

(145) “Mesele: Zeyd’in oğlu Amr-ı emrede Bekr-ne’üzübillâh- amel-i kavm-i Lût ettiğin isbât eylese Bekre ne lâzım olur? el-Cevap: Mu’tadı ise izn-i imâmla katl olunmak meşrû’dur zinâ gibi ihsan dahi lâzım olmaz.”⁴⁴⁹

Sun’ullah Efendi fetvasında, bir caminin müezzinin aynı fiili işlemesi gerekçesiyle işlediği yerde katl etmenin meşru olduğunu ifade etmiştir. Yine başka bir ceza olarak şiddetli darp ile zindanda ölene kadar hapsedilmesi ya da yapmış olduğu tevbenin sahih olduğu ayan olunca çıkarılması lazımdır cevabını vermiştir:

(146) “Mesele: Bir câmi’-i şerîfde mü’ezzin olan Zeyd minarede bir emred oğlana kendini fi’li münker itdirirken cemâati ahz eyleseler Zeyd’e ne lazım olur? el-Cevâb: İkisini dahi minarenden aşağı atub katl eylemek meşrû’dur muhtâr-ı hazreti İmâm darb-ı şedîdden sonra zindanda habis olunub ölünce yahud tevbe-i sahihası zuhur idince ihrâc olunmak lazımdır ve lehû ufiye anhû.”⁴⁵⁰

Ebu Hanife ise, livâtayı zina olarak nitelendirmemiştir. Ona göre livâta yoluyla yapılan ilişkide nesebin karışma ihtimali bulunmadığından üreme organı dışında yapılan

⁴⁴⁴ Koç, *Osmanlı Hukukunda Ta'zir*, 20.

⁴⁴⁵ el-İsrâ 17/32; Furkân 25/68, 69, 70; el-Ahzâb 33/30; et-Talâk 65/1; en-Nisâ 4/25.

⁴⁴⁶ İbrahim Çalışkan, “İslâm Hukukunda Zina Suçunun Mahiyeti Ve Cezası”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 33/3-4 (1992), 61-100.

⁴⁴⁷ Mustafa Avcı, “Osmanlı Hukukunda Livâtanın Cezası”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 26/2 (Eylül 2018), 15-45.

⁴⁴⁸ M. Kamil Yaşaroğlu, “Livâta”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/198; Avcı, “Osmanlı Hukukunda Livâta”, 39-40.

⁴⁴⁹ Velî b. Yusuf, *Mecmûa* (İsmihan Sultan, 223), 69b.

⁴⁵⁰ Sun’ullah Efendi, *Fetâvâ-yı Sun’ullah Efendi* (H. Hüsnü Paşa, 502), 16b; Ünalı, *Sun’ullah Efendi*, 101.

cinsel ilişki zina olarak kabul edilmemiştir. Bundan hareketle livâta için zina haddinin uygulanmayacağını ancak ta'zir cezasının gerektiğini belirtmiştir. Fiilin ilk kez işlenmesi halinde ölüm haricinde ta'zir cezası, sürekli yapılması durumunda ise ölüm cezası verilmiştir. Osmanlı uygulamasında da resmi mezheb Hanefî mezhebi olması dolayısıyla livâta ve eşcinsellik suçları zinadan ayrı kabul edilmiş, Ebu Hanife'nin görüşüne uygun fetvalar verilmiştir.⁴⁵¹

2.16.2. İçki İçme Suçuyla İlgili Fetvalar

Kur'an'da "Hamr" diye ifade edilen şarabın azını da çoğunu da içmek İslâm ceza hukukunda haramdır ve cezası vardır. Hanefî mezhebi, hamrdan maksat şarabı anlamakta ve şarap dışındaki içki türlerini hamr kapsamında tutmamaktadır. Şarabın az ya da çok içilmesi fark etmeksizin had cezasını, şarap dışındaki içki türlerinin sarhoş etmeyecek miktarda içilmesiyle ta'zir cezasını gerektirir. Diğer mezheplere göre ise sarhoşluk veren bütün içkiler hamr olsun olmasın haram kapsamındadır.⁴⁵² İçki içme suçunun sabit olması için kişinin bu fiili kasıtlı olarak işlemesi gerekir. Bununla beraber kişinin akıllı, bulûğa ermiş ve Müslüman olması şart koşulmuştur. İçki içmenin haramlığı âyet ve hadislerle sabittir. Uygulanacak olan ceza hür bir kimse için seksen kırbaştır. Ancak verilecek cezanın had mi yoksa ta'zir mi olacağı konusunda fikir ayrılıkları mevcuttur.⁴⁵³ Sun'ullah Efendi, bir imamın hizmet etmediği zamanlarda içki içtiğini, açıktan hamrın helaldir dediğini ve Ramazan ayında oruç tutmadığını ifade eden soruya; kâfir olduğu ve katlinin helal olduğu cevabını vermiştir:

(147) "Mesele. Zeyd-i imam edâ-i hizmet etmediğinden mâ-adâ şürb-i hamr edip ve alenen "Hamr helaldir" deyub Ramazan-ı Şerîf'de sâim olmasa Zeyd'e ne lazım olur? el-Cevap: Kafir olup katli helal olur, zındık ise katli vâcibdir."⁴⁵⁴

Bir başka fetvada ise, içki içen bir grubun imamı alaya alıp, içki sunmaları ve bu şekilde sabah namazını kıldır şeklindeki tekliflerine grubun kâfir olacağı cevabını vermiştir:

(148) "Mesele: Zeyd-i imam bir alây fasık şürb-i hamr iderlerken rast geldikde mezbûrlara Zeyd'i istihfâf idüb hamr teklif itdiklerinden mâ'adâ istihzâ gel bize sabâh namâzın kılıver deseler mezbûrlara ne lazım olur? El-Cevâb: Kâfir olurlar ve lehû ufiye anhû."⁴⁵⁵

⁴⁵¹ Hilal Özay, "İslâm Hukukunda Transseksüel veya Travesti Olmanın Hükümü", *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 51 (Haziran 2109), 207-234; Avcı, "Osmanlı Hukukunda Livâta", 39-40; Yaşaroğlu, "Livâta", 27/198.

⁴⁵² Kâsani, *Bedâi'u's-sanâi'*, 9/213; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 10/315-345; Türcan ve Yerlikaya, "Ceza Hukuku", 323.

⁴⁵³ Muhammed Yazıcı, "Osmanlı Dünyasında İçki İçme Suçuna Dair Bazı Gözlemler (XVI Yüzyıl)", *JASSS* 5/8 (Aralık 2012), 1317-1332.

⁴⁵⁴ Sun'ullah Efendi, *Fetâvâ-yı Sun'ullah Efendi* (H. Hüsnü Paşa, 502), 23b; Ünalı, *Sun'ullah Efendi*, 115.

Sun'ullah Efendi, bir imamın “peygaberler dahi içki içmiştir” söylemine karşılık imam için yeni bir iman ve nikâhın gerekli olduğunu, aynı zamanda görevinden azledilmesi ve ta'zir cezası ile cezalandırılması gerektiğini ifade etmiştir:

(149) “Mesele: Zeyd-i imâm, haşâ peygamberler dahi şürb-i hamr itmiştir dese Zeyd'e ne lazım olur? el-Cevâb: Tecdîd-i imân ve nikâh ve azl ve ta'zir lazımdır ve lehû ufiye anhû.”⁴⁵⁶

2.16.3. Dinden Dönme (İrtidâd) Suçuyla İlgili Fetvalar

İslâm dininin hüküm ve prensiplerini küçümsemek, alay konusu yapmak yaptırım gerektirir. Genel kabul edilmiş görüşe göre bu yaptırım iman sınırları dışına itilme ile mümkündür. Çeşitli sözler sarf edilmesiyle kutsalların ayaklar altına alınması, kişilerin tekfir edilmesi basit bir olgu değildir. Nitekim teorik olarak küfür hükmü, “tecdîd-i iman”, “tecdîd-i nikâh” veya bunlar kabul edilmediği takdirde talâk, katil, sürgün gibi hukukî bazı sonuçlar doğurur.⁴⁵⁷ Osmanlı mecmualarında dini değerleri hafife almak, değersiz göstermeye çalışmak ve kutsalları alay konusu yapmakla ilgili çok sayıda fetvaya rastlamak mümkündür. Sun'ullah Efendi imâmeti küçümseyerek kilise papazlığını tercih eden bir imama, küfrü tercih etmesi sebebiyle yeni bir iman ve nikâh lazım gelir demiştir:

(150) “Mesele: Zeyd-i imam cemaatinden Amr'a size imam olmakdan bir kilisede papaz olmak çok evlâdır dese ne lazım olur? el-Cevap: Küfrü İslâm'dan tercih itdiyse tecdîd-i imân ve nikâh lazım olur ve lehû ufiye anhû.”⁴⁵⁸

İbn Kemal ise imamlığı İslâm dinince yasaklanmış, temiz ve yenilebilir olmayan ölmüş veya öldürülmüş bir hayvana benzeten imam için ta'zir, yeni bir iman ve nikâh gerekir cevabını vermiştir:

(151) “Mesele: Zeyd-i imam, Amr'a; “İmamlıktan murdar eğer var ise yine imamlıktır” dese, şer'an ne lazım olur? el-Cevap: Ta'zir-i beliğ ve tecdid-i iman ve tecdid-i nikâh lazım olur.”⁴⁵⁹

⁴⁵⁵ Sun'ullah Efendi, *Fetâvâ-yı Sun'ullah Efendi* (H. Hüsnü Paşa, 502), 19a; Ünalı, *Sun'ullah Efendi*, 105.

⁴⁵⁶ Sun'ullah Efendi, *Fetâvâ-yı Sun'ullah Efendi* (H. Hüsnü Paşa, 502), 21b; Ünalı, *Sun'ullah Efendi*, 111.

⁴⁵⁷ Muhammet Raşit Akpınar, “Osmanlı Fetva Literatüründe Dinî ve Manevî Değerlere Saygı”, *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 30 (Ekim 2022), 760-779.

⁴⁵⁸ Sun'ullah Efendi, *Fetâvâ-yı Sun'ullah Efendi* (H. Hüsnü Paşa, 502), 23b; Arslan, *Şeyhülislâm Sun'ullah Efendi*, 110.

⁴⁵⁹ İbn Kemal, *Fetâvâ-yı İbn Kemal* (Nuruosmaniye, 1967), 18b; İnanır, *Şeyhülislâm İbn Kemal*, 205.

2.16.4. Şahsa Karşı İşlenen Suçlar

Kişinin hayatına ya da vücut bütünlüğüne karşı işlenen suçlardır. Kasıtlı veya dolaylı adam öldürme ile müessir fiil olarak bir organın kesilmesi, yaralanması, kullanılmaz hale getirilmesi gibi vücut bütünlüğüne yönelik kişinin ölümüne sebep olmayan filler ve fâili meçhul cinayetler şahsa karşı işlenen suçlar kapsamına girmektedir.⁴⁶⁰

Fâili meçhul cinayetlerde cesedin bulunduğu mekân önemlidir. Cinayeti işleme ihtimali olanlar bu yerde olup bitene göre tespit edilmeye çalışılır. Özel bir mülkte bulunan ceset için kişinin akilesi diyet öder. Diyetin gerekliliği için bulunan cesedin bütün halde olması ve öldürüldüğüne dair vücudunda emarelerin olması gerekir. Öldürülmüş olan cesede diyet gerekmesi için bulunduğu yerin bir mülkle bağlantılı olması gerekir. Mülkiyetin olmadığı yerler için diyet gerekmez. İbn Kemal'in konuyla ilgili fetvası şu şekildedir:

(152) “Mesele: Bir mescidin imâmete ve müezzine ve sair mühimmâtına vakf olan yerde maktûl bulunsa, katil ma'lum olmayacak diyet kime lazım olur? el-Cevap: Mevkûf aleyh olanlara lazım olur.”⁴⁶¹

Bu fetvada bir mescidin imam ve müezzinine ve deposuna vakf olan yerde ceset bulunsa ancak katil tesbit edilemese diyeti kimin ödemesi gerektiği sorulmuştur. Vakfedilen mekânlarda vuku bulan cinayetlerde, katil bulunamazsa diyeti kendisine vakfedilen kimseler öder.⁴⁶²

2.16.5. Dini Hükümleri Yerine Getirmeyen İmamlarla ilgili Fetvalar

Dinden dönme haddi dışında kalan suçlar bu guruba girer. Bu kapsamda kişiler dini hayat ve sembolleri ihlal eder. Dini hükümleri öğrenme ve yaşamayı engelleyen davranışlarda ve dini değerleri bozmaya yönelik hareketlerde bulunur.⁴⁶³ Örneğin namazı ve orucu mazeretsiz terk edene ta'zîr cezası uygulanır. Ebû Yûsuf'a göre namazı

⁴⁶⁰ Türkan ve Yerlikaya, “Ceza Hukuku”, 327.

⁴⁶¹ İbn Kemal, *Fetâvâ-yı Kemalpaşazâde* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Dar'ül-mesnevi, 118), 53a; İnanır, *Şeyhülislâm İbn Kemal*, 142.

⁴⁶² İnanır, *İbn Kemal'in Fetvaları*, 367.

⁴⁶³ Tuncay Başoğlu, “Ta'zîr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/198.

terk ederek cemaate katılmayan kişiye de ta'zîr cezası uygulanır.⁴⁶⁴ İbn Kemal de fetvasında, böyle bir durum için ta'zir cezası lazım olur demiştir:

(153) “Mesele: Bir mahallenin yahut karyenin cemaati sağ ve salim olsalar, namaza gelmeseler, imam ve müezzin tenbih eyleseler, yine gelmeseler şer'an ne lazım olur? el-Cevap: Ta'zir-i belîğ lazım olur.”⁴⁶⁵

Osmanlı kanunnameleri, mahkeme kayıtları ve fetva mecmualarında “ta'zîr-i şedîd” ve “ta'zîr-i belîğ kavramları geçmektedir. Bu kavramlar Osmanlı'da dayak veya değnek sayısının veya şiddetinin artırılması anlamında kullanılmaktadır.⁴⁶⁶ İbn Kemal “Ta'zîr-i belîği, her kimsenin haline münasip ta'zîr-i belîğ vardır. Ol hususta rey kadınıdır. Yüz değneğe dek ta'zîrdir, haps-i medîd dahi ta'zîrdir”⁴⁶⁷ diyerek açıklamaktadır. Osmanlı hukukunda dini hükümleri yerine getirmeme suçunu işleyenlere dayak dışında para cezaları ve teşhir cezaları da uygulanmaktadır.⁴⁶⁸

(154) “Mesele: Zeyd, mevlid-i Resûl Hazreti (sav) doğduğu yere gelecek, Müslümanlar ta'zim için kıyam eyleseler, Bekir, “Nakil gerektir kıyama kalkmaya.” dese, kalkmasa şer'an ne lazım olur? el-Cevap: Te'dib-i galîz etmek gerektir, cehlinden halka i'lam için teşhir lazım olur.”⁴⁶⁹

(155) “Mesele: Bu sûrette Bekir'in imâmeti câiz olur mu? el-Cevap: Olur, rücu' edip ol dalâletten istiğfar edip, ehl-i İslâm sülûküne münasip olursa.”⁴⁷⁰

Teşhir, suç ve suçlunun bir ilan vasıtasıyla insanlara duyurularak ondan sakınmaları hususunda uyarılmaları ve yaptığı rezilliklerin herkese duyurulmasıdır.⁴⁷¹ Görüldüğü üzere teşhir cezası alanın imâmeti hususunda İbn Kemal yaptığı işten tevbe edip bir daha işlememek üzere dönen ve İslâm ehli yolunu tutan birisinin imamlığının câiz olacağı fetvasını vermiştir. Ebussuûd Efendi, bir imamın ihtilam olduktan sonra dini hükümleri yerine getirmemesine dair bir fetva vermiştir. Aşağıda geçen fetva için uygulanacak olan cezayı ise şiddetli ta'zir ve azil olarak değerlendirmiştir:

(156) “Mesele: Zeyd-i imam ihtilam olub ba'dehu unudub gusletmeden cemaata namaz kılıverirken rukû'da hatırına gelüb namazın bozmayub lakin kalbinden rucu eylese sücudde başın yere komayub elinin üzerine kosa şer'an Zeyd'e ne lazım olur? el-Cevap: Ta'zîr-i şedid ve azl lazımdır. Hak Teâlâ hazretinden korkmaz halkdan utanmaz bî dîn.”⁴⁷²

⁴⁶⁴ Koç, *Osmanlı Hukukunda Ta'zir*, 350.

⁴⁶⁵ İbn Kemal, *Fetâvâ-yı İbn Kemal* (Nuruosmaniye, 1967), 28a, 115b; İnanır, *Şeyhülislâm İbn Kemal*, 152.

⁴⁶⁶ Koç, *Osmanlı Hukukunda Ta'zir*, 25.

⁴⁶⁷ İnanır, *Şeyhülislâm İbn Kemal*, 116.

⁴⁶⁸ Koç, *Osmanlı Hukukunda Ta'zir*, 350.

⁴⁶⁹ İbn Kemal, *Fetâvâ-yı İbn Kemal* (Nuruosmaniye, 1967), 26b.

⁴⁷⁰ İbn Kemal, *Fetâvâ-yı İbn Kemal* (Nuruosmaniye, 1967), 26b; İnanır, *Şeyhülislâm İbn Kemal*, 152.

⁴⁷¹ Koç, *Osmanlı Hukukunda Ta'zir*, 38.

⁴⁷² Ebussuûd, *Fetâvâ-yı Ebussuûd* (İsmihan Sultan, 241), 31b.

2.16.6. İmamlar ve Hakaret

Fetva mecmualarında toplumda itibarı olan kişilere, ilim ve ilim ehline, dinî sembol boyutu olan hükümlere hakaret edilmiştir. Bu suç kabul edilerek ta'zîr cezası uygulanmıştır. Yani ta'zîr suçlarında maddî zararın olmasına gerek yoktur. Verilen manevi zararlar da ta'zir kapsamında. Bir ibadetin terki veya kişiye yapılan sözlü saldırı ve hakaret gibi bazı suçlarda manevî zarar doğurabilir. Böylesi fiil veya ihmaller zarar açma tehlikesi ortaya çıkaracağından suç olarak değerlendirilebilir.⁴⁷³ Çivizâde fetvalarında bir imamın ilim ehline, cahil birinin bir imama uygunsuz ifade kullanmalarının cezası olarak ta'zir cezasını uygun görmüştür:

(157) “Mesele: Bir imam bir ehl-i ilme, “seni ağzuna çarparım” dese, “Hazret-i Ali dahi olursun” dese ne lazım olur? el-Cevap: Ta'zîr-i belîğ lazım olur.”⁴⁷⁴

(158) “Mesele: Zeyd-i câhil mahmûdî'l-hâl olan Amr-ı imâma “deccâlsin, cemaat sana uymuştur” dese ne lazım olur? el-Cevap: Ta'zîr lazım olur.”⁴⁷⁵

Aynı şekilde İbn Kemal de bir imama sözlü hakaret eden birisi için ta'zirin yanı sıra imanını yenilemesi fetvasını vermiştir:

(159) “Mesele: Zeyd, bir imama ya bir okumuş kimseye “Senin gibi kişinin okuduğu nedir sûreti nedir bire murdar köpek!” dese, şer'an ne lazım olur? el-Cevap: Ta'zir-i belîğ ve tecdid-i iman lazım olur.”⁴⁷⁶

2.16.7. İmam ve Ta'zir

Ta'zir cezasının türü ve büyüklüğüne göre şekil ve miktarı belirlenir. Böyle bir durumda suçun işlenmesine etki eden unsurlar, suçu işleyen kişinin hali ve yol açtığı zarar dikkate alınır. Ta'zir cezası verilecek olan kişinin yalnızca işlediği suça teşkil eden fiil değil mağdurun uğradığı zarar ve durumu da dikkate alınır.⁴⁷⁷ İşlemiş olduğu suçtan sonra mahalle imamı tarafından uyarılan birisinin imama sarf ettiği ifadeler için de ta'zir cezası verilmiştir:

(160) “Mesele: Zeyd-i câhil zevcesi Hind'i bir gayr-i hak darb-i Şedîd ile mirâran darb eylese nesne lâzım olur mu? Beyân buyrulub müsâb oluna. el-Cevap: Allah-u a'lem: Ta'zir-i sedîd lâzımdır. Bu sûretde Zeyd'in mahallesi imamı olan Amr ile cemâa'tı darb etme deyû nîce def'a tenbîh ettiklerinden sonra Zeyd mukayyed olmamak ile mezbûrlar evine varub ne

⁴⁷³ Başoğlu, “Ta'zir”, 40/178.

⁴⁷⁴ Saruhânî Lâli Efendi, Seyyid Ahmed bin Mustafa Lâli, *Mecmau'l-mesâilî's-şer'iyye fi'l-ulûmi'd-dîniyye, İsmâil E. Erünsal Özel Koleksiyonu* (İSAM Kütüphanesi 63897, fotokopi nüsha); (Şehid Ali Paşa, 1066), 179, Aydın, *Çivizâde Muhyiddin Mehmed*, 150.

⁴⁷⁵ Saruhânî, *Mecmau'l-mesâilî's-şer'iyye* (Şehid Ali Paşa, 1066), 52b-53a; Aydın, *Çivizâde Muhyiddin Mehmed*, 151.

⁴⁷⁶ İbn Kemal, *Fetâvâ-yı İbn Kemal* (Nuruosmaniye, 1967), 18b; İnanır, *Şeyhülislâm İbn Kemal*, 205.

⁴⁷⁷ Başoğlu, “Ta'zir”, 40/178.

içün edersin deyicek Zeyd iderin dediginden gayri Amr ben min ba'd gelse i'tibâr edeyin sana i'tibâr etmezin mescidine varduğum dahi noksânın bulmak içündür dese Zeyd'e ne lâzım olur? Beyân buyrulub müsâb oluna. el-Cevap: Allah-u a'lem: Ta'zîr-i şedîd lâzımdır.”⁴⁷⁸

Ebussuûd Efendi'nin bir başka fetvasında iki imamın kavga ettiği ve kadının imamı, ilim ehline kavganın yakışmadığını ifade edip bu duruma son vermelerini istemesine rağmen imamca korkutulmuş ve saygısız ifadelerle maruz kalmıştır. Böyle bir durum için de imama ta'zir cezası öngörülmüştür:

(161) “Mesele: Zeyd-i imam Bekr-i imam ile cenk ve gavgâ ederken kuzâtdan Hâlid ehl-i ilim mâ beyinlerin ıslâh etmek içün Zeyd'e ayıb değil mi ferâğat edin deyicek Zeyd Hâlid'i tahfîf ve techîl edüb sen câhilsin bilmesün dese şer'an Zeyd'e ne lâzım olur? Beyân buyurula. el-Cevap: Allah-u a'lem: Ta'zîr lâzım olur.”⁴⁷⁹

2.17. İMAMLARIN TİCARETLE İLGİLİ KARŞILAŞTIKLARI SORUNLAR

2.17.1. Alışverişte Fiyat Artımı Yapan İmamın Durumu

Akid ve hukukî işlemlerde rızanın korunması önemlidir. Alışverişte rıza ile irade beyanı arasındaki uyumun araştırılması gerekir. Bu şekilde beklenmedik ve hak edilmeyen zararların önüne geçilir. İslâm dininde faiz, ihtikâr, hileli satım ve arttırma yasaklanmıştır. Karşı tarafın cahilliğinden veya güveninden faydalanarak bir malı pahalıya satma veya ucuza alma gibi yolların yasaklanmış olması bu anlayışın sonucudur.⁴⁸⁰

(162) “Mesele: Zeyd-i imam buğday bulunmaz oldukça ziyâde bahaya bey' etmek içün buğday alub der anbar edüb buğday bulunmaz oldukça pahalı satsa Zeyd'e ne lâzım olur? el-Cevap: Muhtekirdir âsim olur.”⁴⁸¹

Bir imamın buğdayın kıt olduğu zaman diliminde buğday alıp anbarda saklaması ve buğdayın bittiği zamanda, daha pahalıya satması fetvaya mevzu olmuştur. Ebussuûd, imamın günah işlediğini ve muhtekir olduğunu ifade etmiştir.

⁴⁷⁸ Ebussuûd, *Fetâvâ-yı Ebussuûd* (Şehid Ali Paşa, 2868), 54b.

⁴⁷⁹ Ebussuûd, *Fetâvâ-yı Ebussuûd* (Şehid Ali Paşa, 2868), 154a.

⁴⁸⁰ Ali Bardakoğlu, “Bey”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/13.

⁴⁸¹ Velî b. Yusuf, *Mecmûa* (İsmihan Sultan, 223), 188a-b.

2.17.2. Muâmele-i Şer'iyye ve İmam

Muâmele-i Şer'iyye, Osmanlı Devleti'nde paranın işletilme yollarından biridir. “İne satışı” veya “murâbâha-i mer'iyye” gibi terimlerle de ifade edilen muâmele-i şer'iyye, Osmanlı vakıf sistemi içerisinde ve finansman hizmetlerinde yer alan bir uygulamadır.⁴⁸²

Osmanlı döneminde bu işlem para vakıflarına ait paraların, borç verenin alacağını her an istemesi hükmüne takılmadan ve faiz yasağını açıkça ihlâl etmeden belli oranda bir fazlalıkla ödünç verilmesine imkân sağlar. Vakıf, borç vereceği kişinin malını, verilecek kredi miktarı değerinde peşin olarak satın alır. Akabinde alınan mal yine vakıfca üzerine belirli yüzde eklenerek farklı bir bedelle süresi sınırlı olarak aynı kişiye satılır. Bu metot kendi içinde başka türlü de düzenlenebilir. Örneğin vakfın bir malı, süresi sınırlı olmak kaydıyla vadeli işlemle satılır, akabinde peşin olarak daha düşük bir bedelle geri alınır. Yapılan bu işlemle hem karzdaki vade belirsizliği ortadan kalkmış hem de kredi ihtiyaçları karşılanmış olur. Çünkü bunlar vakıflara belirli bir gelir sağlar.⁴⁸³ Bu yöntemle sermaye işleten kadıların nâib, imam ve hatip gibi görevlilerle muâmele-i şer'iyye yaptıkları anlaşılmaktadır. İmamlara kolay ulaşılması ve bu yöntemi iyi bilen kimseler olması imamları ön plana çıkarmıştır. Bu sebeple yayınlanan genelge ile imamların muâmele-i şer'iyye yapması yasaklanmış ancak yapılan işlemin meşruiyetiyle ilgili sıkıntıları gidermek için imamları fiili olarak işleme dâhil etmişlerdir. Hatta bazıları kanuni sınırları aşmış, bu tür işlemlerle uğraşmış bu da fetvalara yansımıştır:

(163) “Mesele: Akçesin onun on ikiye muâmeleye veren imam ve hatib şer'an azle müstahak olurlar mı? el-Cevâb: Olur.”⁴⁸⁴

Ebussuûd Efendi fetvasında bir imamın alışveriş esnasında yapmış olduğu fiyat artımının kendisinin azl olmasına sebep olacağı cevabını vermiştir. Bazı imam ve hatiplerin kadı nâibi olarak görev yapmaları dışında faizle para işletmeleri içinse faizi diğer günahlara benzetmediği için kıldırıldığı namazların iade olması gerektiği fetvasını vermiştir:

⁴⁸² İnanır, *İbn Kemal'in Fetvaları*, 273.

⁴⁸³ Bilal Aybakan, “Muâmele”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/317.

⁴⁸⁴ Ebussuûd, *Fetâvâ* (İsmihan Sultan, 216), 31a-b; Ebussuûd, *Fetâvâ-yı Ebussuûd* (İsmihan Sultan, 241), 31a-b; Düzdağ, *Şeyhülislâm Ebussuûd*, 68.

(164) “Mesele: İmam ve hatîb olan Zeyd yigirmi yıldan beri nâib olduğundan gayri ribâhôr olsa Zeyd’e ne lâzım olur? el-Cevâb: Ta’zîr ve azl olunub kılıverdûgi namazları îade olunur. Ribâhôr olıcak ribânın hükmi budur. Sâir meâsî gibi değildir. Muâmele akçe yerse ribâ değildir.”⁴⁸⁵

Ebussuûd Efendi bir başka fetvasında ise faiz yiyen imamların kendilerine namazda uymak câiz değildir fetvasını vermiştir:

(165) “Mesele: (صلوا خلف كل بر وفاجر) tahtında âkilü’r-ribâ dâhil olub sâir fâcire iktidâ olunduğı lakin âkilü’r-ribâ iktidâ câiz olur mu? Olmaduğı takdirce illeti nedir? el-Cevâb: Âkilü’r-ribâyâ iktidâ sahîh değildir. Hürmeti mensûsun aleyhâ olanın istihlâlî küfürdür. Beyâna mevkûf değildir. “Sallû halfe külli birrin ve fâcirin” ümerâ-i cevri hakkındadır. Hutbe-i ümerâ okurlar idi. Fâcir olmağla onların taatlarından hurûc edüb bağı etmek demektir. Fücûri ribâyı (müstelzim/istihlâl manasına) değildir. Ebussuûd. Bu sûrette imamlar (her nesneden) muâmele-i şer’iyye etmeyüb ribh deyû alub ekledicek (kılıverdikleri) salâtı i’âde lâzım olur mu? el-Cevâb: Viren teberru etmek ihtimâlî kâim iken ribâ edügi muhakkak değildir îade lâzım ola. Ammâ adem-i mübâlâtların için azl olunur.”⁴⁸⁶

İmam ve hatiplerin para vakfının muâmele-i şer’iyye yoluyla işletilmesinde aracılık yapmaları veya bu yöntemle elde edilen kârdan ücret almaları sebebiyle faiz yiyiciler olarak zannedilmelerine sebep olmaktadır. Muâmele-i şer’iyye yapılmadan imam ve hatiplerin ücret almaları teberru olma ihtimali sebebiyle faiz yedikleri anlamına gelmemektedir. Ama özensizlikleri sebebiyle azledilecekleri ifade edilmektedir.

2.17.3. İmam ve Hatim Okuma Ücreti

Hatim okuma işleminden ücret alınıp alınmayacağı konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bir kimsenin görevli olduğu işi, yerine getirmesi halinde o işi yaptığı için başka bir ücreti hak etmesi ya da kabul etmesi doğru değildir. Namaz, oruç, imâmet, ezan, Kur’an okuma gibi sırf ibadet olan dini görevlerin yerine getirilmesi karşılığında ücret alınması câiz değildir. Ancak sonraki dönemlerde Hanefîler’in Kur’an ve dini ilimleri öğretme noktasında ücretle öğretici tutulabileceği görüşü câiz görülmüştür. Bu görüşün aksine mekruh ve yasak gibi görüş farklılıkları da var olan hadislerin farklı yorumlanmasından kaynaklanmaktadır.⁴⁸⁷ İbn Kemal, Kur’an öğretimi karşılığında ücret alınmasının câiz olduğunu belirtir. İmam ve müezzinlerin başka bir

⁴⁸⁵ Ebussuûd, *Fetâvâ* (İsmihan Sultan, 216), 113b; Ebussuûd, *Fetâvâ-yı Ebussuûd* (İsmihan Sultan, 241), 23b.

⁴⁸⁶ Ebussuûd, *Fetâvâ* (İsmihan Sultan, 216), 114a.

⁴⁸⁷ Ali Bardakoğlu, “İcâre”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/385.

işle uğraşamadıklarında geçimlerini dinî eğitim ve öğretimle karşılayabileceklerini ifade eder.⁴⁸⁸

Kur'an okuma karşılığı ücret almaya gelince, Ebussuûd Efendi fetvalarında bu konuya yer vermiştir. O, ücret karşılığı hatim ve cüz okuyan imamların imâmetlerinin câiz olup olmayacağı sorusuna “Zıkr olanların ekser okuduklarında ibâdet niyetiyle okuyub mukâbelesinde olan sevâbı kendü dahi temettû etmek üzere vâkıfa hibe edüb ta'yîn olan vazîfei ol mukâbelede alub ya mahall-i kırâata huzûr mukâbelesinde alursa beis yokdur”⁴⁸⁹ cevabını vermiştir.

16. asır Osmanlı toplumunda, Müslümanlar ölen yakınları için hatimler okutmuşlardır. Karşılığında ise okuyan kişilere ücret ödemişlerdir. İbn Kemal de konuyla ilgili cüz okumanın zamanla meslek haline geldiğini ancak aldıkları ücretin câizliği sorusuna haramdır ancak bahşiş veya sadaka niyetiyle almalarına câizdir cevabını vermiştir.⁴⁹⁰

(166) “Mesele: Meyyitin önünce okuyan müezzinlere ücret verseler okudukları için ve meyyitin önünce gittikleri için, verdikleri ol ücret şer'an helal olur mu beyan oluna? el-Cevap: Haramdır, ücret diye alırlarsa.”⁴⁹¹

(167) “Mesele: Cüzhânlar okudukları cüzleri tamam okumasalar, nısf ya sülüs ya humus okusalar mukabelesinde aldıkları vazife, cüzhânlara şer'an helal olur mu? el-Cevap: Ücret diye alırlar ise olmaz.”⁴⁹²

Bu dönemde öldükten sonra kendilerinin arkasından Kur'an okunması için vasiyette bulunanlar da olmuştur:

(168) “Mesele: Zeyd, maraz-ı mevtinde sülüs-ü vasiyetinden iki cüz için bir miktar akçe tayin edip, “Fulan mescidde kıraat olunsun.” demiş olsa, verese vasiyeti kabul ettikten sonra tayin olunan mescidde okumayıp âhar mescidde kıraat ettirmek ellerinden gelir mi beyan kılınır müsab oluna? el-Cevap: Ellerinden gelmez.”⁴⁹³

(169) “Mesele: Zeyd sülüs malını imâma vasiyet edip yirmi bir günü ruhum için kıraat etsin dese şer'an verese tutmamağa kâdir olur mu? el-Cevap: Kadı hükmederse tutmamak ellerinden gelmez.”⁴⁹⁴

(170) “Mesele: Zeyd Amr'a nice yıl ücretle hizmet ettikten sonra “Amr'da olan malımdan bin akçe ruhum için olsun” diye vasiyet edip fevt oldukta Amr meblağ-ı mezburun ribhinden yüz yirmi akçeyi yılda üç hatim tilâvet etmek için bir mescidin imamına tayin edip sene bir sene verip ve otuz akçesin hakk-ı tevliyet diye kendi alıp on iki yıl bu üslup

⁴⁸⁸ İnanır, *İbn Kemal'in Fetvaları*, 273.

⁴⁸⁹ Düzenli, *Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislâm*, 270.

⁴⁹⁰ İnanır, *İbn Kemal'in Fetvaları*, 272-275.

⁴⁹¹ İbn Kemal, *Mecmûatü'l-Fetâvâ* (Atıf Efendi, 2835), 10a; İnanır, *Şeyhülislâm İbn Kemal*, 219.

⁴⁹² İbn Kemal, *Fetâvâ-yı Kemalpaşazâde* (Carullah, 971), 1b-2a; İnanır, *Şeyhülislâm İbn Kemal*, 103.

⁴⁹³ İbn Kemal, *Fetâvâ-yı İbn Kemal* (Nuruosmaniye, 1967), 138a-b; İnanır, *Şeyhülislâm İbn Kemal*, 76.

⁴⁹⁴ Aydın, *Çivizâde Muhyiddin Mehmed*, 214.

üzere mürur ettikten sonra Beytülmal emini vakfı bozup meblağ-ı merkumu almaya şer'an kâdir olur mu? el-Cevap: Olmaz vârisi olmayacak vasiyeti küllü maldan muteberdir asla dahl olunmaz.”⁴⁹⁵

Kur'an okuma veya hatim okuma karşılığı ücret alma, kimi zaman ücretle Kur'an öğretme gibi değerlendirilmiştir. Okuma bilmeyen için okutmaya ihtiyaç veya zorunluluğun bulunduğu ya da ölüye karşı son vazifenin yerine getirileceği anlayışı, örfen alışılmış olanla amelin gerekeceği gibi yorumlar yapılmıştır. Bundan hareketle Kur'an okuma ve hatim karşılığı ücret almanın câiz olacağı yönünde bazı fetvalar verilmiştir.⁴⁹⁶ Bu durum günümüzde de güncelliğini korumaktadır. Ancak İbn Kemal kavram değişikliği yaparak ücret yerine vazife, sıra ve sadaka gibi tabirleri kullanarak meseleyi çözüme yoluna gitmiştir.⁴⁹⁷

2.18. İMAM ve VAKIF

Vakıf, bir kimseye ait olan malın kamu hizmeti yapan kuruluşlara tahsis edilmesidir.⁴⁹⁸ İslâm hukukuna göre ise vakıf; Bir kimsenin mâliki olduğu malı başkalarının mülkiyetine geçmekten alıkoymasıdır.⁴⁹⁹ Vakfın tanımı ile ilgili Ebu Hanife ve öğrencileri arasında da farklı görüşler vardır. Ebu Hanife, “vakfettiği malın mâliki olmakla beraber menfaatini fakirlere veya hayır kurumuna tasadduk etmek” şeklinde ifade eder. Öğrencileri ise “menfaati insanlara ait olmak üzere malın kendi mülkünden çıkıp Allah'ın mülkü haline gelmesi” diye tarif etmişlerdir. Osmanlı uygulaması ve Hanefî mezhebinde Ebu Yûsuf ve İmam Muhammed'in görüşleri benimsenmiştir.⁵⁰⁰

Vakıflar Osmanlı Devleti'nde büyük önem kazanmış, birçok dini ve iktisadi hizmetler buralardan yürütülmüştür. Öyle ki yaşamın bütün ihtiyaçlarını karşılayacak derecelere ulaşmıştır. İmamların vakıflarla olan irtibatını camiler oluşturmuştur. Cami ve mescidler vakıfların “müessesât-ı hayriyye”, “hayrât” veya “hayrât ve müberrât” olarak ifâde edilen kısmında yer almaktadır. Görevli olan imamlara ise “hademe-i hayrât” adı verilmiştir. İmamlar dini hizmetlerin yanı sıra yürüttükleri birçok görevi

⁴⁹⁵ Velî b. Yusuf, *Mecmûa* (İsmihan Sultan, 223), 213a.

⁴⁹⁶ Bardakoğlu, “İcâre”, 21/385.

⁴⁹⁷ İnanır, *İbn Kemal'in Fetvaları*, 275.

⁴⁹⁸ Adnan Ertem, “Osmanlı'dan Günümüze Vakıflar”, *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 6 (Haziran 1999), 111-150.

⁴⁹⁹ Serahsî, *Mebûsât*, 12/45.

⁵⁰⁰ Hacı Mehmet Günay, “Vakıf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/476.

Evkâf Nezâreti'nin kuruluşuna kadar devlet görevlisi olarak değil bir vakıf görevlisi yani “hademe-i hayrât” olarak yerine getirmişlerdir. Bu sebeple atamaları ve özlük hakları; aldıkları maaş, mütevellilik ve öğretmenlik gibi görevler; lojman ve yemek istihkakı gibi haklar yönüyle vakıflarla sıkı bir irtibat içinde olmuşlardır. İmamlar vakıfların tevliyet yani vakıf mütevelliliği görevini de yerine getirmişlerdir. Dini görevlerinin yanı sıra hayır işlerinin başında olan imamlar, tevliyet görevi için özellikle tercih edilmişlerdir. Çünkü vakıf mütevellilerinde aranan özellik idarî kabiliyete sahip olmanın yanında adil ve güvenilir olmaktır. Bu göreve imamların getirilmesi toplumun onlara olan güveninin bir neticesidir.⁵⁰¹

İstifade edilmesi yönüyle vakıflar Hayri ve Evlatlık vakıflar olmak üzere iki kısma ayrılmıştır.⁵⁰² Hayri vakıflar genelde bütün insanların özelde ise fakir, yolcu ve öğrenci gibi kimselerin yararlandığı kamu yararına hayır amacıyla kurulan vakıflardır. Hayri vakıfların kendisinden istifade edilebileceği gibi gelirlerinden de istifade edilebilir. Bu vakıflara cami, mescit, yol, çeşme, hastane, aşevi, ev, dükkân, bahçe vb. yerler örnek gösterilebilir.⁵⁰³ Vakfın hükümleri, işletilmesi, yönetimi gibi hususlar imamların da geçmiş olduğu fetvalara konu olmuştur. Bir vakfın işletilmesi ve kimlerin yararlanabileceği vakfeden kişinin iradesiyle belirlenmiştir. Bu şartlar vakfiye adı verilen yazılı belgelerde yer almıştır.⁵⁰⁴ Vakfiyelerde geçen şartlara uyulmadığı takdirde veya vakfın amacı gerçekleşmediği takdirde vakfın kullanılmasına izin verilmemiştir.

(171) “Mesele: Bir ev imama süknâ için vakıf olsa, evde oturmayıp evi kiraya verse, şer'an kirası helal olur mu? el-Cevap: Olmaz, süknâ için vakf olunduysa.”⁵⁰⁵

Vakfiyede geçen vakfın kuruluş ve meşruiyet esaslarına uymak gerekir. Aykırı bir durum veya zaruret bulunmadıkça padişah dahi olsa uyulması gerektiği hususunda âlimler ittifak etmişlerdir.⁵⁰⁶

(172) “Mesele: Bir padişah, fethettiği vilayetten bazı yerleri ve karyeleri bir camiye vakfedip ol caminin imamına ve hatibine ve müezzine ve sâir hademesine ve hâfizlarına cihet tayin eylese, ba'dehû padişahı zaman ol caminin vakfının zevâidinden Zeyd'e bir akçe

⁵⁰¹ Döğüş, “Osmanlılarda İmamlık Müessesesi ve Vakıflar”, 22-65.

⁵⁰² İnanır, *İbn Kemal'in Fetvaları*, 311.

⁵⁰³ Fikret Eren, “Osmanlı Dönemi Vakıfları”, *Vakıf Haftası Dergisi* 5 (1987), 195-201.

⁵⁰⁴ Günay, “Vakıf”, 42/478.

⁵⁰⁵ İbn Kemal, *Fetâvâ-yı İbn Kemal* (Nuruosmaniye, 1967), 51b; İnanır, *İbn Kemal'in Fetvaları*, 313.

⁵⁰⁶ Günay, “Vakıf”, 42/478.

tain eylese, ama Zeyd nisaba kadir olsa, bu sûrette Zeyd'e ol akçe helal olur mu? el-Cevap: Olmaz. Eğer zevâid fukara nın ise ya rakabe için hıfz olunursa.”⁵⁰⁷

(173) “Mesele: Zeyd, bina ettiği mescidin imamı sâkin olmak için bir ev vakfeylese, haliyen imam olan mezkûr, evde sakin olmayıp kendi mülkü evinde sakin olsa, mezkûr vakıf evi kiraya verip merammâta muhtaç oldukta, kirasından merammât etmek mütevellîye lazım olur mu? el-Cevap: Lazım olmaz.” Bu sûret-i mezkûrede aldığı akçe kendine helal olur mu? el-Cevap: Helal olmaz.⁵⁰⁸

Vakıf malları zamanla ya harap hale gelmekte ya da bakım ve onarım istemektedir. Bir vakıftan ve vakfı yöneten kişiden beklenen, vakıftan elde edilen gelirlerin yine vakfa harcanmasıdır. Çünkü vakfın korunması, bakım ve onarımının yapılması gerekir. İbn Kemal harap olmuş bir vakfın satılmasına ve parasının kullanılmasına izin vermemiştir.⁵⁰⁹ Yine Çivizâde de bir imama vakfedilen evin bakım ve onarımı için başka bir vakfın gelirinin kullanılmasına izin vermemiştir:

(174) “Mesele: Zeyd bir mülk evin mescidin imamına vakf ve teslim ve tescil ettikten sonra harap olsa mescid aher vakfın hâsılından tamir olunur mu? el-Cevap: Câiz değildir.”⁵¹⁰

Hanefilere göre vakfeden kimse kendisini veya başka birisini vakfı idare etmesi için atayabilir. Padişah ve kadıların ise vakıflar üzerinde kamu velâyetine dayalı olarak gözetim, denetim ve karar verme yetkileri vardır.⁵¹¹

Sun'ullah Efendi fetvasında;

(175) “Mesele: Hind kârındâşı ile müşterek olduğu değirmenden sülüs hissesini bir mescidin imamına vakıf ve şart eylese vakf-ı mezbûr sahîh olur mu? el-Cevâb: Tecvîz olunmuşdur re'y-i hâkimle olur.”⁵¹²

Ebussuûd Efendi fetvasında;

(176) “Mesele: Bir mescidde üç vakit namaz kılınmak için tayin olunan imamına mutasarrıf olan Zeyd'e hakimü'l-vakit beş vakitte imâmet ettirmeğe kadir olur mu? el-Cevap: Şart-ı vâkıf üç vakit ise cebr ile olmaz amma teberruan beş vakit kılıverir. İmâmete lâyük kimesne var ise hâkim ana tevcihe kadirdir.”⁵¹³

İbn Kemal fetvasında vakıf malının istibdalı hususunda vakfı idare edenlere istedikleri gibi hareket etme hakkı tanımaz.⁵¹⁴ İslâm hukukçuları vakıf mallarının

⁵⁰⁷ İbn Kemal, *Fetâvâ-yı İbn Kemal* (Nuruosmaniye, 1967), 171b-171a; İnanır, *İbn Kemal'in Fetvaları*, 313.

⁵⁰⁸ İbn Kemal, *Fetâvâ-yı İbn Kemal* (Nuruosmaniye, 1967), 171b; İnanır, *İbn Kemal'in Fetvaları*, 313.

⁵⁰⁹ İnanır, *İbn Kemal'in Fetvaları*, 336.

⁵¹⁰ Velî b. Yusuf, *Mecmûa* (İsmihan Sultan, 223), 96b.

⁵¹¹ İnanır, *İbn Kemal'in Fetvaları*, 323.

⁵¹² Sun'ullah Efendi, *Fetâvâ-yı Sun'ullah Efendi* (H. Hüsnü Paşa, 502), 31b.

⁵¹³ Ebussuûd, *Fetâvâ-yı Ebussuûd* (İsmihan Sultan, 241), 30b-31a.

⁵¹⁴ İnanır, *İbn Kemal'in Fetvaları*, 323.

istibdâlini mümkün görmezken bazıları câiz olduğunu kabul etmişlerdir. Hanefiler belli şartlarla istibdâli câiz görürken diğer mezhepler görmemiştir.⁵¹⁵

(177) “Mesele: Zeyd ile Amrın mülkleri mâbeyninde bir miktar bağ olup imama vakıfolsa, ol vakıf bağdan Zeyd ile Amrın mülklerine zarar olsa, ol bağ bey’ olunup istibdal bi’l-enfa’ olmak câiz olur mu? el-Cevap: Câiz olmaz.”⁵¹⁶

2.19. İMAM ve TASAVVUF

Semâ, raks ve devrân kelimeleri kısmen anlam bakımından birbirlerinin yerine kullanılsa da kavramlar arasında uygulama farklılıkları vardır.⁵¹⁷ Mevlevilerle özdeşleşen semâ, “Tarikat mensuplarının cezbe haliyle ayakta zikretmeleri” demektir.⁵¹⁸ Oynamak ve dans etmek gibi anlamlara gelen raks, “dervişlerin zikir esnasında yapmış oldukları ritmik ve ölçülü hareketlere” denir.⁵¹⁹ Fakihler ise raksı, semâ yapılırken başın ve belin eğilip, elin ve ayağın sallanması olarak tarif etmişlerdir.⁵²⁰

Dönmek ve dolaşmak anlamına gelen devrân ise, “sesli zikir esnasında ayakta, sağ ve sol tarafa ve vücut etrafında dönerek yapılan hareketlere” denir.⁵²¹ Çeşitli tarikatlarca zikir sırasında yapılan semâ, raks ve devrân gibi isimlerle ifade edilen hareket, sallanma ve dönüşlerin İslâm dininde meşru olup olmadığı Osmanlı fakihleri ve sufileri arasında tartışma konusu olmuştur.⁵²²

Sufiler, semâ, raks ve devrânın Allah’a yaklaştıracı, kalbi tasfiye, nefsi tezkiye ve insanı terbiye edici özelliğine vurgu yaparak zikir esnasında yapılan çeşitli hareketlerin, dönüşlerin dinen meşru olduğu hususunda ittifak halinde olmuşlardır.⁵²³ Fakihler içerisinde semâ, raks ve devrâna câizdir diyenlerde olmuştur.⁵²⁴ Onlara göre

⁵¹⁵ Ahmet Akgündüz, “İstibdâl” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/319.

⁵¹⁶ İbn Kemal, *Fetâvâ-yı İbn Kemal* (Nuruosmaniye, 1967), 166a; İnanır, *Şeyhülislâm İbn Kemal*, 167.

⁵¹⁷ Dilaver Gürer, “Osmanlılar’da Semâ, Devrân, Raks Tartışmaları ve İki Şeyhülislâm Risalesi”, *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi* 11/26 (2010), 1-23.

⁵¹⁸ Ferhat Koca, “Osmanlı Fakihlerinin Semâ, Raks ve Devrân Hakkındaki Tartışmaları”, *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi* 5/13 (2004), 25-74.

⁵¹⁹ Cebeciğlu, “raks”, 629-630.

⁵²⁰ Ahmet İnanır, “Osmanlı’da Semâ, Raks ve Devrân Tartışmaları Bağlamında Şeyhülislâm Zenbilli Ali Cemâlî Efendi’ye İsnat Edilen “Risale fi Hakkı’d-Devrân ve’r-Raks”ın Aidiyet Sorunu”, *Usul İslâm Araştırmaları* 14 (Aralık 2010), 155-178.

⁵²¹ Gürer, “Osmanlılar’da Semâ”, 4.

⁵²² İnanır, “Osmanlı’da Semâ”, 158.

⁵²³ Süleyman Uludağ, *İslâm Açısından Musiki ve Semâ* (Bursa: Uludağ Yayınları, 1992), 163.

⁵²⁴ İsmet Kayaoğlu, “Raks ve Devrân Etrafında Tartışmalar”, III. Uluslararası Mevlana Kongresi Bildiriler, (Konya 2003), 291-302.

zikir halkasında ibadet niyetiyle yapılan semâ, raks ve devrân ile yapılan hareket ve dönüşler helaldir. Getirmiş oldukları bu hükümleri ise âyet ve hadislerle sabittir.⁵²⁵

Zamanla sûfiler içerisinde şöhret bulan semâ, raks ve devrâna karşı bir kısım fukahâ şiddetli tepki göstermiştir. Yavuz Sultan Selim (ö. 926/1520) döneminde bazı fakihlerden semâ, raks ve devrân ile ilgili fetva verilmesi istenmiştir. Fakihler “devrân ve raksın bir oyun olduğunu, raks yapmanın haram olduğunu, haramlığın ise icmâ ile sabit olduğunu” ifade etmişlerdir. Hatta ona helal diyenin kâfir olduğunu, helal demeyip semâ, raks ve devrândaki hareketlere katılan kimsenin ise fasık olduğunu” ifade eden fetva verilince tartışma yeniden başlamıştır.⁵²⁶

(178) “Mesele: Zeyd varıp Amr-ı imama uyup namazı camaatle kılsa Amr devrânla zikir eden sûfilerden olsa Zeyd-i mezbûr namazı iâde eylemek lâzım mıdır? el-Cevap: Lâzımdır ol sûfiler raksa helaldir diyenlerden ise.”⁵²⁷

(179) “Mesele: Raks ve devrân eden tâîfeyi vâlîler ve hâkimler men’ etmek üzerine vâcib midir? el-Cevap: Vâcibdir vazîfeleri emr-i ma’rûf ve nehy-i münkerdir etmeyecek bir imâmet eder müteşerri’ kimse nasb olunmak lâzımdır.”⁵²⁸

16. asır Osmanlı Devleti fakihlerinin fetvalarından hareketle semâ, raks ve devrân konularının helal ve haram tartışmaları giderek büyüyen bir hal almıştır. Bu asırda yazılan risale ve fetvalar hem kendi döneminde hem de sonraki dönemlerde delil olarak kullanılmıştır. Bu dönemin en önemli iki şeyhülislâmı İbn Kemal ve Ebussuûd Efendi’nin semâ, raks ve devrân ile ilgili vermiş olduğu fetvalar bu delillerin en önemlileridir. İbn Kemal, sûfîlerin halka halinde dönerek ve ayaklarını yere vurarak yapmış oldukları zikrin ibadet değil raks olduğunu, raks yapmanın ise haram olduğunu, helal sayanların ise küfre düşeceğini ifade etmiştir.⁵²⁹ Buna bağlı olarak da raks ve devrânla yapılan zikrullah helal diyen kimsenin imamlığı câiz görülmemiş kılınan namazların ise iadesine yönelik fetva verilmiştir:

(180) “Mesele: “Ala vechi’ d-devr ve’ r-raks zikrullah helaldir.” diye itikat eden kimsenin imâmeti câiz midir, câiz diyen tâîfeye iktidâ edenlerin namazının iadesi lazım mıdır? el-Cevap: Lazımdır, câiz değildir, iktidâ madem ki ol itikâd-ı bâtıldan rücu’ etmiye.”⁵³⁰

(181) Mesele: Zeyd, bir imama uyup cemaatle namaz kılsa, ba’dehû bilse ki imam olan

⁵²⁵ Koca, "Osmanlı Fakihlerinin Semâ", 59.

⁵²⁶ Ahmet İnanır, "XVI. Yüzyıl Osmanlı Fakih ve Sûfilerinin Semâ, Raks Ve Devrân Tartışmalarında Lehte Ve Aleyhte Kullandıkları Hukûki Deliller ve Değerlendirilmesi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/2 (2013), 237-269.

⁵²⁷ Ebussuûd, *Fetâvâ-yı Ebussuûd* (İsmihan Sultan, 241), 31a; Düzdağ, *Şeyhülislâm Ebussuûd*, 87.

⁵²⁸ Velî b. Yusuf, *Mecmûa* (İsmihan Sultan, 223), 233b; Düzdağ, *Şeyhülislâm Ebussuûd*, 87.

⁵²⁹ Koca, "Osmanlı Fakihlerinin Semâ", 59.

⁵³⁰ İnanır, *Şeyhülislâm İbn Kemal*, 178.

kimse devrân ile zikrullah eden sûfilerdenmiş, namazını iade etmek lazım mıdır? el-Cevap: Lazımdır, eğer raks helaldir diyen sûfilerden ise.”⁵³¹

Kanuni Sultan Süleyman (ö. 974/1566) dönemi şeyhülislâmlarından Çivizâde Muhiddin Mehmet Efendi de raks ve devrân yapanların karşısındadır. Çivizâde Muhiddin Mehmet Efendi, İbnü'l Arabî (ö. 638/1240) ve Mevlana'nın (ö. 672/1273) küfre düştüğü düşüncesini savunmuş, sufilere karşıda ağır tenkitlerde bulunmuştur. Mevlana'nın “Ey kafirler, sizin fiillerinizi ben yaratırım, zira mutlak hâkimim, ister mü'min ister kafir yaparım” beytini açıklamasından ötürü, Mevlana'nın küfre düştüğü hususunda bir fetva yazmıştır. Yazmış olduğu bu fetvayı Kanuni Sultan Süleyman'a gönderdiği nakledilmektedir. İbn Arabî aleyhinde fetvalar vermiş, İbn Arabî'nin *Fusûsu'l-hikem* adlı eserini eleştiren bir risale yazmıştır. “Fususil hikemi okuyanlar, onun içerisinde yazanları bilip, ona inananlar, ona göre yaşayanlar ve bu doğrudur diyenler zındıktır, tevbe etseler dahi idam edilirler” diye fetva vermiştir.⁵³²

(182) “Mesele: Fusûsilerin imâmeti şer'an câiz midir ve imama uyanların namazı sahih olur mu? el-Cevap: İbn Arabî te'lif ettiği Fusûs'un manasını bilip ve itikad edip ve hak olmak muhtemeldir diyen zındık olur ve katl olunmak gerektir ve tevbe dahi etse katilden halas olmaz”⁵³³

1545 yılında şeyhülislâm olan Ebussuûd Efendi de semâ, raks ve devrân hakkında aynı çizgiyi takip etmiş, bu işle meşgul olanlara cevaz vermemiştir.⁵³⁴ Devrânı ibadet olarak görenlerin dinden çıkacağını, kesmiş olduğu hayvanın ölü sayılacağı, imâmetinin de câiz olmayacağı konusunda fetvalar vermiştir.⁵³⁵

(183) “Mesele: Şeyh İbrahim müridlerinin besmele ile zebh ettikleri helal midir? el-Cevap: Fi zamanına meşhur olan şeyh İbrahim'in ki Mısır'da fevt olup Medrese-i Müeyyediye kurbünde defn olunmuştur. Onun halin tafsil üzere bilip ona mürid olan zındıktır. Milleti yoktur zebihası hükm-i meyyitedir, helal olmaz, şeyh Muhammed Mısır'da Müeyyediye kurbünde olan Şeyh İbrahim'in mürdesinden olan Şeyh İbrahim'in Manevi adlı kitabında şer'e muhalif bir nokta yoktur dese şer'an bunlara ne lazım olur? el-Cevap: Mezkûr Şeyh İbrahim zındıktır, onun mürdesi dahi onun itikadı üzere olanlar her kim ise zındıklardır bade'l-ahz tevbeleri makbul değildir boğazladıkları meyyite hükmündedir ve nikâhları ve imâmetleri câiz değildir ve onlara iktida olunan namazın iadesi lazımdır. Şeyh Muhammed.”⁵³⁶

⁵³¹ İbn Kemal, *Fetâvâ-yı İbn Kemal* (Nuruosmaniye, 1967), 73a.

⁵³² Aydın, *Çivizâde Muhyiddin Mehmed*, 296.

⁵³³ Ebussuûd, *Fetâvâ-yı Ebussuûd* (İsmihan Sultan 226), 170a; Aydın, *Çivizâde Muhyiddin Mehmed*, 222.

⁵³⁴ Gürer, “Osmanlılar'da Semâ”, 7.

⁵³⁵ İsmet “*Raks ve devrân*,” 296.

⁵³⁶ Ebussuûd, *Fetâvâ Ebussuûd* (İsmihan Sultan, 223), 322b; Demir-Günay, *Şeyhülislâm Ebussuûd*, 1118.

Ebussuûd, “*Onlar ayakta, oturarak ve yanlarına yatmış halde Allah’ı zikrederler*”⁵³⁷ âyetini delil olarak getirip semâ, raks ve devrân hakkında helaldir demek Müslümana yakışmaz ve Allah’a iftira etmiştir düşüncesini savunur. O’na göre bu şekilde yorumlayanlar âyeti, kendi heva ve heveslerine göre tahrif etmişlerdir. Bu kişilerin imanlarını ve nikâhlarını yenilemeleri gerekir. Ebussuûd Efendi’ye göre “*Bir topluma benzeyen onlardandır*”⁵³⁸ hadisi ise sahih olup, sufilerin yapmış oldukları raksın meleklerin raks etmesine değil, kâfirlerin horon tepmesine benzediği düşüncesidir. O’na göre Hz. Peygamber’in raks yaptığını isnat etmek de küfürdür.⁵³⁹

(184) “Mesele: Mesnevi kitabının içinde bunca âyet ve hadis var idiği Zeyd-i imamın malumu iken tahfifen Mesnevi’nin külliyyen içindeki mühmelattır dese şer’an ne lazım olur imâmeti câiz olur mu? el-Cevap: Âyet ve hadisi tahfif eden kâfirdir İslâm’a gelmez ise katl lazımdır.”⁵⁴⁰

İbn Kemal raks ve devrânı oyun ve eğlenceden ibaret görür. Bunu ibadet niyetiyle yapan kimse İslâm’dan çıkar. Çünkü ibadet Allah’ın yapılmasını emrettiği yapılmamasını da nehy ettiği şeydir. Raks ve devrân haramlığı belli olduğundan bunu ibadet olarak görmek Allah’a iftira etmektir. Eğer böyle bir kişi evliyse eşi boş sayılır. Kesmiş olduğu hayvan ölü olur. Öldüğü takdirde Müslüman mezarlığına gömülmeyip, ebedi cehennemlik olurlar. Bu kimselere verilen zekât verilmez ve bu kişilerin derhal imanlarını yenilemesi gerekir. İhtiyar ile raks ve devrânı helal gören kimsenin durumu da aynıdır. Haramı helal saydığından dolayı ibadet kabul edenlerle aynı durumdadır.⁵⁴¹

(185) “Mesele: “İhtiyar ile semâ eden ve dönen kimsenin imâmeti câiz değildir” diye fetva verildikten sonra dönüp semâ eden imamın ihtiyarımı, değilmi ma’lum olmasa, gelip imâmet eylese, câiz olur mu? el-Cevap: Olmaz.”⁵⁴²

Sufiler raks ve devrânın ihtiyari olma durumunu iradeleri kendilerinde olmadan zaruri olarak yaptıkları için câizdir demişlerdir. Fakihler ise bilinçli veya bilinçsiz yapma ayrımını esas almıştır. Bilinçsiz bir şekilde yapılan raks ve devrânın yapılmasını yasaklamışlardır. Bilinçli bir şekilde yapılan semâ raks ve devrân ise Kur’an ve sohbet meclisinde yapılıyorsa haramdır. Bu kişilerin Müslüman ve kâfir olan kişiler hakkında şahitlikleri kabul edilmez. Raks ve devrânı bilinçli veya bilinçsiz yapıp yapmadıklarının

⁵³⁷ Âl-i İmrân 3/191.

⁵³⁸ Ebû Dâvûd, “Libâs”, 4.

⁵³⁹ İnanır, “XVI. Yüzyıl Osmanlı”, 247.

⁵⁴⁰ Ebussuûd, *Fetâvâ-yı Ebussuûd* (İsmihan Sultan, 241), 321a; Demir-Günay, *Şeyhülislâm Ebussuûd*, 1113.

⁵⁴¹ İnanır, “XVI. Yüzyıl Osmanlı”, 252-253.

⁵⁴² İbn Kemal, *Fetâvâ-yı İbn Kemal* (Nuruosmaniye, 1967), 77b; İnanır, *Şeyhülislâm İbn Kemal*, 174.

ayrımı yapılmadan imâmetleri câiz olmaz.⁵⁴³ İbn Kemal semâ, raks ve devrânı, mübah olarak yapan kimsenin imamlığı konusunda raks ve devrân ile ilgili murad edilen şer' ise o kişinin imâmeti de câiz değildir fetvasını vermiştir.⁵⁴⁴

(186) "Mesele: "Fizamanînâ olan mutasavvıfın hareket-i devresi mübahdır" diyen kimsenin imâmeti şer'an sahih midir? el-Cevap: Değildir, hareket-i devrden murat ettikleri fiil-i şer'î ise."⁵⁴⁵

İbn Kemal raks ve devrân aleyhinde yazmış olduğu eserinde konuyla ilgili bir başka fetvayı vermiştir:

(187) "Mesele: Raks ve devrân eden kişi, kafir olur. İmamlığı ve imâmeti câiz değildir. Ona selam verilmez ve selamı alınmaz. Raksı helal sayanı doyurmak günahtır ve azabı gerektirir. Çünkü bâtila yardım olur. Eğer bir kişi devrân ibadettir ve gereklidir derse imanını yenilemesi gerekir. Raks ve devrân helal diyen tasavvuf şeyhleri delalet düşmüşlerdir, elleri öpülmez, onlardan uzak durulur. Şeyhim böyle dedi diye devrân yapan kişinin öldüğü vakit cenaze namazı kılınmaz, müslüman mezarlığına gömülmez"⁵⁴⁶

Bu düşüncelere sahip olan dönemin âlimi Sarıgürz (ö. 928/1522) de devrân ile rakseden sufierin yakalanıp cezaya çarptırmak istemiştir. Bu sebeple şeyhülislâm İbn Kemal'e durumu özetleyen bir şikâyetname yazmıştır. Şikâyetnameden haberleri olan Halvetiye sufileri, karşı bir hamle olarak semâ, raks ve devrânın câiz olduğunu ifade eden Sümbül Sinan Efendi (ö. 936/1529), ara bulması için Şeyh Mahmud Efendi'yi İbn Kemal'e göndermiştir. Şikâyetnameyi tasdik eden İbn Kemal devreye girenlerin sayesinde uygulamadan vazgeçmiştir.⁵⁴⁷ Ancak sufilerin semâ ve devrân hakkındaki olumsuz düşünceleri yıkma çabaları yeterli olmamış dönemin ileri gelen âlimleri karşıt düşünceleri şiddetli bir şekilde söylemeye devam etmiştir.⁵⁴⁸

(188) "Mesele: Zeyd, imama; "Sen devrân ile zikrullah edersin imâmetin câiz değildir." Dediklerinde, Zeyd; "Dönenin ve sıçrayanın hatta ney ile kalkıyanın başı boynu hazzı olanınız uyun." dese, şer'an ne lazım olur? el-Cevap: Ta'zir edip, şehirden sürmek lazım olur."⁵⁴⁹

(189) "Mesele: Zeyd Amr-ı imama imam ve hatib dedikde bana imam ve hatib dedin tahfif etdün şeyh demedin dese Amr'a nesne lazım olur mu? el-Cevap: Ta'azzum ve tekebbür etmemek lazımdır."⁵⁵⁰

16. asır Osmanlı döneminde verilmiş olan fetvalara ve yazılmış olan eserlere bakıldığı zaman genel olarak sufiler ve fukaha arasında yoğun bir tartışma vardır. Bu

⁵⁴³ İnanır, "XVI. Yüzyıl Osmanlı", 253.

⁵⁴⁴ İnanır, "XVI. Yüzyıl Osmanlı", 254.

⁵⁴⁵ İnanır, *Şeyhülislâm İbn Kemal*, 174.

⁵⁴⁶ Kayaoğlu, "Raks ve devrân", 295.

⁵⁴⁷ Reşat Öngören, *Osmanlılarda Tasavvuf* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2000), 372.

⁵⁴⁸ Gürer, "Osmanlılar'da Semâ", 6.

⁵⁴⁹ İbn Kemal, *Fetâvâ-yı İbn Kemal* (Nuruosmaniye, 1967), 77b; İnanır, *Şeyhülislâm İbn Kemal*, 179.

⁵⁵⁰ Ebussuûd, *Fetâvâ-yı Ebussuûd* (İsmihan Sultan, 241), 24a-b.

tartışma birbirlerinin tekfir etme noktasına gelmiştir. Semâ, raks ve devrân gibi uygulamalar hakkında görüş ayrılığının olmasının sebebi sufilerin ibadet ve zikir olarak görmesi, fukahânın ise bir kısmının Allah ve resulünün bizzat yapmasını istediği şey olmayıp bid'at olması, bir kısmının ise oyun ve eğlence olarak görmesidir.⁵⁵¹ 16. asırda verilen bu fetvalar saltanatı korumak,⁵⁵² Ehlişünnet ve Hanefî mezhebine halel getirmemek, gayri sünni sufi oluşumunun önüne geçmek içindir.⁵⁵³ Fetva makamı kendisinden önce verilmiş olan fetvaları çoğu zaman aynı şekilde devam ettirmiş ve bunları nass gibi bağlayıcı görmüştür. Osmanlı Devleti'nin uğraşmış olduğu Safevî Devleti'nin Şii-Sûfî merkezli olmasından kaynaklı tedbir alma gerekliliği duyulmuş ve bu bağlamda fetvalar verilmiş olabilir.⁵⁵⁴

2.20. İMAM ve YEMİN

Sözlükte “kuvvet, ant, kasem, sağ taraf, sağ el” gibi anlamlara gelen yeminin çoğulu eymândır. Terim olarak bir kimsenin başkalarını ikna etmek için söylemiş olduğu sözü veya almış olduğu kararı pekiştirmek amacıyla Allah'ın adını veya sıfatlarını zikrederek kuvvetlendirmesi demektir.⁵⁵⁵ Fıkıh dilinde, “Vallahi şu işi yapmam”, “Vallahi şu yere gitmeyeceğim”, “Vallahi borcumu ödedim” gibi beyanlarla yapılan yeminlere kasem denir.

Yeminin rüknü, vallahi, billahi, tallahi gibi ifadelerle Allah'ın ismi veya sıfatıyla yemin etmektir. Yeminin şartı, akıllı, ergenlik çağına ermiş ve Müslüman olmaktır. Hükmü ise, yemin edenin yeminine bağlı kalmasıdır. Dini bakımdan yemin, yemini lağv, yemini mün'akit ve yemini gamus olmak üzere üç çeşittir.⁵⁵⁶ Lağv yemini, doğru olduğu sanılarak, yanlış yere yapılan yemindir. Bir kimsenin borcunu ödediğini zannederek, “Borcumu ödedim” diye yemin etmesidir.⁵⁵⁷ Mün'akit yemini, geleceğe dair mümkün olan bir şeyi yapmak veya yapmamak üzere yapılan yemindir. Bir kimsenin şu tarihte “şu işi yerine getireceğim” şeklinde yemin etmesidir.⁵⁵⁸ Gamus

⁵⁵¹ Ömer Yılmaz, *Kemalpaşazâde'nin Devrân, Raks Ve Semâ'ya Dair Görüşleri*, Kemalpaşazâde Felsefe-Din-Edebiyat Araştırmaları (Ankara, Fecr yayınları, 2022), 1/378-379.

⁵⁵² Koca, "Osmanlı Fakihlerinin Semâ", 72.

⁵⁵³ Yılmaz, *Kemalpaşazâde'nin Devrân*, 377.

⁵⁵⁴ İnanır, "XVI. Yüzyıl Osmanlı", 266.

⁵⁵⁵ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 5/470-471.

⁵⁵⁶ Hamdi Kasaboğlu, "Yemin", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi* 3/1 (Ocak 1964), 22-23.

⁵⁵⁷ Ertuğrul Boynukalın, "Yemin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/418.

⁵⁵⁸ Kâsani, *Bedâi'u's-sanâi'*, 4/3-5; Dini Kavramlar Sözlüğü, "Yemin", 698.

yemini ise bir şey hakkında yalan yere, bile bile, kasten yapılan yemindir. Bir kimsenin borcunu ödemediğini bildiği halde kasten “borcumu ödemedim” diye yemin etmesi böyledir.⁵⁵⁹

Bir kimsenin yaptığı bir yemini yerine getirmeyip yemini bozması halinde kendisine kefaret gerekir.⁵⁶⁰ Mâide sûresinde kasıtsız olarak yapılan yeminden dolayı lağv yemini için kefaret gerekmediği ifade edilmiştir. Mün’akit yemini ise her hâlükârda yerine getirmek gerekir. Yerine getirilmediği takdirde yemin bozulmuş olur ve âyette⁵⁶¹ ifade edildiği üzere kefaret gerekir.⁵⁶²

16. asır imamlarla ilgili geçen fetvalara da konu olan yemin konusunda Ebussuûd Efendi, gelen soruya şu şekilde cevap vermiştir:

(190) “Mesele: Zeyd-i imam yalan yere yemîn billah ettiği zamanda Amr Zeyd’e niçin yalan yere yemin ettin deyip yeminin kefareti vardır onu câhil bilmez ben bilirim dese Zeyd’e ne lâzım olur? el-Cevap: Azil lâzımdır. Yalan andın kefareti olmaz mücib-i cehennemdir. Kefareti olmak anda falan işi edeyim deyu and içip etmemektir yâhud etmiyeyim deyu içip etmektir.”⁵⁶³

İslâm hukukçularının çoğunluğuna göre kasten, yalan yere yapılan yemin için kefaret gerekmez. Bu türlü yemin yapan kişiyi günahkâr yapar, kişinin tevbe ve istiğfar etmesi gerekir. Bu yemin, kişiyi dünyada günaha daldırdığından, ahirette de cehenneme sürükleyeceğinden ötürü gamus denilmiştir.⁵⁶⁴ Ebussuûd Efendi de böyle bir kimsenin imâmetini kabul görmemiş ve azli gerekir, mucibi cehennemdir cevabını vermiştir.

Sun’ullah Efendi’nin bir fetvasında da imama, eşkıyaların gelip cemaatinden para toplaması ve kendilerine teslim edilmesi, teslim etmediği takdirde ise şart koşulduğuna dair bir soru sorulmuştur. İmam ise korku halinde inşallah diye yemin etmiştir.

(191) “Mesele: Bir kasabaya eşkıya gelip Zeyd-i imama “Cemaatinden şu kadar kuruş cem’ edip bize teslim etmezsen” deyu şart verdiklerinde “Nefsim işitecek kadar muttasılan inşallah dedim” deyu yemin eylese imam-ı mezbûr kendinden tehâşî üze olup zühd ve salah ile ma’rûf olunca yemini ile musaddak olur mu? el-Cevap: Zemânede tasdik olunmamak ihtiyâr olunmuştur, zühd ve salâh ancak tasvîrde olmakda olur.”⁵⁶⁵

⁵⁵⁹ İbn Âbidîn, *Reddû’l-muhtâr*, 3/708-712.

⁵⁶⁰ Mergînânî, *el-Hidâye*, 3/17-18.

⁵⁶¹ el-Mâide 5/89.

⁵⁶² Mergînânî, *el-Hidâye*, 3/17-18.

⁵⁶³ Velî b. Yusuf, *Mecmûa* (İsmihan Sultan, 223), 66a; Düzdağ, *Şeyhülislâm Ebussuûd*, 138.

⁵⁶⁴ Boynukalın, “Yemin”, 43/418.

⁵⁶⁵ Sun’ullah Efendi, *Fetâvâ-yı Sun’ullah Efendi* (H. Hüsnü Paşa, 502), 9b; Ünalı, *Sun’ullah Efendi*, 81.

Kişinin yemin etmeden önce tedbir alması, dikkatli davranması ve bağlayıcı olmayacak şekilde yemin etmesi gerekir. Rasulullah (s.a.v)'ın *"Yemininde 'inşallah' diyerek istisna yapan kimse, isterse yemininden döner, isterse yemininin gereğini yerine getirir. O kimse bu durumda günaha girmiş olmaz"*⁵⁶⁶ buyurması da yemin edilirken son noktanın konulmaması gerekir. Yaşanabilecek ve olabilecek tüm ihtimaller göz önünde bulundurularak kat'i bir şekilde yemin edilmemesi gerekir.⁵⁶⁷

2.21. İMAMLARLA İLGİLİ YAPTIRIMLAR

2.21.1. Tâundan Kaçan Kimsenin İmamlığı

Salgın hastalıklar insanlığın en büyük imtihanlarından olmuştur. İnsanlık, tarih boyunca diğer doğal afetlerde olduğu gibi salgın hastalıklarda da çok fazla kayıplar yaşamıştır. Bu salgın hastalıklardan birisi de Tâun'dur. Vebanın eş anlamlısı olarak ya da kara ölüm olarak nitelendirilen Tâun, Osmanlı Devleti'nde de farklı zamanlarda ortaya çıkarak insanların ölümüne sebep olmuştur.⁵⁶⁸ Nitekim 16. asırda da hastalık etkisini göstermiştir. İbn Kemal, Tâun hastalığının olduğu bölgeden başka bir bölgeye firar etmenin, kahrından lütfuna iltica eylemek olduğu görüşünü dile getirerek herhangi bir cezanın gerekmediğini ifade etmiştir.⁵⁶⁹ Sun'ullah Efendi ise, Tâun hastalığının olduğu bir yerden kaçıp gitmenin doğru olmadığını Allah'a tevekkül edip oturmak gerektiğini ancak Allah'ın kahrından kaçıp lütfuna iltica ederim düşüncesiyle çıkmak gerektiğine dair fetva vermiştir.⁵⁷⁰ Ebussuûd Efendi de aynı görüşleri ifade ederken ayrıca "hata-i azime" olarak nitelendirmiştir.⁵⁷¹ Ebussuûd Efendi Tâun bölgesinden kaçıp vazifelerini yerine getirmeyen imam ve müezzinleri ise ta'zir ve azil cezalarına hükmetmiştir.⁵⁷²

(192) "Mesele: Yirmi dört mahalleli bir şehirde taun olup şehirlisi ve imam ve müezzin olanlar kaçıp her bir mahallede de birer ikiye fakir kalıp öldüklerinde hakların yerine getirir adam bulunmasa zikr olan mahallelerin imamlarına ve müezzinlerine şer'an ne lazım olur? el-Cevap: Ta'zir ve azl lazımdır."⁵⁷³

⁵⁶⁶ Ebû Dâvud, "Eyman", 20.

⁵⁶⁷ Abdurrahman Candan, "İslâm Hukukunda Yemin ve Ahlakilik", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 15 (2010), 431-452.

⁵⁶⁸ Burak Kocaoglu, "Veba Hastalığının Osmanlı Ordusuna Etkisi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 28 (Mart 2017), 209-216.

⁵⁶⁹ İnanır, *Şeyhülislâm İbn Kemal*, 221.

⁵⁷⁰ Sun'ullah Efendi, *Fetâvâ-yı Sun'ullah Efendi* (H. Hüsnü Paşa, 502), 66b.

⁵⁷¹ Düzenli, *Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislâm*, 193.

⁵⁷² Nükhet Varlık, "Tâun", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 43/176.

⁵⁷³ Ebussuûd, *Fetâvâ Ebussuûd* (İsmihan Sultan, 223), 257b; Düzdağ, *Şeyhülislâm Ebussuûd*, 178.

2.21.2. Çalgılı Düğün, Oyun ve Eğlencede Bulunan Kimsenin İmamlığı

Yeni evlenecek çiftlerin düğünlerini insanlara duyurmak maksadıyla yaptıkları merasimlerde çalgı, oyun ve eğlence gibi bir takım aktiviteler söz konusudur. Düğünlerde yapılan bu aktivitelerin dinen sakıncalı olup olmadığı konusu tartışılmıştır. Hz. Peygamber'in düğünlerin neşeli olması gerektiği ve ilan edilmesi için def çalınması⁵⁷⁴ ve yemek verilmesi tavsiyesi daha sonraki dönemlerde farklı boyutlara taşınmıştır. “Sizden biriniz düğün yemeğine dâvet edilirse, dâvete icâbet etsin”⁵⁷⁵ hadisleri de aynı şekilde hangi durumlarda davete icabet edileceği konusu farklı yorumlanmıştır. Çünkü sonraki dönemlerde meşru olan ve tavsiye edilen eğlencenin sınırları aşılmış, aşırılıklar ve sapmalar meydana gelmiştir. Buna bağlı olarak fukaha düğünlerde ve çeşitli etkinliklerde yapılan eğlenceleri yasaklayan görüşler ileri sürmüşlerdir. Çalgılı, oyunlu ve yemekli düğünlere imam ve müezzinlerin katılımı konusu Ebussuûd Efendi'nin fetvalarında geçmiştir:

(193) “Mesele: Zeyd-i nâib hatîb ve imam iken çalgı olan düğüne varsa ve hem men'ine dahi kâdir olsa men eylemese cemâat bu mekûle vaz'ından istikrâh ederler iken imâmet eylese şer'an imâmeti ve hitâbeti câiz olur mu? Beyân buyurulub müsâb oluna. el-Cevap: Allah-u a'lem-: Tevbe ve istiğfâr edüb salâh üzerine olmaz ise azle müstahak olmuş.”⁵⁷⁶

Fetvada çalgılı, oyunlu düğüne icabet edip etmeme konusunda kişinin toplum nazarındaki konumu ve o ortamın durumu ön planda tutularak hüküm verilmiştir.⁵⁷⁷ Ebussuûd Efendi, bu tarz bir ortamda bulunan bir imamın imâmeti için tevbe etmesi gerektiğini yoksa azledilmesi gerektiğini ifade etmiştir.

(194) “Mesele: Çalgılı düğüne varıp taamin yeyip ve gayri çalgı çalınan yere varan Zeyd'in hatib ve imam olması câiz olur mu? el-Cevap: Azli vacip olur.”⁵⁷⁸

Kadı, müftü, imam vb. gibi sözü tutulan salih kimselerin çalgılı bir düğüne icabetinde çalgıyı men etmeye gücü yeterse men eder. Gücü yetmez ise çalgılı yemek yenen yerde oturmaz, oradan ayrılır. Konumu gereği fetva özelinde bir imamın böyle bir davete icabet etmemesi gerekir.⁵⁷⁹ İmam Muhammed konuyla alakalı “Kişi kendisine

⁵⁷⁴ Buhârî, “Nikâh”, 63.

⁵⁷⁵ Müslim, “Nikâh”, 647-648.

⁵⁷⁶ Ebussuûd, *Fetâvâ-yı Ebussuûd* (Şehid Ali Paşa, 2868), 40b.

⁵⁷⁷ Tacetdin Bıyık, “Kâdîhan'ın Fetâvâ Adlı Eseri Özelinde Mûsiki Hakkındaki Görüşleri”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44 (Aralık 2020), 142-158.

⁵⁷⁸ Ebussuûd, *Fetâvâ-yı Ebussuûd* (İsmihan Sultan, 241), 32a; Demir ve Günay, *Şeyhülislâm Ebussuûd*, 1085.

⁵⁷⁹ Abdülkadir Tekin, “İslâm'da Eğlenceyi Haram Kılan Unsurlar”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 28 (2016), 455-487.

uyulan bir konumda ise ben o meclisten çıkmasını arzu ederim”⁵⁸⁰ görüşünde bulunmuştur. Çünkü davete katılmamak veya ortamı terk etmek diğer insanları gınahtan koruma niteliği taşıyacaktır. Tertip edilen düğün ve eğlencelerde ahlaki ve dini prensiplere uygun düşmeyen fiillerin ortaya çıkması toplumun örnek ve saygın kişileri olan imamların daha hassas davranışlar içerisinde olmasını gerektirmiştir. Bu noktada hem kendisi hem de ailesi, İslami ölçülerin kaçtığı eğlence ve düğünler için tedbirli olmalıdır. Ebussuûd Efendi, eşini böyle bir ortamda bulunduran ve önlem almayan imam için imamlığının caiz olmayacağı yönünde fetva vermiştir:

(195) “Mesele: Zeyd zevcini nâ mahreme göstermekten men etmese ve çalgulu düğüne varub ve zevci Hind’i eyletse Şer’an azle mustahak olur mu? Beyân buyurulub müsâb oluna. el-Cevap: Allah-u a’lem, Olur. Öyle iden imâmete lâıyk olmaz.”⁵⁸¹

Toplumlar içerisinde örfe göre farklı şekillerde düğün ve eğlenceler yapılmış meşruluğu noktasında zamana veya şartlara bağlı olarak değişimler olmuştur. Ancak hangi dönemde olursa olsun dini açıdan sınır kaçmamalı ölçü iyi ayarlanmalıdır. Çünkü dini ölçülere uymayan eğlenceler meşru değildir. Mahremiyet kurallarına riayet edilmeyen, yasaklanmış yiyecek ve içecekler tüketilen ve gayri meşru türü eğlenceler içeren çalgılı düğünlere katılmak veya bulunmakta câiz değildir.⁵⁸² Bununla birlikte erkek ve kadınlar mahremiyet kurallarına uygun hareket etmek zorundadırlar. Toplumun bir bireyi olan imamlar da toplumun örnek şahsiyetleri olduğu için fetvaya istinaden gündelik ve özel yaşamlarında mahrem ve namahrem kıstaslarını en iyi şekilde gözetmelidir.

2.21.3. Fal Bakan Kimsenin İmamlığı

İnsanlık tarihi kadar eski olan fal bakma ve geleceği öğrenme isteği insanları sürekli yeni arayışlara sürüklemiştir. Geleceğe dair görüşler ileri sürülerek bakılan fallar zamanla meslek haline gelmiş, falname isimli eserler yazılmıştır. İslâm’ın gelmesiyle yasaklanan fal tamamen terkedilmemiştir. Daha sonraki dönemlerde hayra, iyiye yorma bağlamında ele alınmıştır. “Tefe’ul (hayra yorma)” şeklinde Kur’an’dan fal bakma işlemi dini ve inanç bağlamında değerlendirilmiştir. Osmanlı Devleti’nde de Kur’an’la fal bakma işlemi oldukça yaygın olmuştur.⁵⁸³ Ancak Ebussuûd Efendi imâmet konusu

⁵⁸⁰ Bıyık, “Kâdihan’ın Fetâvâ”, 154.

⁵⁸¹ Ebussuûd, *Fetâvâ-yı Ebussuûd* (Şehid Ali Paşa, 2867), 62a.

⁵⁸² Din İşleri Yüksek Kurulu, *Fetvalar*, 436.

⁵⁸³ Parlar Zahide ve Aytül Çağlar, “Bir Kur’an Falı: Hâzâ Fâl-i Kur’an-ı Azîz-i Ayât”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 20/4 (Ekim 2021), 2109-2126.

ile ilgili fetva vermiş ve Kur'an falı bakmanın imamlık yapmak için sakıncalı olduğunu ifade etmiştir:

(196) “Mesele: Ekseriya Kur'an falı açmak âdeti olan Zeyd-i müezzinin adil olduğu takdirde imâmeti câiz olur mu? el-Cevap: Min ba'd te'diben terk eder ise olur, olur olmaz niyet için Kur'an-ı Azim tefe'ül olunmaz.”⁵⁸⁴

Ebussuûd Efendi fal bakma âdeti olan bir müezzinin ancak terk ettiği takdirde imâmetinin câiz olacağını ve olur olmaz niyetlerle Kur'an falı bakan bir kimsenin imâmetinin câiz olmayacağı fetvasını vermiştir. Bir başka fetvasında ise yıldıznâme kitabı ile fal bakan bir kimsenin imâmeti hususunda şeriata uyan ve onunla hareket eden bir kimsenin imamlık yapmasının daha evlâ olacağı görüşünü ifade etmiştir:

(197) “Mes'ele: Zeyd-i imam “Tâli-i Mevlûd” kitabın açsa imâmeti câiz olur mu? el-Cevap: Bir müteşerri kimse bulunursa imâmet ana verilmek evlâdır.”⁵⁸⁵

2.21.4. Gölge Oyunu İzleyen Kimsenin İmamlığı

Gölge oyunu çok eskilere dayanan İslâm tarihine de erken girmiş olan bir oyundur. Bu oyun genel olarak “Hayal-ı zıll”, “Hayal-i sitare” ve “Karagöz” gibi isimlerle de bilinmektedir.⁵⁸⁶ Bu oyunun topluma örnek olacak imamlarca izlenmesi ve imâmet meselesi Ebussuûd Efendi'nin fetvalarında tespit edilmiştir:

(198) “Mesele: Bir gece bir meclise hayal-i zıl oyunu getirülüp imam ve hatip olan kimesneler seyr eyleseler azle müstehak olurlar mı? el-Cevap: Eğer ibret için nazar edip ehl-i ibret fikri ile tefekkür ettiler ise olmaz.”⁵⁸⁷

Ebussuûd Efendi gölge oyununu izleyen bir imama azlin gerekli olup olmadığı hususundaki bir soruya, kişinin niyetine göre değişeceğini, ibret almak ve tefekkür etmek düşüncesiyle seyrettilerse bir şeyin gerekmeceği cevabını vermiştir.⁵⁸⁸ Meseleye oyunun şekli değil, kişinin maksadı, verilen mesajı ve dini değerlere uygunluğu açısından yaklaşmıştır.⁵⁸⁹

⁵⁸⁴ Velî b. Yusuf, *Mecmûa* (İsmihan Sultan, 223), 189a; Düzdağ, *Şeyhülislâm Ebussuûd*, 199.

⁵⁸⁵ Ebussuûd, *Fetâvâ-yı Ebussuûd* (İsmihan Sultan, 241), 31a; Düzdağ, *Şeyhülislâm Ebussuûd*, 199.

⁵⁸⁶ İsmail Güllük, *İslâm Hukuku Açısından Sinema ve Problemleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010), 67.

⁵⁸⁷ Velî b. Yusuf, *Mecmûa* (İsmihan Sultan, 223), 186a; Ebussuûd, *Fetâvâ-yı Ebussuûd* (İsmihan Sultan, 241), 23b-24a; Düzdağ, *Şeyhülislâm Ebussuûd*, 200.

⁵⁸⁸ Nebi Bozkurt, “Eğlence”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/488.

⁵⁸⁹ Güllük, *İslâm Hukuku Açısından Sinema*, 72.

2.21.5. Sakallarını Kesen Kimsenin İmamlığı

Sakalların kesilmesi, uzatılması veya çeşitli şekillerde tıraş edilmesi toplumlara göre farklılık gösterir. Tarih boyunca bu uygulamalara dinî, millî ve örfî anlam yüklenmiştir.⁵⁹⁰ Sakal kelimesi Kur'an'da bir yerde geçmesine⁵⁹¹ rağmen sakal bırakma veya kesmenin hükmü ifade edilmemiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.) sakal uzatmayı yaratılışa uygun davranışlar arasında sayarak bu konuda bazı tavsiyelerde bulunmuştur. Hz. Peygamber (s.a.v.) bazen müşriklere veya mecûsîlere benzememe gerekçesine dayandırarak yasaklamış bazen de gerekçe belirtmeden sakalın bırakılıp bıyıkların kısaltılmasını⁵⁹² tavsiye etmiştir.

Sakal bırakmanın hükmü hakkında Hanbelîler, Mâlikîler, Zâhirîler ile bazı Şâfiî âlimleri, sakal bırakmayı Müslümanların şîârı olarak değerlendirmiş ve dinî bir emir gibi telakki ederek, gayri müslimlerden farklı olunmak istemesi ve karşı cinse benzememe düşüncesiyle sakalı kesmeyi haram saymıştır. Hanefîler de bu gibi durumlar için tahrîmen mekruh terimi kullanılmıştır.⁵⁹³

Bazı âlimler ise sakal bırakmayı örf ve âdet olarak açıklamıştır. Sünnet veya müstehap olarak görenlerse sakal bırakmanın şer'î bir konu olmadığını belirtmişlerdir.⁵⁹⁴ Osmanlı Devleti'nde sakalın dinî ve toplumsal bir kıymeti bulunmaktadır. Nitekim zorla nikâh yapanlar için sakal kesme cezası öngörülmüştür. Bu da sakalsızlığın toplum tarafından hoş karşılanmadığını, sakalı kesilen kişilerin rahatsızlık duyacağını göstermektedir. Toplumda sakal bırakmayı özendirici sebeplerin başında sakal bırakmanın Hz. Peygamber'in sünneti olması ve dindarlığın bir tezahürü olarak görülmesi gelmektedir. Devlet hizmetinde ulema sınıfı sakala büyük önem vermektedir. Sakal bıraktıktan sonra sakalı kesmek veya çeşitli şekillere sokmak ayıp sayılmaktadır. Hatta sakalını kestiği için memuriyetten azledilenler de olmuştur.⁵⁹⁵

⁵⁹⁰ İsmail Yalçın, "Sakal", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/1.

⁵⁹¹ Tâhâ 20/94.

⁵⁹² Müslim, "Tâhâret", 52-55.

⁵⁹³ Hüseyin Baysa, "Sakal Uzatma Ve Bıyık Kısaltmanın Hükmüne İlişkin Görüşlerin Değerlendirilmesi", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7/14 (Aralık 2017), 273-289.

⁵⁹⁴ Yalçın, "Sakal", 36/1.

⁵⁹⁵ Özlem Düzlü, "Ferman Padişahındır: 3. Ahmed'in Sakal Fermanına Dair Bir Tarih Manzumesi", *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi* 13 (Ekim 2020), 345-358; İnandır, *İbn Kemal'in Fetvaları*, 230.

Çivizâde, sakalını kökünden kesen bir imamın sünneti yerine getirmediğini ve bu sebeple azledilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu kimsenin yerine, sünnet üzere olan bir imamın getirilmesi gerektiğini söylemiştir. Konuyla ilgili fetvası şöyledir:

(199) “Mesele: Zeyd-i İmam sakalını dibinden kırmaklık ile imâmetin cevazına şer’an mâni olunur mu? Beyan buyurula. el-Cevap: Azl olunup, bir sünnet-i Rasulullah Teâlâ aleyhi ve sellem üzerine kimesneye imâmet tefviz olunmak gerektir.”⁵⁹⁶

Ebussuûd Efendi de kabzadan eksik olan sakalın, imamın azline sebep olacağı fetvasını vermiştir:

(200) “Mesele: Ehl-i bid’at olan Zeyd bir imama sakalı uzun diye ta’n eylese ne lazım olur? el-Cevap: Nesne lazım olmaz, kabzadan ziyadesi muhil değildir.”⁵⁹⁷

(201) “Zeyd-i imam sakalın kırar olsa azle müstehak olur mu? el-Cevap: Kabzadan eksik ise olur.”⁵⁹⁸

Sakalı bir kabza veya tutam bağlamında kısaltmak da aynen kesilmesi veya tıraş edilmesi gibi değerlendirilmiştir. Bazı fakihler, Peygamber’in sakalını enine ve boyuna kestiğini bildiren rivayete, Abdullah b. Ömer’in sakalını avucuyla tutup bundan fazla olan kısmı tıraş ettiği ve Hz. Ömer’in sakalı uzayan birisinin bir tutamdan fazla olan kısmını kestiğine dair rivayetlere dayanarak sakalın bir tutamdan fazla olan kısmının kesilebileceğini düşünmüşlerdir. Bazıları ise dini bir emir olarak düşündüklerinden bir tutamdan az kalacak şekilde kesmenin haram olduğunu söylemişlerdir.⁵⁹⁹

⁵⁹⁶ Boyabâdî, *Mecmûatü’l-fetâvâ* (Şehid Ali Paşa, 1067), 4b.

⁵⁹⁷ Ebussuûd, *Fetâvâ-yı Ebussuûd* (İsmihan Sultan, 241), 255a; Demir-Günay, *Şeyhülislâm Ebussuûd*, 905.

⁵⁹⁸ Ebussuûd, *Fetâvâ-yı Ebussuûd* (İsmihan Sultan, 241), 31b; Düzdağ, *Şeyhülislâm Ebussuûd*, 67.

⁵⁹⁹ Baysa, “Sakal Uzatma”, 275.

SONUÇ

Temelleri Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından atılmış olan imamlık görevi yüzyıllar boyunca varlığını devam ettirmekle birlikte günümüze kadar ulaşan önemli bir meslektir. Gerek dört halife gerekse Emeviler döneminde gelişimini sürdüren imamlık mesleği Abbasiler döneminde kurumsallaşmaya başlamıştır. Osmanlı döneminde ise kurumsallaşmasını tamamlayan bir yapı haline gelmiştir. Osmanlı’da mahalle imamı olarak anılan imamlar, ilmiye sınıfından kabul edilmiş, mahallede kadının temsilciliği gibi birçok resmi görevi de beraberinde yapmışlardır. Beş vakit namaz kıldırmak, cuma ve bayram namazlarında hutbe okumak, cenaze işlemlerini yerine getirmek ve nikâh akdi kıymak gibi başlıca görevleri olan imamlar, Şia’ya da konu olan “imamlar günahsız ve masumdur, nass ile tayin edilir” düşüncesinde olduğu gibi özel vasıflara sahip olmamıştır.

Hademe-i hayrât olarak görevlerini yerine getiren imamlar da dini mükellefiyetlerini yerine getirmiş, diğer insanlar gibi sosyal hayat içerisinde yaşamını sürdürmüş, kendisini toplumdan soyutlamamıştır. Önder ve lider olması hasebiyle toplum içerisinde saygı görmüş ancak diğer dinlerdeki gibi din adamlarına izafe edilen kutsiyetlik kendilerine verilmemiştir.

Tarihi seyir içerisinde değişim, dönüşüm ve gelişim geçiren imamlık mesleği günümüze kadar gelmiş, başlangıcından bugüne kadar değişmeyen tek şey imamın ibadetler konusunda üstlenmiş olduğu görev olmuştur. İmamlık ve imâmet Hz. Peygamber (s.a.v.), Dört Halife, Emevî ve Abbasiler dönemlerinde hem makam hem de mevki olarak yürütülürken daha sonraki dönemlerde sadece mevki olarak yürütülmüştür.

16. asır Osmanlı Devleti’nde şeyhülislâmların idari görevleri dışında asıl işi fetva vermektir. Bu fetvalar kayıt altına alınarak mecmualar halinde derlenmiş günümüze kadar ulaşmıştır. Bunlar sonraki fıkıh çalışmalarına kaynaklık etmiştir. “16. Asır Osmanlı Dönemi Fetvalarında İmamlarla İlgili Hukuki Sorunlar ve Çözümleri” adlı fetva mecmualarına dayalı bu araştırmada imamların karşılaştıkları dini, hukuki, siyasi ve iktisadi sorunlar ve çözümleri tespit edilerek değerlendirilmiştir.

İmamlar, insanların inançları ve sosyal hayatları ile iç içe olduğundan tarihi seyir içerisinde değişim, dönüşüm ve gelişimden her insan gibi etkilenmiştir. Herşeyden önce imamlık görevini yerine getiren kişiler de birer insandır. Beşer olan imamlar da hata

yapabilir, günah işleyebilir. Namaz kıldırma görevlerinde de yanılabilir. Nitekim 16. asırda da bu ayrıntılar fetvalara yansımış imamların imâmete layık olup olmadığı ve görevden azlinin gerekip gerekmediği gibi sorulara ‘efdal’, ‘evlâ’, ‘olur’, ‘olmaz’, ‘câiz’, ‘âsim’, ‘sahih’, ‘iade edilir’, ‘azledilir’ şeklinde cevaplar verilmiştir.

Bu çalışmada Zenbilli Ali Efendi, İbn Kemal, Çivizâde Muhiddin Mehmed Efendi, Ebussuûd Efendi ve Sun’ullah Efendi’ye nispet edilen mecmualar esas alınmıştır. İmamlıkla ilgili tespit edilen fetvalar ibadet, aile, yargı, ceza, ticaret, vakıf, tasavvuf ve yemin başlıkları altında incelenmiştir. Özellikle İbn Kemal ve Ebussuûd Efendi’ye ait fetva mecmualarında imamlıkla ilgili daha fazla fetva tespit edilmiştir. Bu fetvaların daha çok ibadetler özelde ise namazla ilgili olduğu görülmüştür. İbadetlerle ilgili seksen üç, imamların liyakat ve azli gerektirecek durumları ile aile, ticaret, yargı, vakıf ve ceza alanlarıyla ilgili yüz on sekiz fetva tesbit edilmiştir. Bu fetvalardan cemaatle kılınan namazlarda imam ve muktedilerden kaynaklanan hatalar büyük bölümü kapsamıştır. İmamların Cuma günleri okunacak olan hutbeyi bir başkasına okutmaması doğrudan kendisiyle ilgili, hutbedeyken namaz kılınmaması ve konuşulmaması cemaatle ve dolaylı olarak kendisiyle ilgilidir.

Nafile namazlardan özellikle kandil gecelerine mahsus olan Regaip, Berat ve Kadir namazlarının birlikte kılınmaması ancak müftü fetvası olduğunda cemaatle kılınması, kıldırılmadığı takdirde ise günahkâr olunacağı ifade edilmiştir. Özür halinde namazla ilgili özre göre namazın nasıl kılınacağı hangi bedensel özür halinde imamlık yapılamayacağı, özürlü olanın özürlüye ve özürlü olmayana imamlıkları tartışılmıştır. Özür halinden kaynaklanan durumlar abdest kapsamında değerlendirilmiş, abdestin bozulması halinde namazın iade edilmesi gerektiği yönünde fetvalar verilmiştir. Özürlerinden dolayı kıraat ve tellaffuz eksikliği gösteren kişilerin okuyuşları ‘lahn’ ile ilişkilendirilerek manayı bozacak şekilde yapılan hatalara müsamaha gösterilmemiştir. Elleri veya ayakları olmayan kimsenin imamlığı konusundaki kıstas, namazın rükunlarını yerine getirip getirmemesiyle ilgili olmuştur. Görme engelli olan âmânın imamlığı caiz görülmüş, özürden dolayı öksürmenin namazı bozmayacağı ancak sesi güzelleştirmek maksadıyla yapılan öksürüğün azı ve çoğu noktasında ayrıma gidilmiştir.

Namazı bozan ve bozmayan veya sehiv secdesini gerektirecek haller de fetvalarda geçmektedir. İmamın kıraatında meydana gelen ‘zelletü’l-kârinin’ namazı bozup bozmayacağı hususunda mananın kasıtlı veya kasıtsız değiştirilmesi ayırımına bağlı olarak fetvalar verilmiştir. İmamlıkta tecvid bilmenin çok önemli olduğu harf uzatma şeklinde yapılan hataların namazı bozmayacağı, harf değişikliğinde manaya bakılacağı, harflerin maharecinde yapılan yanlışlardan ötürü namazın sahih olmayacağı hatta tecvidde yapılan hatalardan dolayı imamın azledilmesi yönünde cevaplarla karşılaşılmıştır. Namazda ‘amel-i kesîrde’ bulunma ve ‘ta’dil-i erkâna’ riayet etmeme durumlarında namazın iade edilmesi gerektiği ifade edilmiştir.

İmamların görev mahaliyle ilgili olarak camide nasıl saf tutulması gerektiği, sofa, taşra, hucurat ve avlu gibi yerlerde imama uyarak namazların nasıl kılınacağı fetvalara yansımıştır. Safların kadın erkek ayrımı gözetilerek yapılması gerektiği, cemaatle kılınan namazlarda imam ile cemaat arasında bulunan yol, duvar veya ırmak gibi unsurlardan dolayı namazın olmayacağı, unsurların olmaması durumunda ses bağlantısı ve hoparlör gibi vasıtaların önemli olduğu vurgulanmıştır.

Mezhep farklılığının namaza iktidaya engel olmadığı ancak iktida ettiği imamda kendi mezhebine göre abdesti bozan bir durumun ortaya çıktığını gören veya bilen kişinin o imama uymasının sahih olmayacağı yönünde görüşler belirtilmiştir. İktida edenlerle ilgili müdrik, mesbuk ve lahik olan kimselerin namazlarını nasıl tamamlayacakları fetvalarda geçmiştir.

Tercih sebebiyle imamlığa uygun olup olmamasıyla ilgili cemaatin istemediği bir kimseyle hâkimin atadıkları hakkında sorunlara rastlanmış, yasal sorun olmadığı takdirde cemaatin tercihinin belirleyici olduğu tespit edilmiştir. Bekâr imamın uzun süre bekâr kalmasının imamlık hizmetleriyle ilgili durumunun sorun teşkil ettiği görülmüştür.

Fetvalarda imamda aranan şartlar ve liyakat bağlamında hüsnâ, veled-i zina, fasık, mecnun, çocuk ve emredin imamlıkları tartışılmıştır. Sosyal hayata dair incelenen fetvalar ise daha çok imamların sosyal bir varlık olarak birey olarak taraf oldukları dini ve hukuki işlemlerle ilgilidir. Yalancılıkla tanınan, söz taşıyan ve koğuculuk yapan, açıktan haram yeme ve içme alışkanlığı bulunan, adalet vasfına sahip olmayan, hak olan

işleri yerine getirmeyen kimselerin imamlıkları caiz görülmemiş, azledilmesi gerektiği yönünde fetvalar verilmiştir.

İmamlık yapmak karşılığında ücret alınıp alınmaması, çarşı ve pazardan alınan vergi ve cezalardan maaş verilip verilmemesi ve ek iş yapma konularına olumlu bakılmıştır. Ancak imamların görevleri bağlamında zaman tahsisini yerine getirmemesi, özürsüz olarak vakitlere gelmemesi ve namazları sürekli başkalarına bırakması yönleriyle aldıkları ücretin helal olmayacağı ifade edilmiştir.

Livâta yapan kişinin tevbe edip üzerinden zaman geçmesi halinde imamlık yapabileceği ancak cemaatin hoşlanmayacağı durum olursa imamlık yaptırılmayacağı yönünde fetvalar verilmiştir. İmamların taraf oldukları davalar ve onlara uygulanan cezalar bağlamında işlenen zina, içki ve irtidad suçlarının imâmetlerine etkisi, görev yerlerinde işlenen faili meçhul cinayetin durumu, ta'zir cezalarını gerektiren hal ve hareketlerin imamlara sirayeti; kalpazanlık, esrar ve afyon içmek gibi yasak fiiller isnad edilen imamların durumu fetvalara konu olmuş, azl, ta'zir ve katle varıncaya kadar cezalar uygulanmıştır. Uygulanan cezalar ve mükâfat bağlamında imamlar diğer insanlardan farklı tutulmamıştır. Şeyhülislâmların cezai sorumluluk açısından ta'zir cezasını gerektiren durumlara birbirinden ayrı fetvalar verdiği de olmuştur.

İmamların aile hukuku alanında nikâh, tescil ve izin konusunda etkili oldukları ve kadılarla iritibatlı bir şekilde çalıştıkları zaman zaman kadıların yetkilerini aşarak dini alanla ilgili tasarruflarda bulunmuşlar ancak azle kadar ulaşan cevaplarla karşı karşıya kalmışlardır.

Ticarette uğraşan, finansman sağlayıcı sözleşmeler yapan imamların durumu fetvalara yansımış fakat imamların meslekleri dışında kazanç sağlayıcı işler yapmalarına müsamaha gösterilmediği görülmüştür. Okunan cüz ve hatimlerden ücretin karşılık olarak alınmasının câiz olmadığı ancak vazife ve vakıf namına alınabileceği ifade edilmiştir. Osmanlı Devleti'nde büyük öneme sahip olan vakıflarda imamların uyması gereken kurallar fetvalara yansımış vakfiyede geçen şartlara uyulması istenmiştir.

Semâ, raks ve devrân yapmayla ilgili sufiler ve fukaha arasında görüş ayrılığı yaşanmış ve birbirlerini tekfir etme noktasına gelmiştir. Fetvalara da yansyan bu durum dönemde yaşanan olaylar sebebiyle imamların azledilmesine varıncaya kadar cevaplarla

karşılaşmıştır. Yemin eden imamların imâmeti meselesiyle ilgili yeminlerinin gerekliliğini yapmaları ya da istisna ederek yemin etmeleri yönünde fetvalar verilmiştir.

Olumsuz meselelerden salgın hastalık döneminde kaçan imamalar için ‘hata-i azime’ ve ‘kahrından lütfuna iltica eylemek’ gibi farklı cevaplar verildiği tespit edilmiştir. Çalgılı düğün ve eğlencede bulunan imamlarla ilgili toplum nazarındaki konumu ön planda tutularak hüküm verilmiştir. Fal bakan kimsenin imamlığının sakıncalı olduğu tesbit edilmiş, gölge oyunu izleyen imamın ise ibret ve tefekkür niyetiyle izlemesine müsaade edilmiştir. Sakallarını kesen imamların durumlarına ise Osmanlı Devleti’nde sakalın dinî ve toplumsal bir kıymeti bulunduğundan kısaltılması hoş karşılanmış ancak tamamen kesilmesi haram kabul edilerek azle kadar ulaşan çeşitli cezalar verildiği tespit edilmiştir.

16. asır Osmanlı Devleti’nde fetvalara genellikle Hanefî mezhebine bağlı kalınarak, özelde ise Şâfiî mezhebi esas alınarak cevaplar verilmiştir. Cevaplar verilirken zamanın ve durumun şartlarına uygun mezhep içi diğer görüşlere de yer verildiği tespit edilmiştir. Örneğin İbn Kemal, nikâh konusunda Hanefî mezhebinin görüşlerini uygulamış, ihtiyaç doğrultusunda mezhep içi bir başka görüşü tercih etmiştir. Nikâhın fesih olması durumuyla ilgili çözüm getiremediği durumlarda Şâfiî mezhebi kadılarına yönlendirmiştir.

İncelenen fetvalara genellikle birbirine yakın aynı cevaplar verilmiştir. Ancak aynı asrın şeyhüslâmları arasında fetvalara cevap hususunda farklı hükümlerin ortaya çıktığı da görülmüştür. Nitekim Zenbilli Ali Efendi cemaatin istemediği birinin imâmetini kerih görmüş, Ebussuûd Efendi, hâkime bildirilmesi gerektiği cevabını vermiş, Sun’ullah Efendi ise başka birisinin daha layık olduğunu ifade etmiştir.

İmamlığın şartları, ehil olma sıralaması ve Peygamber mesleği olması düşünüldüğünde bu görevi yapan kimselerin her halleriyle dikkatli ve hassas olmaları gerekmektedir. İmamlık, saygınlığı olan değerli bir vazifedir. Son peygamberin üstlenmiş olduğu bu görevin taşıyıcısı ve yerine getiricisi olmak, ağırlığı ve manevî sorumluluğu üzerinde dikkatli davranmak gerekmektedir.

Tarihçesi ve fetvalar bağlamında hukuki sorunları ortaya konulan bu araştırma, toplum içerisinde görev yapan imamlar özelinde her biri öyleymiş izlenimi vermemesi gerekir. Ortaya çıkarılan bu çalışma imamlık görevine katkı sunacaktır. Bu alanla ilgili

yapılacak diğ er araştırmalara da ışık tutacağı d ş  n lmektedir. İmam ve diğ er din görevlilerinin durumları farklı dönemlerden hareketle, arşiv vesikaları ve şeriyye sicilleriyle desteklenerek incelenmesine ihtiyaç vardır. Fetvalara dayalı bu araştırma alanla ilgili yapılacak diğ er araştırmalara öncülük etmesi  mit edilmektedir.

KAYNAKÇA

- ACAR, H. İbrahim. “Talâk”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/496-500. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- AHMED B. HANBEL, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *el-Müsned*. nşr. Hamza Ahmed ez-Zeyn. Kahire: Dâru’l-Hadis, 1995.
- AKALIN, Adnan. “İslâm Hukuku Açısından Suçun Unsurları”. *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 10 (Kasım 2013), 50-72.
- AKGÜNDÜZ, Ahmet. “İstibdâl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/319-320. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- _____, “Fetâvâ-yı Ebussuûd Efendi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/441-443. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- _____, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri*. 9. Cilt. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1996.
- AKIN, Ahmet, *1575-1600 Tarihli Bursa Şer’iyye Sicillerine Göre Din Görevlisinin Sosyal Hayattaki Rolü*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002.
- _____, “Osmanlı’da Din Görevlisinin Konumu Üzerine Değerlendirmeler (Bursa Örneği)”. *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (2006), 65-104.
- AKPINAR, Muhammet Raşit. “Osmanlı Fetva Literatüründe Dinî ve Manevî Değerlere Saygı”. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 30 (Ekim 2022), 760-779.
- ALGÜL, Hüseyin. *İslâm Tarihi*. 2 Cilt. İstanbul: Gonca Yayınevi, 1986.
- ALPTEKİN, Coşkun. *Türkiye Selçukluları, Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*. 8.Cilt. İstanbul: Çağ Yayınları, 1992.
- ALTINAY, Ramazan. *Emevilerde Günlük Yaşam*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2006.
- APAYDIN, H. Yunus. “Şahit”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2010, 38/278-283.

- ARSLAN, İsmail. "XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğuna İmamlar, Muhtarlar ve Köylüler: Balıkesir Örneği". *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 8/13 (Şubat 2007), 235-248.
- ARSLAN, Sümeyra Bağdat, "Şeyhülislâm Sun'ullah Efendi'nin Hayatı Ve Eserleri (Fetâvâ Sun'ullah Efendi Çerçevesinde)", Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- ATAR, Fahrettin. "Kadı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/66-69. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- _____, "Fetva". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/486-496. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- _____, "Nikâh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/112-117. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- AVCI, Casim. "Hz. Peygamber Nasıl Bir İmamdı". *TDV İstanbul Müftülüğü Dergisi* 3 (Ekim2009), 5-10.
- AVCI, Mustafa. "Osmanlı Hukukunda Livâtanın Cezası". *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 26/2 (Eylül 2018), 15-45.
- AYBAKAN, Bilal. "Muâmele". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/317-319. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- AYDIN, Ahmet. *Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi'nin Fıkhî Görüşleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- AYDIN, M. Akif. *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1985.
- AYHAN, Halis. *Türkiye'de Din Eğitimi*. İstanbul: DEM Yayınları, 2004.
- AYVERDİ, İlhan. *Misallı Büyük Türkçe Sözlük*. 2. Cilt. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2005.
- BARDAKOĞLU, Ali. "Bey". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/13-19. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

- _____. “İcâre”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/379-388. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- BAŞOĞLU, Tuncay. “Ta’zir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 407198-202. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- BAYRAKTAR, Bayraklı. “Kur'an-ı Kerim'de Din Adamı Kavramı”. *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 1 (1994), 147-162.
- BAYSA, Hüseyin. “Sakal Uzatma Ve Bıyık Kısaltmanın Hükmüne İlişkin Görüşlerin Değerlendirilmesi”. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7/14 (Aralık 2017), 273-289.
- BELAZÜRİ, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahya. *Futuhul-Buldan*. çev. Mustafa Fayda. İstanbul: Siyer Yayınları, 2013.
- BEYDİLLİ, Kemal. “Osmanlı Devleti'nde İmamlık”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/181-186. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- _____. “Osmanlı Döneminde Mahalle İmamları”. *TDV İstanbul Müftülüğü Dergisi* 3 (Ekim 2009), 16-20.
- BIYIK, Tacetdin. “Kâdîhan'ın Fetâvâ Adlı Eseri Özelinde Mûsiki Hakkındaki Görüşleri”. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44 (Aralık 2020), 142-158.
- BİLMEN, Ömer Nasûhî. *Büyük İslâm İlmihali*. sad. Ali Fikri Yavuz. İstanbul: Merve Yayınları.
- BOYABÂDÎ, Sağır Mehmed Efendi. *Mecmûatü'l-fetâvâ*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, 1067.
- BOYNUKALIN, Ertuğrul. “Yemin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/417-420. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- BOZKURT, Nebi. “Eğlence”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/483-488. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh b. İsmâîl b. İbrâhîm. *el-Câmiu's-sahîh*. nşr. Mustafa Dibe el-Beğa. Dimeşk: Dâru İbn Kesir, 5. Basım, 1414/1993.

- CANAN, İbrahim. *Kütüb-i Sitte Muhtasarı ve Tercüme Şerhi*. 6. Cilt. Ankara: Akçağ Yayınları, 1995.
- CANDAN, Abdurrahman. “İslâm Hukukunda Yemin ve Ahlakilik”. *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 15 (2010), 431-452.
- CEBECİOĞLU, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Anka Yayınları, 2. Basım, 2004.
- CEZİRİ, Abdurrahman. *Dört Mezhebe Göre İslâm Fıkhi*. 2. Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1993.
- ÇALIŞKAN, İbrahim. “İslâm Hukukunda Zina Suçunun Mahiyeti Ve Cezası”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 33/3-4 (1992), 61-100.
- ÇEKER, Orhan. “Hüsnâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/491-492. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- ÇOLAK, Abdullah. *İslâm Aile Hukuku*. Malatya: Yılmaz Yayıncılık, 2016.
- DEMİR, Abdullah-Günay Ramazan. *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi’nin Fetvaları*. İstanbul: SD Yayınevi, 2020
- DEMİRCİ, Mustafa. “İslâm’da Şehir ve Şehrin Sosyal Dinamikleri”. *İSTEM* 2/2 (Aralık 2003), 129-146.
- DEVELİOĞLU, Ferid. *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi, 19. Basım, 2005.
- DİB. “İmam”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*. haz. Komisyon. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 5. Basım, 2010.
- DİBGVÇY, Diyanet İşleri Başkanlığı Görev ve Çalışma Yönetmeliği. Türkiye: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2014. Erişim 04 Aralık 2023. [https://www.mevzuat.gov.tr / File/GeneratePdf?mevzuatNo=19795&mevzuatTur=KurumVeKurulusYonetmeli&mevzuatTertip=5](https://www.mevzuat.gov.tr/File/GeneratePdf?mevzuatNo=19795&mevzuatTur=KurumVeKurulusYonetmeli&mevzuatTertip=5)
- DİYANET, Web Sitesi, <https://diyanet.gov.tr/tr-TR/Kurumsal/Detay/>, (8 Ocak 2023)
- DÖĞÜŞ, Necati. “Dini Terminolojide İmam: Analitik Bir Yaklaşım”. *Balıkesir İlahiyat Dergisi* 15 (Haziran 2022), 115-147.

- _____. *Osmanlı Devleti'nde İmamlık (19. Yüzyıl İstanbul Örneği)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- _____. "Osmanlılarda İmamlık Müessesesi ve Vakıflar". *İslâm Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 6/1 (Haziran 2021), 22-65.
- DÖNDÜREN, Hamdi. *Delilleriyle İslâm İlmihali*. Bursa: Erkam Yayınları, 1991.
- DUMAN, Ali-Önder, Abdullah. "Uluslar Arası Cami Sempozyumu Bildiriler Kitabı". içinde *Tarihi Süreç İçerisinde Cami Görevlileri-İmamlığın Tarihçesi*. ed. Fikret Karaman. Ankara: İnönü Üniversitesi Yayınevi, 2018.
- DURHAN, İbrahim. "Tanzimat Döneminde Osmanlı Yargı Teşkilâtındaki Gelişmeler". *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 12/3-4 (Aralık 2008), 55-111.
- DURMUŞLAR, Zeynep Kübra. "Osmanlı Döneminde İmamların Ortaya Koyduğu Faaliyetlerin Günümüz Manevi Danışmanlık Ve Rehberlik Açısından Değerlendirilmesi". *İlsam Akademi Dergisi* 1 (Eylül 2021), 229-249.
- DÜZDAĞ, M. Ertuğrul. *Şeyhülislâm Ebussuûd Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*. İstanbul: Enderun Kitapevi, 1972.
- DÜZENLİ, Pehlul, *Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi ve Fetvaları*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.
- DÜZLÜ, Özlem. "Ferman Padişahındır: 3. Ahmed'in Sakal Fermanına Dair Bir Tarih Manzumesi". *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi* 13 (Ekim 2020), 345-358.
- EBÛ BEKİR ER-RÂZÎ, Muhammed b. *Muhtârü's-Sıhah*, nşr. Mahmud Hatır, Kahire: Darü'l- Hadîs, 1311.
- EBÛ DÂVUD, Süleymân b. El-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *Kitabu's-Sünen*. nşr. Şuayb el-Arnâvut. Daru'l-Risaletü'l-Alemiyye, 1430/2010.
- EBUSSUÛD, Muhammed İmâduddin. *Mecmûatü'l-Fetâvâ*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, İsmihan Sultan, 223, 1a-326b.
- _____, *Fetâvâ-yı Ebussuûd*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, İsmihan Sultan, 241, 1b-302b.

_____, *Fetâvâ-yı Ebussuûd*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, 2867-2868.

EKİNCİ, Ekrem Buğra. “Osmanlı Hukukunda İzinnâme ile Nikâh”. *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları Dergisi* 2 (2006), 41-60.

ERDOĞAN, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Yayın, 2. Basım, 2005.

EREN, Fikret. “Osmanlı Dönemi Vakıfları”. *Vakıf Haftası Dergisi* 5 (1987), 195-201.

ERGİNLİ, Zafer. *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kalem Yayınevi, 2006.

ERTEM, Adnan. “Osmanlı’dan Günümüze Vakıflar”. *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 6 (Haziran 1999), 111-150.

FETVALAR. *Din İşleri Yüksek Kurulu*. İstanbul: DİB Yayınları, 2019.

FÎRUZÂBÂDÎ, Mecdüddin Mehmed bin Yakub el-. *el-Kâmûsu’l-Muhît*. nşr. Mektebu Tahkiki’t-Turas fî Müessesetü’r-Risale. Beyrut: Müessesetü’r-Risale, 2. Basım, 1987.

GÖKTEPE, Kaya. “Osmanlı Toplumunda Uyuşturucu Madde Kullanımı Ve Devletin Buna Karşı Bazı Mücadele Çalışmaları”. *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi* 7/19 (Kasım 2020), 627-654.

GÖRDÜK, Yunus Emre. “İmam Mushaf’ın Hangi Mushaf Olduğuna Dâir Kronolojik Bir Tetkik”. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 8/17, (Ekim 2016), 15-37.

GÜLER, Ümit. “Osmanlı Döneminde İmamların Mesleki Hayatlarında Karşılaştıkları Sorunlar (18. Yüzyıl Diyarbekir Örneği)”. *İslâm Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (İMAD)* 4/1 (Haziran 2019), 1-31.

GÜLLÜK, İsmail. *İslâm Hukuku Açısından Sinema Ve Problemleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010.

GÜNAY, Hacı Mehmet. “Vakıf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/475-479. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

- _____, “Yargılama Hukuku”, *İslâm Hukuku El Kitabı*, ed. Talip Türcan. 391-413. Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.
- GÜNER, Dilaver. “Osmanlılar'da Semâ, Devrân, Raks Tartışmaları ve İki Şeyhülislâm Risalesi”. *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi* 11/26 (2010), 1-23.
- HÂDİMÎ, Ebû Said. *Mecâmiu'l-Hakâik*. İstanbul, 1318.
- HAMİDULLAH, Muhammed. *İslâm Müesseselerine Giriş*. çev. İhsan Süreyya Sırma. İstanbul: Bir Yayıncılık, 1984.
- HIZLI, Mefail. “Osmanlı Mahalle İmamlarının Performanslarına Dair”. *TESAM Akademi Dergisi* 1/1 (Ağustos 2014), 41-51.
- İBN ÂBİDÎN, Muhammed Emîn. *Reddû'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr Şerhu Tenviri'l-efsâr*. thk. Şirketü Mektebetü ve Matbaatü Mustafa el-Bâbî. Beyrut: Dâru'l-Fikri, 1486/1966.
- İBN HİŞAM, *es-Siretü'n-Nebeviyye, (Siret-i İbn Hişam Tercümesi)*. 1. Cilt. çev. Hasan Ege. İstanbul: Kahraman Yayınları, 2006.
- İBN KESİR, Ebu'l-Fidâ el-Hafız. *el-Bidâye ve'n-Nihâye* (Büyük İslâm Tarihi). 9. Cilt. çev. Mehmet Keskin. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1995.
- İBN KEMAL, Ahmed b. Süleyman. *Fetâvâ-yı İbn Kemal*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 1967, 1a-181b.
- _____. *Fetâvâ-yı Kemalpaşazâde*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah, 971, 1a-15a; Dar'ül-mesnevi, 118.1a-89b
- _____. *Mecmûatü'l-Fetâvâ*. İstanbul: Atıf Efendi, 2835, 1a-71b.
- İBN KUDÂME, Muvaffakuddîn Ebu Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed el-Muğnî. thk. Abdullah b. Abdi'l-Muhsin et-Türkî-Abdül Fettah Muhammed el-Hulv. Riyad: Daru Âlemi'l-Kütüb, ts.
- İBN MÂCE, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *Sünen*. nşr. Şuayb el-Arnaut-Adil Mürşid. Dımaşk: Daru'r-Risale el-Alemiyye, 1430/2009.

- İBN MANZUR, Ebu'l-Fazl Cemâluddin Muhammed b. Mükerrerem. *Lisânu'l-Arab*. nşr. Yusuf Bakai-İbrahim Şemsüddin-Nedâl Ali. 1. Cilt. Beyrut: Müessetü'l-Â'lâmî li'l-Matbuati, 2005.
- İBNÜ'L-ESÎR, İzzeddün Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed. *el-Kâmil fî't-Târih (İslâm Tarihi)*, 4. Cilt. çev. Ahmet Ağırakça, Abdülkerim Özaydın ve arkadaşları. İstanbul: Hikmet Neşriyat, 2008.
- İBNÜ'L- HÜMÂM, Kemaleddin Muhammed b. Abdülvâhid Ma'ruf el-Hanefî. *Fethu'l-Kadir ala'l-Hidaye*. 1. Cilt. Lübnan: Bulak Matbaası, Daru'l Fikr, 1389.
- _____. *Şerhu Fethi'l Kadir ale'l-Hidaye Şerhi Bidâyeti'l-mübtedî*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- İNANIR, Ahmet. “Osmanlı’da Semâ, Raks ve Devrân Tartışmaları Bağlamında Şeyhülislâm Zenbilli Ali Cemâlî Efendi’ye İsnat Edilen “Risale fî Hakkı'd-Devrân ve'r-Raks”ın Aidiyet Sorunu”. *Usul İslâm Araştırmaları* 14 (Aralık 2010), 155-178.
- _____. “XVI. Yüzyıl Osmanlı Fakih Ve Sûfilerinin Semâ, Raks Ve Devrân Tartışmalarında Lehte Ve Aleyhte Kullandıkları Hukûki Deliller ve Değerlendirilmesi”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/2 (2013), 237-269.
- _____. *Şeyhülislâm İbn Kemal'in Fetvaları Işığında Kanûnî Devrinde Osmanlı Hayatı Sorunlar ve Çözümleri (Fetâvâ-yı İbn Kemal)*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2011.
- _____. *İbn Kemal'in Fetvaları Işığında Osmanlı'da İslâm Hukuku*, Ankara: Gece Kitaplığı, 2015.
- _____. “XVI. Yüzyıl Osmanlı Fetvalarında Ahilik”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36 (2014), 103-138.
- İSFEHANİ, Rağîb. *Müfredatü El-fazi'l-Kur'an*. nşr. Safvan Adnan Davudi, Dimaşk: Daru'l-Kalem-Beyrut: Daru's-Şamiye, 1997.

- _____. *Müfredât Kur'an Kavramları Sözlüğü*. çev. Abdalbaki Güneş- Mehmet Yolcu, İstanbul: Çıra Yayınları, 3.Basım, 2012.
- İVANOV, W. "İmam". *İslâm Ansiklopedisi*. 5/980-983. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1977.
- KARA, Seyfeddin. *Selçukluların Dînî Serüveni*. İstanbul: Şema Yayınevi, 2006.
- KASABOĞLU, Hamdi. "Yemin". *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi* 3/1 (Ocak 1964), 22-23.
- KÂSANÎ, Ebû Bekr b. Mesûd b. Ahmed. *Bedâi' u's-sanâi' fî tertîbi'ş-şerâi'*. nşr. Alî Muhammed Muavvaz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd. Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 2003.
- KAYA, Halil Nurullah. *Kanaat Önderliği Bağlamında İmamın Rolü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.
- KAYAOĞLU, İsmet. "Raks ve Devrân Etrafında Tartışmalar". III. Uluslararası Mevlana Kongresi Bildiriler. Konya: 2003.
- KAYAPINAR, Hüseyin. "Mesbûk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/266-268. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- KAZICI, Ziya. "Osmanlılarda Mahalle İmamlarının Bazı Görevleri". *İslâm Medeniyeti Dergisi* 5/43 (Mart 1982), 29-35.
- _____. *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2013.
- KILIÇ, Ünal. *Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi ve Valilik*. Konya: Yediveren Kitap, 2004.
- KILIÇER, M. Esat. "Kemâlpasazâde'nin Aile Hukukuyla İlgili Bazı Fetvaları". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/1 (Temmuz 1971), 83-96.
- KİRİŞ, Hacı Mustafa. "Yaygın Din Eğitimi Alanında Önemli Bir Meslek Olarak İmam-Hatiplik ve Statüsü". *Tokat İlmiyat Dergisi* 10/1 (Haziran 2022), 249-275.
- KOCA, Ferhat. "Osmanlı Fakihlerinin Semâ, Raks ve Devrân Hakkındaki Tartışmaları". *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi* 5/13 (2004), 25-74.

_____, “Osmanlılarda Meşihat Dairesi İçinde Müstakil Bir Birim Olarak Fetvahaneye”. *İlam Araştırma Dergisi* 2/1 (1997), 133-152.

KOÇAOĞLU, Burak. “Veba Hastalığının Osmanlı Ordusuna Etkisi”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 28 (Mart 2017), 209-216.

KOÇ, Mehmet. *Osmanlı Hukukunda Ta'zir Suç Ve Cezaları*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.

KOMİSYON, *el-Fetâva'l-Hindiyye*. 1. Cilt. Mısır: el-Matbaatü'l-Kübra'l-Emiriyye Bulak, 1310.

KÖSE, Saffet. “Aile Hukuku”, *İslâm Hukuku El Kitabı*, ed. Talip Türcan. 437-529. Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.

KUMMÎ, Ali b. Bâbeveyh. *el-Risaletü'l-i'tikâdiyyeti'l-imâmiyye*. çev. Ethem Ruhi Fırlı. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1978.

KURT, Yaşar. “Kıraat ve İmamet”. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 5/4 (2005), 137-165.

KÜÇÜKAŞCI, Mustafa Sabri. “İmam”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/178-181. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

MÂVERDÎ, Ebu'l-Hasan. *Ahkamu's-Sultaniyye (İslâm'da Hilafet ve Devlet Hukuku)*. çev. Ali Şafak. İstanbul: Bedir Yayınevi, 1976.

MERĞİNÂNÎ, Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî. *el-Hidâye*. Beyrut: Dâr'u İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.

MERĞİNÂNÎ, Burhaneddin Ebû'l Hasan Ali b. Ebû Bekir. *el-Hidâye*, 1. Cilt. çev. Ahmed Meylânî. İstanbul: Kahraman Yayınları, 2015.

MEVSÎLÎ, Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd. *el-İhtiyâr li-Ta'lîli'l-Muhtâr*. Beyrut: Dâru'l Kütübî'l İlmiyye, 1356/1937.

MUALLİM NACÎ. *Lügât-ı Nâcî*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1995.

- MÜSLİM, Ebu'l-Hüseyin Müslim İbn Haccâc el-Kuşeyrî. *el-Câmiu's-Sahîh*. nşr. Muhammed Fârâbî. Riyad: Dâru Tayyibe, 1426.
- MÜTERCİM ASİM EFENDİ. Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi. ed. Mustafa Koç-Eyyüp Tanrıverdi. 6 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014.
- NİZÂMÜLMÜLK. *Siyasetname*. çev. Nureddin Bayburtlugil. İstanbul: Dergah Yayınları, 1987.
- OCAK, Ahmet. *Selçukluların Dînî Siyaseti*. İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı, 2002.
- OKUYAN, Mehmet. *Çok Anlamlılık Bağlamında Kur'an-ı Kerim Sözlüğü*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2015.
- ÖĞÜT, Salim. "İmam". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/188-190. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- _____. "Makâmât-ı Erbaa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/415-417. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- ÖNGÖREN, Reşat. *Osmanlılarda Tasavvuf*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2000.
- ÖRSTEN, Seda. "Osmanlı Hukuk Tarihi Olarak Fetva Mecmuaları". *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları* 4 (2007), 29-40.
- _____. *Osmanlı Hukukunda Fetva*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- ÖZ-İLHAN, Mustafa -Avni. "İmamet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/201-203. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- ÖZ, Mustafa. "Ca'd b. Dirhem". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/542-543. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- ÖZAY, Hilal. *İslâm Hukukunda Hükümlere Tesiri Bakımından Bedensel Engel*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010.
- _____. "Nişanlılıkta Yaptırılan İmam Nikâhının İslâm Hukuku Açısından Değerlendirilmesi". *Tokat İlmîyat Dergisi* 8/1 (Haziran 2020), 131-159.

_____.“İslâm Hukukunda Transseksüel veya Travesti Olmanın Hükümü”. *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 51 (Haziran 2109), 207-234.

ÖZEN, Şükrü. “Osmanlı Dönemi Fetva Literatürü”. *TALİD* 3/5 (2005), 249-378.

ÖZDEMİR, Ahmet. “Hanefî Fıkıh Kitaplarında Bid‘at Olarak Tanımlanan Başlıca Uygulamaların Tespiti ve Değerlendirilmesi”. *Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (Eylül 2021), 1-16.

PARLAR, Zahide ve Aytül Çağlar. “Bir Kur’an Falı: Hāzā Fāl-i Qur’an-ı Azîz-i Āyât”. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 20/4 (Ekim 2021), 2109- 2126.

PEDERSEN, John. “Hatib”. *İslâm Ansiklopedisi*. 5/363-365. İstanbul: MEB, 1987.

_____, “Mescid”. *İslâm Ansiklopedisi*. 8/1-118. İstanbul: MEB, 1979.

SARUHÂNÎ, Lâlî Efendi, Seyyid Ahmed bin Mustafa Lâlî, Mecmau’l-mesâilî’s-şer’iyye fi’l-ulûmi’d-dîniyye, İsmâil E. Erünsal Özel Koleksiyonu (İSAM 63897, fotokopi nüsha); Şehid Ali Paşa, 1066.

SERAHSÎ, Şemsü’l-eimme Ebû Sehl Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed. *Mebisût*. ed. Mustafa Cevad Akşit. 2. Cilt. İstanbul: Gümüşev, 2008.

SEVİM, Ali- Merçil, Erdoğan. *Selçuklu Devletleri Tarihi*. Ankara: TTK, 2014.

SUN’ULLAH EFENDİ. *Fetâvâ-yı Sun’ullah Efendi*. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Hasan Hüsnü Paşa Koleksiyonu, 502.1a-79b.

ŞEHRİSTÂNÎ, Muhammed b. Abdülkerim. *El-Milel ve’n-Nihal*. çev. Muharrem Tan. İzmir: Yeni Akademi Yayınları, 2006.

ŞEMSEDDİN SAMÎ. Kâmûs-ı Türkî. Dersaadet: İkdâm Matbaası, 1317.

ŞİRBÎNÎ, Şemsuddîn Muhammed b. el-Hatîb. *Muğni’l-muhtâc ilâ ma’rifeti me’ânî elfâzi’l-Minhâc*. thk. Muhammed Halîl Aytânî. 1. Cilt. Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1418/1997.

TEKİN, Abdülkadir. “İslâm’da Eğlenceyi Haram Kılan Unsurlar”. *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 28 (2016), 455-487.

TEMİR, Hakan. *Emevilerde Valilik*. Kahramanmaraş: Samer Yayınları, 2019.

- TETİK, Hayati. "Osmanlılardan Günümüze imam-Hatiplik". *Diyanet İlmi Dergi* 36/3 (Temmuz-Ağustos-Eylül 2000), 123-128.
- TOPALOĞLU, Bekir- Çelebi, İlyas. *Kelam Terimleri Sözlüğü*. İstanbul İSAM, 2010.
- TURAN, Osman. *Selçuklular Zamanında Türkiye*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1996.
- _____, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, Ankara: TTK, 1988.
- TURHAN, Abdullah. *Kur'an'da Yönetim Kavram ve İlkeleri*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- TUT, Faruk. *Osmanlılar'da İmam-Hatiplik Müessesesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1991.
- TÜRCAN, Talip-Yerlikaya, Ünal. "Ceza Hukuku", *İslâm Hukuku El Kitabı*. 303-329. ed. Talip Türcan. Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.
- UĞUR, Mücteba. *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDV, 1992.
- ULUDAĞ, Süleyman. *İslâm Açısından Musiki ve Semâ*. Bursa: Uludağ Yayınları, 1992.
- UREBE, Cüneyit, *İslâm Muhakeme Hukukunda Yalancı Şahitliğin Hukukî Sonuçları*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- ÜNALDI, Büşra. *Sun'ullah Efendi'nin Fetâvâ'sı Ve Tahlili*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- VARLIK, Nükhet. "Tâun". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/175-177. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- YALÇIN, İsmail. "Sakal". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/1-2. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- YAŞAROĞLU, M. Kamil. "Livâta". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/198-200. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- YAVUZ, Y. Şevki. "Fasık". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/202-205. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

- YAZICI, Muhammed. “Osmanlı Dünyasında İçki İçme Suçuna Dair Bazı Gözlemler (XVI Yüzyıl)”. *JASSS* 5/8 (Aralık 2012), 1317-1332.
- YAZICI, Nesimi. *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 9. Basım, 2011.
- YEGÂN EFENDİ, Velî b. Yusuf. *Mecmûatü'l-fetâvâ*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, İsmihan Sultan, 223, 1a-326b.
- YILDIRIM, Celal. *Kaynaklarıyla İslâm Fıkhu*. 1. Cilt. Konya: Uysal Kitabevi, 1990.
- YILDIZ, Hakkı Dursun. “Abbasiler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/31-48. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- YILMAZ, Fehmi. *Osmanlı Tarih Sözlüğü*. İstanbul: Bilimevi Basın Yayın, 2010.
- YILMAZ, Ömer. *Kemalpaşazâde'nin Devrân, Raks Ve Semâ'ya Dair Görüşleri. Kemalpaşazâde Felsefe-Din-Edebiyat Araştırmaları*. 1. Cilt. Ankara: Fecr Yayınları, 2022.
- YİĞİT, İsmail. “Emeviler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/87-104. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- YURTSEVEN, Yılmaz. “Klasik Dönem Osmanlı Ceza Hukukunda Ta'zir Suç Ve Cezaları”. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 9/3-4 (Aralık 2001), 265-292.
- YÜCEL, İrfan. “Cumhuriyet Döneminde İmamlık”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/186-188. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- ZENBİLLİ ALİ EFENDİ, *Muhtârât mine'l Fetâvâ (Seçme Fetvalar)*. çev. M. Ali Sarı-İbrahim Ural. İstanbul, Fey Vakfı Yayınları, 1996.

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı

Kişisel Bilgiler

İletişim Bilgileri

Öğrenim Bilgileri

İş Deneyimi

